



Σχολή Ανθρωπιστικών Σπουδών  
Πρόγραμμα Μεταπτυχιακών Σπουδών «Δημόσια Ιστορία»

Διπλωματική εργασία

«Αναμορφωτική αγωγή για 'παληκορότσι':  
Το αναμορφωτήριο ανήλικων θηλέων Αθήνας (δεκ. 1950-1960).  
Από την αρχειακή έρευνα στην καλλιτεχνική πρακτική»

Σοφία Ξυναριανού

Επιβλέπουσες/οντες καθηγήτριες/ές:

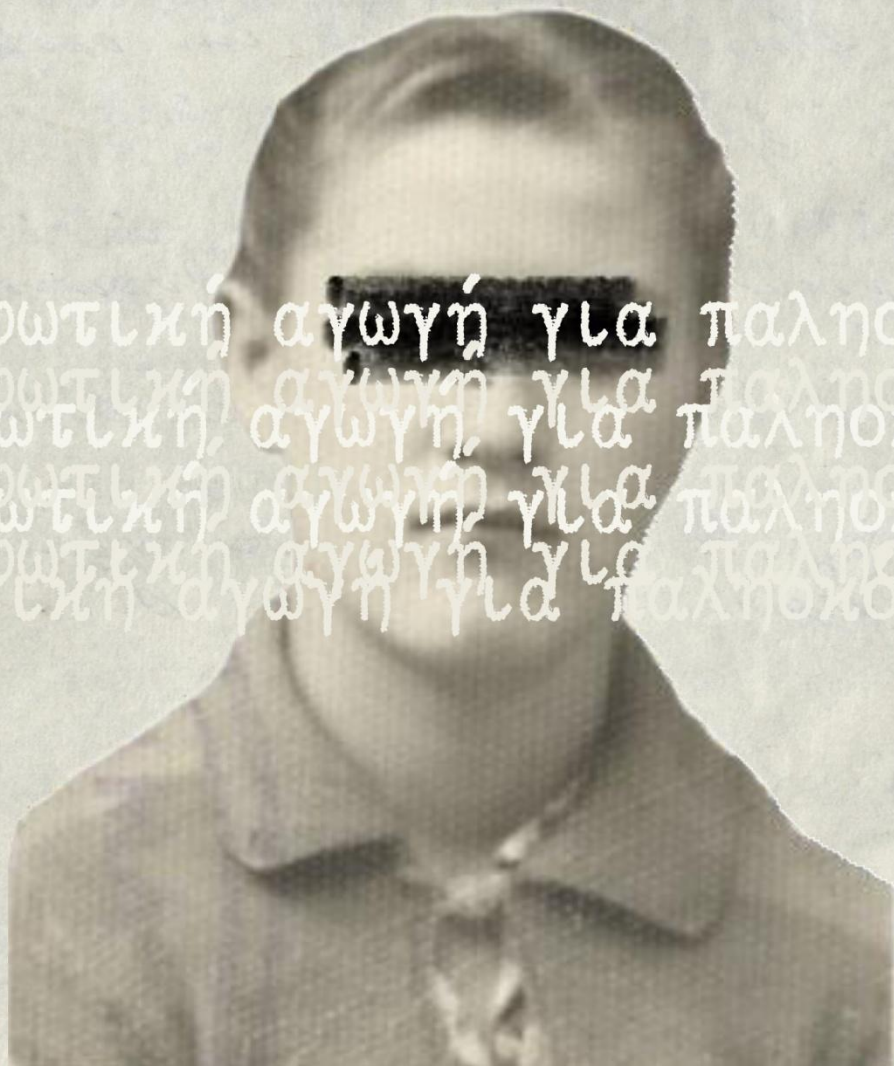
Δέσπω Κριτωτάκη

Κωνσταντίνος Κατσάπης

Φωτεινή Βενιέρη

Αθήνα, Ιούλιος 2024

Το αναμορφωτήριο ανήλικων θηλέων Αθήνας (δεκ.1950-1960).  
Από την αρχειακή έρευνα στην καλλιτεχνική πρακτική.



Αναμορφωτική αγωγή για παλαιοκόριτσα  
Αναμορφωτική αγωγή για παλαιοκόριτσα  
Αναμορφωτική αγωγή για παλαιοκόριτσα  
Αναμορφωτική αγωγή για παλαιοκόριτσα  
Αναμορφωτική αγωγή για παλαιοκόριτσα

Η παρούσα εργασία αποτελεί πνευματική ιδιοκτησία της φοιτήτριας («συγγραφέας/δημιουργός») που την εκπόνησε. Στο πλαίσιο της πολιτικής ανοικτής πρόσβασης η συγγραφέας/δημιουργός εκχωρεί στο ΕΑΠ, μη αποκλειστική άδεια χρήσης του δικαιώματος αναπαραγωγής, προσαρμογής, δημόσιου δανεισμού, παρουσίασης στο κοινό και ψηφιακής διάχυσής της διεθνώς, σε ηλεκτρονική μορφή και σε οποιοδήποτε μέσο, για διδακτικούς και ερευνητικούς σκοπούς, άνευ ανταλλάγματος και για όλο το χρόνο διάρκειας των δικαιωμάτων πνευματικής ιδιοκτησίας. Η ανοικτή πρόσβαση στο πλήρες κείμενο για μελέτη και ανάγνωση δεν σημαίνει καθ' οιονδήποτε τρόπο παραχώρηση δικαιωμάτων διανοητικής ιδιοκτησίας της συγγραφέα/δημιουργού, ούτε επιτρέπει την αναπαραγωγή, αναδημοσίευση, αντιγραφή, αποθήκευση, πώληση, εμπορική χρήση, μετάδοση, διανομή, έκδοση, εκτέλεση, «μεταφόρτωση» (downloading), «ανάρτηση» (uploading), μετάφραση, τροποποίηση, με οποιοδήποτε τρόπο, τμηματικά ή περιληπτικά της εργασίας, χωρίς τη ρητή προηγούμενη έγγραφη συναίνεση της συγγραφέα/δημιουργού. Η συγγραφέας/δημιουργός διατηρεί το σύνολο των ηθικών και περιουσιακών της δικαιωμάτων.

*για τα κορίτσια που υποσχέθηκαν να είναι «καλά»,  
για όσα τιμωρήθηκαν επειδή ήταν «παληκορίτσα»,  
για εκείνα που αναζήτησαν τρόπους διαφυγής.*

## Ευχαριστίες

Η εργασία αυτή δεν θα είχε ολοκληρωθεί χωρίς την υποστήριξη και συμβολή ανθρώπων αγαπημένων και ανθρώπων που έτυχε να διασταυρωθούν οι διαδρομές μας στην πορεία εκπόνησής της. Θερμές ευχαριστίες στην επόπτριά μου, Δέσπω Κριτωτάκη, για την ουσιαστική υποστήριξη και τα πολύτιμα σχόλια, και στο προσωπικό του αναγνωστηρίου των ΓΑΚ, για την αμέριστη διευκόλυνση της έρευνάς μου. Ευχαριστώ από καρδιάς την οικογένειά μου, στενή και ευρύτερη, για την εμπύχωση και τα υποστηρικτικά νεύματα, ιδιαίτερα, τους γονείς και τον αδελφό μου, την Αγγελική και την Ελεάνα, και κυρίως τον Βασίλη, για τη συνδιαμόρφωση ιδεών, τη νηφάλια σκέψη και τη βαθιά κατανόηση. Το ευχαριστώ δεν αρκεί για τον Σπήλιο. Είμαι ευγνώμων για την υπομονή, τη συνύπαρξη και την υποστήριξη με κάθε μέσο που διαθέτει.

## Περίληψη

Στις δεκαετίες του '50 και του '60, εκατοντάδες κορίτσια οδηγήθηκαν στο αναμορφωτήριο ανήλικων θηλέων Αθήνας κατηγορούμενα για παραπτώματα που θεωρήθηκαν απειλητικά στη συγκυρία μιας μεταβαλλόμενης εποχής που βρισκόταν μεταξύ αυταρχισμού και ευημερίας. Λογοδότησαν στις αρχές και τη δικαιοσύνη για τις «ηθικές παρεκτροπές» τους και αναγνωρίστηκαν ως «παρεκκλίσεις» που έχρηζαν εγκλεισμού και αναμορφωτικής αγωγής, ώστε να επανέλθουν στον «ίσιο δρόμο» και να μετατραπούν σε συνετές, εργατικές, σοβαρές και συναισθηματικές νέες. Η διαδικασία αναμόρφωσής τους δημιούργησε πλήθος εγγράφων και καταγραφών, παράγοντας παράλληλα κανονιστικούς λόγους για τα «άτακτα» κορίτσια. Με επίκεντρο την έρευνα στο αρχείο του αναμορφωτηρίου, η εργασία εξετάζει τις κοινωνικές αντιλήψεις για τα «παληκορίτσα» και τη λειτουργία του αναμορφωτικού θεσμού για τον έλεγχο του «μη κανονικού», μέσα από τρεις κατευθύνσεις: την ανακάλυψη κοριτσιών «ύποπτων ηθικής» εντός ενός δικτύου επιτήρησης, τις κανονιστικές αναπαραστάσεις υπό το πρίσμα της σεξουαλικής «εγκληματικότητας», και το αναμορφωτήριο ως πειθαρχική δομή. Με απώτερο σκοπό τον μετασχηματισμό της αρχαικής έρευνας σε καλλιτεχνικά έργα, η εργασία συνδυάζει πρωτότυπη έρευνα και εφαρμοσμένη ιστορία, προτείνοντας τις καλλιτεχνικές πρακτικές της «τέχνης αρχείου» ως εργαλείο της δημόσιας ιστορίας. Ακολουθεί τις προσεγγίσεις της κοινωνικής και πολιτισμικής ιστορίας, τροφοδοτείται από μελέτες του διεθνούς παραδείγματος, χρησιμοποιεί επιμέρους πηγές της εποχής, ενώ διαπλέκει το υλικό έρευνας με ποικίλη βιβλιογραφία για τις καλλιτεχνικές πρακτικές χρήσης του αρχείου στη σύγχρονη τέχνη. Αξιοποιώντας την ιστορική μεθοδολογία και τις δυνατότητες της τέχνης, επεξεργάζεται ζητήματα όπως η επιτήρηση, η φυγή, ο εγκλεισμός, οι πειθαρχικές πρακτικές, ο έλεγχος της σεξουαλικότητας, η κατασκευή της έμφυλης ταυτότητας και του «εγκληματικού», καταλήγοντας σε μια επανεξέταση των καθιερωμένων τρόπων αντίληψης της ιστορίας.

Λέξεις-κλειδιά: αναμορφωτήριο θηλέων, αρχείο, «τέχνη αρχείου», καλλιτεχνική πρακτική, «νεανική παραβατικότητα», σεξουαλική «εγκληματικότητα», «ηθική παρεκτροπή», «ηθικός κίνδυνος», επιτήρηση, εγκλεισμός, αναμορφωτική αγωγή, πειθαρχικές πρακτικές, έμφυλο πρότυπο, κανονιστικός λόγος

## Abstract

In the 1950s and 1960s, hundreds of girls were sent to the juvenile reformatory for girls in Athens, accused of misdemeanors considered threatening in the context of a transitional era poised between authoritarianism and prosperity. They were held accountable by the authorities and the justice system for their "moral deviations" and were recognized as "deviants" in need of confinement and reformatory education to return to the "straight path" and transform into prudent, hardworking, serious, and emotional young women. The process of their reformation generated numerous documents and records while concurrently producing normative discourses about the "unruly" girls. Focusing on the research in the reformatory's archives, the work examines the social perceptions of the "bad girls" and the functioning of the reformatory institution to control the "abnormal" through three directions: the discovery of girls "suspected of moral wrongdoing" within a surveillance network, the normative representations through the lens of sexual "criminality", and the reformatory as a disciplinary structure. With the ultimate goal of transforming archival research into artistic works, the work combines original research and applied history, proposing the artistic practices of "archival art" as a tool of public history. It follows the approaches of social and cultural history, draws upon studies of the international paradigm, uses contemporary sources of the time, and intertwines research material with a diverse bibliography on artistic practices of using archives in contemporary art. Utilizing historical methodology and the possibilities of art, it addresses issues such as surveillance, escape, confinement, disciplinary practices, control of sexuality, construction of gender identity, and "criminality," culminating in a re-examination of established ways of perceiving history.

Keywords: girls' reformatory, archive, "archival art", artistic practice, "juvenile delinquency", sexual "criminality", "moral deviation", "moral danger", surveillance, confinement, reformatory education, disciplinary practices, gender model, normative discourse

## Περιεχόμενα

Εισαγωγή.....	8
1. Προγράμματα αναμόρφωσης για κορίτσια: Από το διεθνές παράδειγμα στο «Εμπειρικό Αναμορφωτικών Σχολείων».....	15
2. «Επιστροφή στο αρχείο».....	21
2.1 Εκκινώντας από μια «αρχαική παρόρμηση»: Αρχαία, «τέχνη αρχείου» και δημόσια ιστορία.....	21
2.2 Στο αρχείο του αναμορφωτηρίου ανήλικων θηλέων Αθήνας: Ταξινομώντας το «άτακτο κορίτσι».....	26
3. Από την αρχαική έρευνα στην καλλιτεχνική πρακτική.....	31
3.1 Αναζητώντας αποδεικτικά στοιχεία «ενοχής»: Στο επίκεντρο ενός δικτύου επιτήρησης.....	31
3.2 Κορίτσια «ελευθερίων ηθών»: Η αναπαράσταση του «κακού κοριτσιού» ως σεξουαλικά «παραβατικής» ανήλικης.....	38
3.3 «Ασκήσεις πειθαρχίας»: Κατασκευάζοντας το «καλό κορίτσι».....	47
Επίλογος.....	61
Πηγές - Βιβλιογραφία.....	67
Παράρτημα καλλιτεχνικών έργων.....	77



## Εισαγωγή

Μετά τον εμφύλιο πόλεμο, στη διάρκεια των δεκαετιών '50 και '60, έντονοι φόβοι διαχύθηκαν στη δημόσια σφαίρα της ελληνικής κοινωνίας για τα κορίτσια. Τα ανήλικα κορίτσια εμφάνιζαν «αντικοινωνική συμπεριφορά» που απειλούσε να διαταράξει τις κυρίαρχες έμφυλες ταυτότητες και την παραδοσιακή οικογενειακή ιεραρχία. Τα κορίτσια που βρίσκονταν σε «ηθικό κίνδυνο», ή εξαιτίας «ηθικής παρεκτροπής», ήρθαν αντιμέτωπα με τη δικαιοσύνη για διάπραξη αδικημάτων και «παραβάσεων», όπως η ανυπακοή, η φυγή, η κλοπή, η παρουσία σε «κακόφημα κέντρα» και οι προγαμιαίες σεξουαλικές σχέσεις, προκειμένου να τους επιβληθούν αναμορφωτικά μέτρα. Τα πιο «ατίθασα» από αυτά οδήγήθηκαν στο αναμορφωτήριο θηλέων Αθήνας, καθώς η διαπαιδαγώγηση μέσω εγκλεισμού θεωρήθηκε η καταλληλότερη μέθοδος αναμόρφωσής τους σε «σωστές» νέες. Οι φόβοι, που υπερέβαιναν την πραγματική απειλή και λάμβαναν χαρακτηριστικά ηθικού πανικού,<sup>1</sup> εντάσσονταν σε μια συγκυρία που οι ανήλικες/οι αναγνωρίζονταν ως πρόβλημα που έπρεπε να τεθεί υπό έλεγχο από τα δυτικά κράτη.<sup>2</sup>

Από τα τέλη του προηγούμενου αιώνα, σταδιακά, το φαινόμενο της «νεανικής παραβατικότητας» κατασκευάστηκε, συγκροτώντας μηχανισμούς και θεσμούς που κλήθηκαν να αναμορφώσουν τις/τους ανήλικες/ους «παραβάτες», διαμορφώνοντας ένα πλέγμα σχέσεων και μικροεξουσιών μεταξύ κρατικών θεσμών, φορέων και υποκειμένων. Η επιστημονικοποίηση του φαινομένου αποτέλεσε προαπαιτούμενο της νομιμοποίησής του, τροφοδοτώντας σε μια αμφίδρομη πορεία νέα επιστημονικά πεδία και λόγους επιτήρησης. Καθώς η παιδική και η νεανική ηλικία

---

<sup>1</sup> Σύμφωνα με τον Στάνλεϊ Κοέν, όταν οι αντιδράσεις για άτομα, ομάδες ατόμων και γεγονότα υπερβαίνουν την πραγματική απειλή, και θεσμοί, φορείς και «ειδικοί» επιχειρούν να πείσουν γι' αυτή, το φαινόμενο μπορεί να κατηγοριοποιηθεί ως ηθικός πανικός. Στη μεταπολεμική Βρετανία, επαναλαμβανόμενοι ηθικοί πανικοί συνδέθηκαν με τη νεανική κουλτούρα και τη νεολαία, με τον όρο «τεντιμποϊσμός» να περιγράφει τη «νεανική παραβατικότητα». Stanley Cohen, *Folk devils and moral panics* (Λονδίνο: Routledge, 2011), 294-299. Για τη νεολαία στην Ελλάδα, βλ. αναλυτικά, Κώστας Κατσάπης, *Το «πρόβλημα νεολαία». Μοντέρνοι νέοι, παράδοση και αμφισβήτηση στη μεταπολεμική Ελλάδα 1964-1974* (Αθήνα: Απόβλεπτες Εκδόσεις, 2013).

<sup>2</sup> Μετά τον Β' Παγκόσμιο Πόλεμο, οι ανησυχίες για τη «νεανική παραβατικότητα» πύκνωσαν διεθνώς, με αποτέλεσμα τη συγκρότηση διεθνών φορέων, υπηρεσιών, επιτροπών εμπειρογνομόνων κ.λπ., για τον σχεδιασμό προγραμμάτων πρόληψης. Αναλυτικά, βλ. Efi Avdela, *When juvenile delinquency became an international post-war concern: The United Nations, the Council of Europe and the place of Greece* (Γκέτινγκεν: Vienna University Press, 2019).

κατηγοριοποιούνταν ως ομάδες με συγκεκριμένα χαρακτηριστικά,<sup>3</sup> το νεανικό σώμα γινόταν αντικείμενο πειθαρχικών ρυθμίσεων εξουσίας, σύμφωνα με τη φουκωική αντίληψη, μέσα από μια διαδικασία «κυβερνησιμότητας» με σκοπό την (αυτο)πειθάρχηση και τη διάπλαση υγιών, υπάκουων και παραγωγικών ατόμων.<sup>4</sup> Η κατηγορία της/του ανήλικης/ου «παραβάτη» επενδύθηκε με στοιχεία που κάλυπταν ένα ευρύ φάσμα δραστηριοτήτων, πρακτικών και συμπεριφορών, οι οποίες θεωρήθηκαν απειλητικές για την κοινωνική τάξη στη συγκυρία της εποχής προσδιορίζοντας το «παραβατικό»,<sup>5</sup> από τους τρόπους ζωής, ψυχαγωγίας, συμπεριφοράς απέναντι σε κοινωνικούς θεσμούς και θεσμούς εξουσίας, μέχρι την ηθική, και διευρύνοντας ταυτόχρονα το πεδίο ελέγχου, από τα παιδιά μέχρι την οικογένεια και το κοινωνικό περιβάλλον. Η διαδικασία αυτή θα λάβει έντονα έμφυλο πρόσημο, με τα κορίτσια να αντιμετωπίζονται ως σεξουαλικοποιημένα υποκείμενα με ανάγκη προστασίας ή/και περιστολής. Ο αναμορφωτικός θεσμός θα αποτελέσει μέρος των καινούριων παρεμβατικών μορφών που θεσμοθετήθηκαν και τοποθετούνταν σε ένα πλαίσιο μετάβασης του δυτικού κράτους ως κράτους ελέγχου και τιμωρίας σε ένα μοντέλο προνοιακού ελέγχου και κανονικοποίησης.<sup>6</sup> Στην Ελλάδα, τα κορίτσια θα ιδωθούν ως εν δυνάμει «εγκληματίες» μέσα από το φίλτρο που όριζε το μετεμφυλιακό καθεστώς, με τον νομικό λόγο να κατέχει την πρωτοκαθεδρία στη διαχείρισή τους,<sup>7</sup> και το αναμορφωτήριο θηλέων Αθήνας να δραστηριοποιείται εντός ενός αόρατου δικτύου συνεργασίας για την καταπολέμηση της νεανικής «εγκληματικότητας» και την επιτήρηση των «άτακτων» κοριτσιών, δανειζόμενο πρακτικές και διαδικασίες για τη ρύθμιση και την αναμόρφωσή τους από το δικαστικό πρότυπο.

Οι υποθέσεις των κοριτσιών θα καταγραφούν, θα ταξινομηθούν και θα αρχειοθετηθούν, για να βρεθούν στις αρχές του 21<sup>ου</sup> αιώνα στο εγκαταλελειμμένο κτήριο του Ιδρύματος Αγωγής Ανήλικων Θηλέων στην περιοχή του Παπάγου.<sup>8</sup> Από τότε μέχρι σήμερα, το θέμα του

---

<sup>3</sup> Βάσια Λέκκα, «Ο νευροψυχιατρικός λόγος ως μέσο κανονικοποίησης της παιδικής ηλικίας και νεότητας: Το παράδειγμα των εξωτερικών ιατρείων του Αιγινήτειου Νοσοκομείου», στο *Διερευνώντας τις κοινωνικές σχέσεις με όρους υγείας και ασθένειας: Η κοινωνική ιστορία της ιατρικής ως ερευνητικό πεδίο*, επιμ. Λήδα Παπαστεφανάκη, Μανόλης Τζανάκης και Σεβαστή Τρουμπέτα (Ρέθυμνο: Πανεπιστήμιο Κρήτης, 2013), 146-149.

<sup>4</sup> Μισέλ Φουκώ, *Ιστορία της σεξουαλικότητας. Η όψια της γνώσης*, τ.1, μτφρ. Γκλόρυ Ροζάκη (Αθήνα: Κέδρος, 1978), 165-178.

<sup>5</sup> James Gilbert, *A cycle of outrage. America's reaction to the juvenile delinquent in the 1950s* (Νέα Υόρκη: Oxford University Press, 1986), 134.

<sup>6</sup> Έφη Αβδελά, «Νέοι εν κινδύνω»: *Επιτήρηση, αναμόρφωση και δικαιοσύνη ανηλίκων μετά τον πόλεμο* (Αθήνα: Πόλις, 2013), 65-74.

<sup>7</sup> Στο ίδιο, 110-113.

<sup>8</sup> Το αναμορφωτήριο θηλέων είχε ξεκινήσει να λειτουργεί στον Μεσοπόλεμο σε κτήριο της οδού Παναγή Κυριακού στους Αμπελόκηπους, όπου σήμερα στεγάζεται το 15<sup>ο</sup> δημοτικό σχολείο Αθηνών. Στη δεκαετία

αναμορφωτηρίου δεν έχει απασχολήσει την ελληνική ιστοριογραφία. Η επεξεργασία του εντοπίζεται αποσπασματικά στο πλαίσιο μελετών για τη μεταπολεμική «νεανική παραβατικότητα», με τη μελέτη της Έφης Αβδελά για το εγχείρημα αναμόρφωσης των νέων, τα δικαστήρια ανηλίκων και τις/τους επιμελήτριες/ές, στην οποία έχει διερευνήσει και υποθέσει «παραβατικών» κοριτσιών, να αποτελεί σημείο αναφοράς.<sup>9</sup> Το θέμα, επίσης, έχει ελάχιστα καλυφθεί από άλλα επιστημονικά πεδία, κυρίως τις νομικές/εγκληματολογικές επιστήμες, με ενδεικτική την πρόσφατη έκδοση της μελέτης της Φωτεινής και της Βασιλικής Μηλιώνη για το αναμορφωτήριο θηλέων και την παραβατικότητα των ανηλίκων ως εξελικτικό φαινόμενο,<sup>10</sup> αλλά και από το πεδίο της ψυχολογίας, με την επίσης πρόσφατη ανθολογία της Μαρίας Φαφαλιού για τα περιθωριοποιημένα κορίτσια με έμφαση στον ιδρυματισμό και το βίωμα του εγκλεισμού.<sup>11</sup>

Λαμβάνοντας υπ' όψιν το αδιερεύνητο του ζητήματος, η παρούσα εργασία διαπραγματεύεται το θέμα του αναμορφωτικού θεσμού με επίκεντρο το αναμορφωτήριο θηλέων και την έρευνα στο αρχείο του ιδρύματος, μελετώντας τις δεκαετίες του '50 και του '60, μέχρι το 1967, περίοδος που έχει καταγραφεί στη συλλογική ιστορική μνήμη ως «χρυσή εποχή».<sup>12</sup> Η κύρια προβληματική έρευνας ήταν το πώς γίνονταν αντιληπτά από την κοινωνία της εποχής τα κορίτσια για τα οποία αποφαιζόταν εγκλεισμός στο αναμορφωτήριο, σε συνδυασμό με το πώς ο αναμορφωτικός θεσμός λειτούργησε για να ρυθμίσει το «μη κανονικό». Εστιάζοντας ως επί το πλείστον στη λογοθετική διάσταση του αρχείου, η εργασία εξετάζει το αναμορφωτήριο μέσα από τρεις ερευνητικές διαδοχικές κατευθύνσεις: την ανακάλυψη κοριτσιών προς αναμόρφωση εντός ενός δικτύου επιτήρησης του γυναικείου σώματος, τις κανονιστικές αναπαραστάσεις για τα «άτακτα» κορίτσια υπό το πρίσμα της σεξουαλικής «εγκληματικότητας», και το αναμορφωτήριο ως δομή πειθάρχησης στο έμφυλο ιδανικό. Ωστόσο, η αρχειακή έρευνα δεν αποτέλεσε αυτοσκοπό της

---

του '70 μεταστεγάστηκε στην Πεύκη και στις αρχές της δεκαετίας του '80 μεταφέρθηκε στο παλιό νοσοκομείο κρατουμένων στην περιοχή του Παπάγου. Στις αρχές του 21<sup>ου</sup> αιώνα, το αρχείο του ιδρύματος εντοπίστηκε εγκαταλελειμμένο στα κλειστά από τα τέλη του προηγούμενου αιώνα κτήρια. Ύστερα από καταγγελίες, διαβουλεύσεις και ρεπορτάζ, καθώς το θέμα είχε αποτελέσει πεδίο αντιπαράθεσης, το αρχείο διασώθηκε και περιήλθε στα Γενικά Αρχεία του Κράτους. Για το ιστορικό του ιδρύματος, βλ. ΓΑΚ, «Αρχείο Ιδρύματος Αγωγής Ανηλίκων Θηλέων», <https://greekarchivesinventory.gak.gr> (τελευταία πρόσβαση 20-6-2024), και για τη δημόσια συζήτηση σχετικά με το αρχείο, βλ. ενδεικτικά, Σίλα Αλεξίου, «Ξέσπασε κόντρα για το εγκαταλελειμμένο αναμορφωτήριο Παπάγου», *Τα Νέα*, 8-8-2007, και ΕΑΕ, «Ανακοίνωση της ΕΑΕ σχετικά με το αρχείο του Αναμορφωτηρίου Θηλέων Παπάγου», <https://www.eae.org.gr> (τελευταία πρόσβαση 20-6-2024).

<sup>9</sup> Έφη Αβδελά, «*Νέοι εν κινδύνω*»...

<sup>10</sup> Φωτεινή Μηλιώνη και Βασιλική Μηλιώνη, *Μια φορά και έναν καιρό... Μελέτες για τα αναμορφωτήρια και την παραβατικότητα των ανηλίκων* (Αθήνα: ΑΩ, 2021).

<sup>11</sup> Μαρία Φαφαλιού, *Κορίτσια στο περιθώριο. Μαρτυρίες* (Αθήνα: Αλεξάνδρεια, 2022).

<sup>12</sup> Κώστας Κατσάπης, *Οι καταραμένοι: Σπαράγματα κοινωνικής ιστορίας, αντίδοτο στη νοσταλγία του εξήντα* (Αθήνα: Εκδόσεις Οκτώ, 2019), 19-24.

εργασίας. Με δεδομένο ότι η παρούσα διπλωματική εργασία εκπονείται στο πλαίσιο ενός μεταπτυχιακού προγράμματος δημόσιας ιστορίας, στην ακαδημαϊκή πορεία του οποίου εντυπώθηκε ο δυναμικός ρόλος των διάφορων δράσεων της δημόσιας σφαίρας στην παραγωγή ιστορικής γνώσης, επιχειρήθηκε ο μετασχηματισμός της αρχειακής έρευνας σε καλλιτεχνικά παραγόμενα, προτείνοντας παράλληλα τις καλλιτεχνικές και δημιουργικές πρακτικές αξιοποίησης του αρχείου ως εργαλείο της δημόσιας ιστορίας. Το θέμα του αναμορφωτηρίου θηλέων μελετήθηκε σύμφωνα με την ιστορική μεθοδολογία και στη συνέχεια οι ερμηνείες στο αρχειακό υλικό μεταφράστηκαν σε καλλιτεχνικά έργα μέσω των πρακτικών της «τέχνης αρχείου», τάσης που έχει εμφανιστεί τις τελευταίες δεκαετίες στη σύγχρονη τέχνη, επηρεασμένη από τους μετανεωτερικούς προβληματισμούς για το αρχείο, και έχει υιοθετήσει εναλλακτικές προσεγγίσεις ως προς τη χρήση, την αντίληψη και την ερμηνεία του.

Η έρευνα στο αρχείο του αναμορφωτηρίου επικεντρώθηκε στα μητρώα ανηλίκων της μελετώμενης περιόδου, αλλά και νωρίτερα, κυρίως για τον εντοπισμό ενδεχόμενων συνεχειών και ασυνεχειών στο σύστημα οργάνωσής του, και στους ατομικούς φακέλους των κοριτσιών. Εξαιτίας της αδυναμίας μελέτης των φακέλων με τη μέθοδο της τυχαίας δειγματοληψίας, λόγω της αλφαβητικής ταξινόμησης του υλικού που καλύπτει εξήντα χρόνια λειτουργίας του φορέα, καταγράφηκαν κάποια από τα ονόματα των τροφίμων που κρίθηκαν ως τυπικές ή αποκλίνουσες περιπτώσεις κατά την έρευνα στα μητρώα, με σκοπό να αναζητηθούν στη συνέχεια στους φακέλους. Ο μεγάλος όγκος του υλικού και οι αναντιστοιχίες που υπήρχαν μεταξύ των καταγραφών των μητρώων και των σωζόμενων φακέλων οδήγησαν τελικά στη μελέτη κάποιων από τις περιπτώσεις των κοριτσιών που αρχικά εντοπίστηκαν, ακολουθώντας ταυτόχρονα ελεύθερη έρευνα άλλων φακέλων επί το έργον, και καταγράφοντας συνολικά είκοσι υποθέσεις. Συμπληρωματικά, για την πλαισίωση της έρευνας, μελετήθηκαν ακροθιγώς τα μητρώα και κάποιοι από τους φακέλους του προσωπικού του αναμορφωτηρίου. Η ανάλυση του θέματος τροφοδοτήθηκε από μελέτες της διεθνούς βιβλιογραφίας για τα αναμορφωτήρια κοριτσιών, μεγάλο μέρος της οποίας ωστόσο έχει ασχοληθεί με το ζήτημα των αναμορφωτηρίων κατά τις πρώτες δεκαετίες λειτουργίας τους, από τα τέλη του 19<sup>ου</sup> αιώνα και στις αρχές του 20<sup>ου</sup>. Πληροφορίες αντλήθηκαν από την ευρύτερη βιβλιογραφία για το θέμα της «νεανικής παραβατικότητας» και της γυναικείας «εγκληματικότητας», καθώς και για επιμέρους ζητήματα που αναδείχθηκαν κατά την έρευνα, όπως η πορνεία και η οικιακή εργασία. Επικουρικά, μελετήθηκε η σχετική νομοθεσία στο ελληνικό συγκείμενο της εποχής, και κάποιες -λίγες- πηγές, κατά βάση κείμενα εκπροσώπων του μηχανισμού δικαιοσύνης, κυρίως για την καλύτερη

κατανόηση του πλαισίου συγκρότησης του αναμορφωτηρίου. Στο σύνολό του, το υλικό που χρησιμοποιήθηκε για την ιστορική έρευνα συνδυάστηκε με ποικίλη βιβλιογραφία που αφορά στην «τέχνη αρχείου», την «αρχειακή στροφή» και τις καλλιτεχνικές πρακτικές χρήσης του αρχείου στη σύγχρονη τέχνη, θεωρητικές μελέτες που εξετάζουν τους διαφορετικούς εικαστικούς τρόπους επεξεργασίας του αρχείου και αναφορές σε έργα καλλιτεχνιδιών/ών, ως σημεία που τεκμηριώνουν την πρόταση διασύνδεσης της τέχνης και της δημόσιας ιστορίας.

Η θεώρηση του θέματος επηρεάστηκε, σαφώς, από τη σκέψη και το έργο του Μισέλ Φουκώ και του Έρβινγκ Γκόφμαν, για τους πειθαρχικούς μηχανισμούς και τις τεχνολογίες εξουσίας των κοινωνικών θεσμών, και αντίστοιχα, για τα «ολοκληρωτικά ιδρύματα» και τις επιδράσεις τους στα άτομα. Κατά τον Φουκώ, το αναμορφωτήριο συνιστά την επιτομή των πειθαρχικών δομών, συγκεντρώνοντας «όλες τις καταναγκαστικές τεχνολογίες της συμπεριφοράς», ενώ σύμφωνα με την τυπολογία των «ολοκληρωτικών ιδρυμάτων» του Γκόφμαν μοιάζει να κινείται μεταξύ διαφορετικών κατηγοριών, αυτών που αναλαμβάνουν να προστατέψουν την κοινότητα από ό,τι θεωρείται «επικίνδυνο», αυτών που ιδρύθηκαν για την παραγωγή κάποιας εργασίας, και αυτών που είναι καταφύγιο και ταυτόχρονα σταθμός εκπαίδευσης.<sup>13</sup> Η συμβολή της μελέτης της Έφης Αβδελά ήταν εξαιρετικά σημαντική για την ανάλυση, παρέχοντας το λεξιλόγιο για την κατανόηση της διαμόρφωσης του μηχανισμού δικαιοσύνης, όπως και των κοινωνικών αντιλήψεων για τις «παραβάσεις» των κοριτσιών.<sup>14</sup> Η προσέγγιση του θέματος ακολούθησε αντίστοιχες μελέτες για τα «άτακτα» κορίτσια στο διεθνές παράδειγμα, με ίσως πιο επιδραστική αυτή της Πάμελα Κοξ, που εξετάζει τον έμφυλο χαρακτήρα της δικαιοσύνης και της ευημερίας, τους προσανατολισμούς των αναμορφωτικών ιδρυμάτων για τη μεταρρύθμιση της συμπεριφοράς των «κακών» κοριτσιών στη Βρετανία και τις αντιστάσεις τους, αλλά και τη μελέτη της Τζόαν Σάνγκστερ που αναλύει το θέμα στον αγγλικό Καναδά με παρόμοια οπτική.<sup>15</sup> Οι προσωπικές ερμηνείες πάνω στο θέμα, που προέκυψαν από την αρχειακή έρευνα με σκοπό την καλλιτεχνική της αξιοποίηση, δεν θα μπορούσαν να μην έχουν επηρεαστεί από τις καλλιτεχνικές θεωρήσεις του αρχείου ως τόπου δημιουργικού αναστοχασμού των τεκμηρίων και επαναδιαπραγμάτευσης των

---

<sup>13</sup> Μισέλ Φουκώ, *Επιτήρηση και τιμωρία. Η γέννηση της φυλακής*, μτφρ. Καίτη Χαζηδήμου και Ιουλιέττα Ράλλη (Αθήνα: Κέδρος, 1976), 391, και Erving Goffman, *Asylums: Essays on the social situation of mental patients and other inmates* (Νέα Υόρκη: Penguin Books, 1961).

<sup>14</sup> Έφη Αβδελά, «*Νέσι εν κινδύνω*»...

<sup>15</sup> Pamela Cox, *Gender, justice and welfare: Bad girls in Britain, 1900-1950* (Χαμσάιρ: Palgrave Macmillan, 2003), και Joan Sangster, *Girl trouble: Female delinquency in English Canada* (Τορόντο: Between the Lines, 2002).

κυρίων αφηγημάτων, με ορισμένες προσεγγίσεις να αποτελούν πεδίο έμπνευσης για τον καλλιτεχνικό μετασχηματισμό, όπως θα αναφερθεί αναλυτικά στο δεύτερο κεφάλαιο της εργασίας.

Ως προς τη δομή της εργασίας, το πρώτο κεφάλαιο αναδεικνύει γενικές κατευθύνσεις που ακολούθησαν τα αναμορφωτικά σχολεία (μοντέλο παθητικής θηλυκότητας, οικιακή εργασία, σύστημα «πειθαρχικής οικονομίας», πατερναλιστική/ματερναλιστική δομή), όπως προέκυψαν από τη μελέτη του αναμορφωτηρίου θηλέων της Αθήνας και περιπτώσεων του διεθνούς παραδείγματος, κυρίως στη Βρετανία και τον Καναδά, αλλά και την Αμερική και τη Γερμανία, για τις οποίες εντοπίστηκε αγγλόφωνη βιβλιογραφία. Καταλήγει στη σύσταση του «Εμπειρίκιου» αναμορφωτηρίου διατρέχοντας τις σχετικές νομοθετικές μεταρρυθμίσεις και επισημαίνοντας τις μετατοπίσεις του ρόλου του από την προπολεμική στη μεταπολεμική περίοδο.

Το δεύτερο κεφάλαιο συμπεριλαμβάνει δύο υποκεφάλαια που προσεγγίζουν γενικά και ειδικά το θέμα του αρχείου, ως καλλιτεχνική πρακτική και πεδίο έρευνας του αναμορφωτηρίου. Το πρώτο υποκεφάλαιο σκιαγραφεί το περιεχόμενο της ρευστής έννοιας της «τέχνης αρχείου», των πρακτικών (δημιουργία νέων αρχείων, ενσωμάτωση αρχειακού υλικού σε έργα τέχνης κ.ά.) και των στοχεύσεών της που απορρέουν από την προβληματική της «αυθεντίας» του αρχείου. Υπογραμμίζοντας τους κοινούς προβληματισμούς μεταξύ τέχνης και δημόσιας ιστορίας, εξηγεί πώς τα παραγόμενα έργα οδηγούν σε επεξεργασία σύνθετων ζητημάτων για τις πειθαρχικές πρακτικές και το στερεότυπο του «κακού κοριτσιού», ανατρέποντας τον παραδοσιακό τρόπο αντίληψης της ιστορίας. Στο δεύτερο, περιγράφεται το περιεχόμενο του αρχειακού υλικού, εστιάζοντας παράλληλα στις γραφειοκρατικές διαδικασίες του ιδρύματος, με αναφορές στους τρόπους καταγραφής, τη συσσώρευση εγγράφων που παρακολουθούσαν την κινητικότητα των κοριτσιών και τις προβλεπόμενες διαδικασίες εισαγωγής και απόλυσης (κοινωνική έρευνα, ιατρικός έλεγχος, κατανομή σε «ηθικές τάξεις», δοκιμαστικές άδειες).

Στο τρίτο κεφάλαιο αναλύονται τα τρία ερευνητικά ζητούμενα μέσα από μια συνδιαλλαγή ανάμεσα στις ερμηνείες πάνω στο αρχειακό υλικό, τις ιστορίες των κοριτσιών και τα παραγόμενα έργα, η περιγραφή των οποίων ενσωματώνεται στα επιμέρους υποκεφάλαια. Στο πρώτο εξετάζονται οι υποθέσεις των κοριτσιών στο πλαίσιο των δράσεων ορισμένων εκ των φορέων/υποκειμένων επιτήρησής τους, αναδεικνύοντας την απειθαρχία στην οικιακή εργασία και την οικογενειακή εξουσία ως μεμπτή πράξη και διάσταση της φυγής που ενεργοποιούσε το δίκτυο επιτήρησης. Υποστηρίζεται πως οι αφηγηματικοί λόγοι για τις «παραβάσεις» των κοριτσιών

υπόκειντο σε ένα ερμηνευτικό σχήμα τεκμηρίωσης της «ενοχής» τους, ερμηνεία που αξιοποιείται για τη δημιουργία του πρώτου καλλιτεχνικού έργου. Το δεύτερο μελετά τη σεξουαλική διάσταση των «παραβάσεων» των κοριτσιών που αποδίδονταν σε προσωπικά, κοινωνικά, παθολογικά αίτια. Με σημείο εστίασης τις αναπαραστάσεις τους ως κοριτσιών «ελευθερίων ηθών», βασικό επιχείρημα εδώ είναι ότι οι λόγοι για το «μεταδοτικό σώμα» και οι ανησυχίες για την πορνεία διαμόρφωσαν τις αντιλήψεις για τα «άτακτα» κορίτσια, επιτρέποντας τις παρεμβάσεις του μηχανισμού δικαιοσύνης. Συνδέοντας τους λόγους του αρχείου με τις αναπαραστάσεις του «άτακτου» κοριτσιού στον κινηματογράφο, το υποκεφάλαιο ολοκληρώνεται με την παρουσίαση ενός έργου για το «επικίνδυνο» γυναικείο σώμα. Το τελευταίο υποκεφάλαιο ακολουθεί τέσσερις διερευνητικές κατευθύνσεις: το σύστημα «πειθαρχικής οικονομίας» και τις κανονιστικές κατηγορίες του «καλού» και του «κακού» κοριτσιού, την απόδραση και τη νοσηματοδότηση των κοριτσιών ως «εγκληματιών», τις καταθέσεις εισαγωγής ως ομολογιών και προϋπόθεση της αναμορφωτικής διαδικασίας, τις υποσχέσεις συμμόρφωσης ως πρακτική ελέγχου της συμπεριφοράς. Στο υποκεφάλαιο παρεμβάλλονται οι περιγραφές των έργων που προέκυψαν, αναδείκνυοντας ζητήματα για την κατασκευή της έμφυλης ταυτότητας, τον εγκλεισμό, τους διαμεσολαβημένους λόγους, τη δέσμευση εκπλήρωσης των κοινωνικών προσδοκιών. Τέλος, ο επίλογος, αναζητώντας το «μετά το αναμορφωτήριο», ανακεφαλαιώνει τα κυριότερα σημεία της έρευνας επιχειρώντας να ερμηνεύσει τον ρόλο του αναμορφωτικού θεσμού, ενώ στη συνέχεια στέκεται κριτικά στους τρόπους που η εργασία διαπραγματεύτηκε το θέμα και στις δυνατότητες που η αξιοποίηση της καλλιτεχνικής πρακτικής παρείχε στην ιστορική ερμηνεία.

## 1. Προγράμματα αναμόρφωσης για κορίτσια: Από το διεθνές παράδειγμα στο «Εμπειρίκιον Αναμορφωτικόν Σχολείον»

Από τα τέλη του 19<sup>ου</sup> αιώνα, τα αναμορφωτικά σχολεία για κορίτσια στα δυτικά κράτη αποτέλεσαν πειραματικά εγχειρήματα αναμόρφωσης των «αδιόρθωτων» και «εύκολων» κοριτσιών, διαμορφώνοντας νέες γυναικείες υποκειμενικότητες γύρω από τις αξίες του γάμου, της οικογένειας και της εργασίας.<sup>16</sup> Η πολιτειότητα ορίστηκε ως το έμφυλο εκείνο όριο μεταξύ «δημόσιου» και «ιδιωτικού»,<sup>17</sup> καθορίζοντας τα πρότυπα συμπεριφοράς και τις αποδεκτές, (ετερο)κανονιστικές ταυτότητες φύλου. Για τα αγόρια, αναγκαιότητα ήταν η «εξημέρωση» της επιθετικότητάς τους, η καλλιέργεια συναισθηματικής ανεξαρτησίας, συγκρατημένου δυναμισμού και πειθαρχημένης εργασιακής ηθικής, με σκοπό τη μετατροπή τους σε υπεύθυνους πολίτες,<sup>18</sup> ενώ για τα κορίτσια, η «χαλιναγώγηση» της σεξουαλικότητάς τους και η αναμόρφωσή τους σε συνετές, συναισθηματικές, εργατικές νέες και μέλλουσες μητέρες.

Το «μοντέρνο κορίτσι»<sup>19</sup> κατασκευάστηκε από μια ποικιλία μέσων (κείμενα εμπειρογνωμόνων τύπος, ταινίες κ.ά.) και έγινε αντιληπτό ως παράγωγο των νέων καταναλωτικών και πολιτισμικών προτύπων, του πολέμου, της κακής ανατροφής, στοιχεία στα οποία αποδόθηκε το φαινόμενο της «νεανικής παραβατικότητας». Η επινόησή του, ωστόσο, αντανακλούσε μετασχηματισμούς μιας εποχής που χαρακτηριζόταν από τη ψυχροπολεμική συνθήκη, την αύξηση του πληθυσμού, την οικονομική ευημερία, τη διάδοση

---

<sup>16</sup> Οι παρατηρήσεις για τα αναμορφωτικά σχολεία που ακολουθούν δεν αποτελούν προϊόν μιας εξαντλητικής έρευνας για την ιστορία του θεσμού διεθνώς, καθώς δεν ήταν αυτό το ζητούμενο της εργασίας. Μια πιο μεθοδική ιστορική πλαισίωση κρίνεται αναγκαία για την καλύτερη κατανόηση του αναμορφωτικού θεσμού για τα κορίτσια στην Ελλάδα.

<sup>17</sup> Για την επινοημένη διάκριση μεταξύ «δημόσιου» και «ιδιωτικού» και τις μεταποίσεις των ορίων στο πλαίσιο κοινωνικοπολιτικών μετασχηματισμών και κρατικών παρεμβάσεων, βλ. Έφη Αβδελά, «Το 'δημόσιό' και το 'ιδιωτικό' στη νέα πολιτική ιστορία. Ή τα μεταβαλλόμενα όρια του πολιτικού», *Μνήμων* 21 (1999): 211-220. Σχετικά με τη σφαίρα του «ιδιωτικού» ως τύπου οργάνωσης και αναπαραγωγής των έμφυλων σχέσεων, βλ. Δήμητρα Βασιλειάδου, «Όταν η ιστορία της οικογένειας συνάντησε την ιστορία του φύλου», στο *Το φύλο στην ιστορία. Αποτιμήσεις και παραδείγματα*, επιμ. Γλαύκη Γκότση, Ανδρονίκη Διαλετή και Ελένη Ψουρνάρη (Αθήνα: Ασίνη, 2015), 189-208.

<sup>18</sup> Abigail Wills, «Delinquency, masculinity and citizenship in England 1950-1970», *Past and Present* 187 (2005): 57-85.

<sup>19</sup> Ο όρος «μοντέρνο κορίτσι» χρησιμοποιείται από την Πάμελα Κοξ, Pamela Cox, *Gender, justice and welfare...*, 3-7.



νέων μέσων και προϊόντων, επιδρώντας στην αμφισβήτηση των συντηρητικών αξιών.<sup>20</sup> Η ευημερία, αλλά και η φτώχεια, η γυναικεία χειραφέτηση, αλλά και η προσαρμογή στα νέα κανονιστικά πρότυπα, αποτέλεσαν πτυχές του ίδιου φαινομένου. Καθώς οι νέες «απειλές» άγγιζαν τα χαμηλότερα κοινωνικά στρώματα και τα κορίτσια υιοθετούσαν το καινούριο μοντέλο ζωής, το οποίο παρήγαγε νέα πεδία δραστηριοποίησης και αυτονόμησης, τα κατώτερα στρώματα μεταβάλλονταν σε υποκείμενα προς έλεγχο και αναμόρφωση που δρούσαν στην αστική πόλη ως τον κατεξοχήν τόπο «διαφθοράς».<sup>21</sup> Με τη συνδρομή των επιστημών (νομική, ιατρική, ψυχιατρική/ψυχολογία, παιδαγωγική, κοινωνιολογία) τέθηκαν οι παράγοντες κινδύνου, που εντοπιζόνταν σε κακές/ανθυγιεινές συνθήκες διαβίωσης, ακατάλληλη γονική επίβλεψη και φροντίδα, κληρονομικότητα, χαμηλό μορφωτικό επίπεδο, αλλά και πρακτικές ψυχαγωγίας. Οι συμπεριφορές που απέκλιναν των αποδεκτών μορφών νεανικότητας (απειθαρχία, μη αποδεκτές σεξουαλικές συναναστροφές, τάσεις φυγής, επιθετικότητα, κακή σχολική επίδοση κ.ά.) παθολογικοποιήθηκαν, ενώ μέσω τεχνολογιών, πρακτικών και γνωματεύσεων παρήχθησαν κανονικότητες και «ανωμαλίες».<sup>22</sup>

Τα αναμορφωτήρια κοριτσιών ως μεταρρυθμιστικές απόπειρες ανέλαβαν την ολιστική αναμόρφωση των τροφίμων τους (ηθική στάση, συμπεριφορά, κλίσεις και δεξιότητες, επαγγελματική εκπαίδευση, σωματική και πνευματική εκγύμναση κ.λπ.), συμπεριλαμβάνοντας στην ατζέντα τους την ενθάρρυνση της σεξουαλικής αγνότητας ή/και εγκράτειας, την προσαρμογή στο μοντέλο της παθητικής θηλυκότητας και την εκπαίδευση

---

<sup>20</sup> Οι προβληματισμοί για την «παραβατική» νεολαία εντάχθηκαν σε ένα εξηγητικό σχήμα στο οποίο ο πόλεμος, η απουσία/αδυναμία πατρικού ελέγχου και το νέο καταναλωτικό μοντέλο ζωής αποτελούσαν τα κύρια αίτια. Αναλυτικά, για τη «νεανική παραβατικότητα» στο ελληνικό παράδειγμα και τη σύνδεσή της με την οικονομική ανάπτυξη και τον καταναλωτισμό, βλ. Έφη Αβδελά, «Φθοροποιοί και ανεξέλεγκτοι απασχολήσεις»: Ο ηθικός πανικός για τη νεολαία στη μεταπολεμική Ελλάδα», *Σύγχρονα θέματα* 90 (Ιούλιος-Σεπτέμβριος 2005): 30-43.

<sup>21</sup> Σύμφωνα με τον Άντονι Πλατ, τα πρώτα εγχειρήματα για την προστασία των παιδιών στα τέλη του 19<sup>ου</sup> αιώνα συνιστούσαν παρεμβάσεις για τον έλεγχο των εργατικών στρωμάτων. Βλ. Anthony Platt, *The child savers: The invention of delinquency* (Σικάγο: The University of Chicago Press, 1969). Στο πλαίσιο της εντεινόμενης αστικοποίησης και βιομηχανοποίησης, η πόλη κατασκευάστηκε ως «κοινωνικό πρόβλημα» και ένα από τα αίτια της «νεανικής παραβατικότητας». Σχετικά, βλ. Louise Adams, *The trouble with normal: Postwar youth and the making of heterosexuality* (Τορόντο: University of Toronto Press, 1997), 55-56.

<sup>22</sup> Ειδικά, για τις ερμηνείες συμπεριφορών και εκδηλώσεων των παιδιών και των νέων με νευροψυχιατρικούς όρους, βλ. Δέσπω Κριτσωτάκη «Ψυχική υγιεινή», *κοινωνική πρόνοια και ψυχιατρική μεταρρύθμιση στη μεταπολεμική Ελλάδα. Το Κέντρο Ψυχικής Υγιεινής και Ερευνών, 1956-1978* (Αθήνα: Πεδίο, 2016), 80-96. Για τις παρεμβάσεις των «ψ» επιστημών στην οικογένεια, βλ. Nikolas Rose, *Governing the soul. The shaping of the private self* (Λονδίνο: Free Association Books, 1999), ειδικότερα σελίδες 123-134. Ο Νίκολας Ρόουζ αναλύει πώς οι «ψ» επιστήμες, μέσα από μια σειρά πρακτικών με επίκεντρο το παιδί, παρέχουν τα μέσα για τον εντοπισμό «ανωμαλιών» και διαμορφώνουν κριτήρια κανονικότητας και υποκείμενα που ελέγχονται και ελέγχουν τους εαυτούς τους.

στη μισθωτή και οικιακή εργασία.<sup>23</sup> Εμφάνιζαν ωστόσο αποκλίσεις μεταξύ τους ως προς το σημείο εστίασης (θρησκευτική διδασκαλία, επαγγελματική εκπαίδευση κ.λπ.). Η οικιακή εργασία υπήρξε κατεξοχήν πεδίο απασχόλησης των κοριτσιών μετά την απόλυσή τους, καθώς τα σπίτια εργασίας λειτουργούσαν ως χώροι ελέγχου της σεξουαλικότητας, κανονιστικής πειθάρχησης και εκπαίδευσης στις αξίες των μεσαίων και ανώτερων τάξεων.<sup>24</sup>

Επρόκειτο για ιδρύματα κυρίως κρατικά, υποστηριζόμενα από ιδιωτικούς φορείς με φιλανθρωπικό/προνοιακό χαρακτήρα, συχνά εξαρτώμενα από την εργασία των ίδιων των κοριτσιών. Σε κάποια παραδείγματα, όπως στη Βρετανία και τον Καναδά, αρχικά, διακρίνονταν σε βιομηχανικές σχολές και σχολεία αναμόρφωσης, αναλαμβάνοντας κορίτσια που ήταν σε κίνδυνο ή είχαν διαπράξει διαφορετικής βαρύτητας αδικήματα, τα οποία φαίνεται πως σταδιακά ενσωμάτωσαν υπηρεσίες (ιατρικές, ψυχιατρικές/ψυχολογικές, κοινωνικές) και συγχωνεύθηκαν.<sup>25</sup> Τα αναμορφωτικά σχολεία ήταν δομές εγκλεισμού, είτε καθολικά κλειστές είτε περισσότερο «ελεύθερες», σε αναμορφωτήρια που είχαν υιοθετήσει ένα πιο προοδευτικό πρότυπο αποβλέποντας στη δημιουργία ενός φαινομενικά οικείου περιβάλλοντος, με την έννοια της οικιακότητας να τα διαπερνά σε πραγματικό και συμβολικό επίπεδο.<sup>26</sup> Πάντως, με την πάροδο του χρόνου, και πλησιάζοντας προς τη δεκαετία του '50, φαίνεται βαθμιαία να απομακρύνονται από τις σκληρές πειθαρχικές πρακτικές.

Στις περισσότερες περιπτώσεις αναμορφωτικών σχολείων εφαρμοζόταν ένα σύστημα «πειθαρχικής οικονομίας»,<sup>27</sup> τιμωρίας και ανταμοιβής, ενώ ο τρόπος λειτουργίας τους υπαγόρευε διαρκή παρατήρηση των υποκειμένων προς αναμόρφωση (διάγνώσεις, ιατρικές εξετάσεις,

<sup>23</sup> Tamara Myers και Joan Sangster, «Retorts, runaways and riots: Patterns of resistance in Canadian reform schools for girls, 1930-60», *Journal of Social History* 34 (2001): 670-671.

<sup>24</sup> Pamela Cox, *Gender, justice and welfare...*, 94-95.

<sup>25</sup> Στη σχετική βιβλιογραφία για την αναμόρφωση των νέων από τις αρχές του 20<sup>ου</sup> αιώνα, βιομηχανικές σχολές και αναμορφωτικά σχολεία συνυπάρχουν, αναλαμβάνοντας «παραβάτες» διαφορετικού προφίλ. Για τις βιομηχανικές σχολές και τα αναμορφωτήρια στη μεταπολεμική ανατολική Γερμανία, βλ. Jennifer Evans, «Repressive rehabilitation: Crime, morality, and delinquency in Berlin-Brandenburg, 1945-1958», στο *Crime and criminal justice in modern Germany*, επιμ. Richard Wetzell (Ουάσινγκτον: Berghahn Books, 2018), 310-313. Για την τυπολογία των αναμορφωτικών σχολείων στη Βρετανία, βλ. Pamela Cox, *Gender, justice and welfare...*, 80-85, και τον Καναδά, Joan Sangster, *Girl trouble...*, 105-109. Η σχετική βιβλιογραφία για τα βιομηχανικά αναμορφωτικά σχολεία -τα οποία εντοπίζονται σε όλα τα παραδείγματα που μελετήθηκαν- στις αρχές του 20<sup>ου</sup> αιώνα είναι αρκετά εκτενής. Για την Αμερική, βλ. ενδεικτικά, Erin Bush, «Policing immorality in a Virginia girl's reformatory», *Southern Cultures* 25 (Καλοκαίρι 2019): 46-61, και Anne Meis Knupfer, «To become good, self-supporting women»: The state industrial school for delinquent girls at Geneva, Illinois, 1900-1935», *Journal of the History of Sexuality* 4 (Οκτώβριος 2000): 420-446.

<sup>26</sup> Tamara Myers και Joan Sangster, «Retorts, runaways and riots...», 678-682.

<sup>27</sup> Ο όρος χρησιμοποιείται από την Πάμελα Κοξ για να περιγράψει το σύστημα πειθάρχησης μέσω βαθμολόγησης, σύμφωνα με το οποίο αφαιρούνταν ή προστίθενταν βαθμοί ανάλογα με τη συμπεριφορά. Pamela Cox, *Gender, justice and welfare...*, 95-104.

δοκιμαστικές άδειες κ.λπ.),<sup>28</sup> καθημερινές οικιακές εργασίες, εκπαίδευση και προετοιμασία για τις προσδοκώμενες απασχολήσεις τους. Τα αναμορφωτήρια διέπονταν από ένα αυστηρό και οριοθετημένο σχήμα ιεραρχικής οργάνωσης που ενίσχυε τις σχέσεις εξουσίας, όχι μόνο μεταξύ επιτηρούμενων και επιτηρητριών, αλλά και μεταξύ των ίδιων των τροφίμων, όπως και μεταξύ εκείνων που είχαν αναλάβει την αναμόρφωσή τους. Τα κορίτσια κατηγοριοποιούνταν ανάλογα με το προφίλ και την εξέλιξή τους, υπόκειντο σε έλεγχο από τις ματρόνες-επιτηρήτριες, που είχαν ρόλο «παρένθετων μητέρων» ασκώντας την καθοδήγηση και την πειθαρχία, και δρούσαν εντός ενός επιτηρούμενου σύμπαντος με ματερναλιστικά και πατερναλιστικά χαρακτηριστικά που ρυθμιζόταν από έμφυλους και ταξικούς κανόνες.<sup>29</sup>

Στην Ελλάδα, το αναμορφωτικό σχολείο ανήλικων θηλέων Αθήνας φαίνεται να ακολούθησε τις γενικές κατευθυντήριες γραμμές του διεθνούς παραδείγματος, ως προς την ατζέντα, την οργάνωση και τη λειτουργία του, ενσωματώνοντας τα δομικά στοιχεία του αναμορφωτικού θεσμού (εκπαίδευση, εργασία, ηθική αναμόρφωση). Από τις αρχές του 20<sup>ου</sup> αιώνα και τις παρεμβάσεις προστασίας ανηλίκων,<sup>30</sup> την περίοδο του Μεσοπολέμου και τη θεμελίωση του μηχανισμού δικαιοσύνης ανηλίκων,<sup>31</sup> μέχρι τη δεκαετία του '50 που εφαρμόζονται οι νομοθετικές μεταρρυθμίσεις για τα αναμορφωτήρια,<sup>32</sup> η «νεανική παραβατικότητα» απέκτησε διαστάσεις φαινομένου, που κορυφώθηκε με τον Νόμο 4000 του 1959.<sup>33</sup> Στο εγχώριο και το ευρωπαϊκό παράδειγμα, το αναμορφωτήριο δεν νοσηματοδοτούνταν

---

<sup>28</sup> Σε αρκετά από τα παραδείγματα που μελετήθηκαν ο ψυχιατρικός λόγος φαίνεται να ήταν αρκετά ισχυρός για τη ζωή των κοριτσιών εντός και εκτός αναμορφωτηρίων. Η Ταμάρα Μάγιερς και η Τζόαν Σάνγκστερ περιγράφουν τον ρόλο που διαδραμάτιζαν οι ψυχίατροι σε ποικίλα πεδία της έγκλειστης καθημερινότητας των τροφίμων. Tamara Myers και Joan Sangster, «Retorts, runaways and riots...», 675-678.

<sup>29</sup> Τα αναμορφωτήρια βασίζονταν σε μια ματερναλιστική δομή σχέσεων εξουσίας και στελεχώνονταν σχεδόν αποκλειστικά από γυναίκες, ωστόσο, άνδρες κατείχαν τις ανώτερες θέσεις στον μηχανισμό. Για τον ματερναλισμό στα αναμορφωτήρια, βλ. Joan Sangster, *Girl trouble...*, 103-104. Επίσης, για τις απαρχές της ματερναλιστικής δομής των αναμορφωτηρίων του 19<sup>ου</sup> αιώνα, βλ. Alana Barton, «A woman's place: Uncovering maternalistic forms of governance in the 19<sup>th</sup> century reformatory», *Family and Community History* 14 (Οκτώβριος 2011): 89-104. Στο τελευταίο, η Αλάνα Μπάρτον υποστηρίζει πως η δομή του αναμορφωτηρίου αποτελούσε μια εξιδανικευμένη μεταφορά των αντιλήψεων της μεσαιας τάξης της βικτωριανής οικογένειας, στην οποία ανήκαν οι ματρόνες-επιτηρήτριες των αναμορφωτηρίων διαμεσολαβώντας μεταξύ των «κατώτερων» ρυθμιζόμενων και των «ανώτερων» ρυθμιστών.

<sup>30</sup> Στις αρχές του 20<sup>ου</sup> αιώνα εγκαινιάστηκαν μεταρρυθμίσεις που αφορούσαν στην παιδική εργασία με τον Νόμο 4029/ 1912, «Περί εργασίας γυναικών και ανηλίκων», *ΩΕΚ* 46, 7-12-1912.

<sup>31</sup> Νόμος 5098/ 1931, «Περί Δικαστηρίων Ανηλίκων», *ΩΕΚ* 198, 13-7-1931. Σχετικά με τα δικαστήρια ανηλίκων στην Ελλάδα, βλ. στο σύνολο της μελέτης της Έφης Αβδέλα, «*Νέοι εν κινδύνω*»...

<sup>32</sup> Η νομοθεσία βάσει της οποίας λειτουργούσαν τα αναμορφωτικά καταστήματα θεσμοθετήθηκε το 1940, αλλά εφαρμόστηκε μετά το τέλος του Εμφυλίου με τον Αναγκαστικό Νόμο 2724/ 1940, «Περί οργανώσεως και λειτουργίας αναμορφωτικών καταστημάτων ανηλίκων», *ΩΕΚ* 449, 27-12-1940.

<sup>33</sup> Νομοθετικό Διάταγμα 4000/ 1959, «Περί καταστολής αξιοποιήσιμων τινών πράξεων και συμπληρώσεως του άρθρου 6 του Κώδικα Ποινικής Δικονομίας», *ΩΕΚ* 233, 31-10-1959.

ως χώρος εγκλεισμού, παρότι ήταν τέτοιος, αλλά προτιμούνταν να αναφέρεται ως «σχολείο», «σπίτι», ή ακόμη «εργοστάσιο» -εδώ, το εργοστάσιο με διττή σημασία, αυτή της εργασίας και της παραγωγής υποκειμένων<sup>34</sup> σχολείο, εργοστάσιο, σπίτι/οικογένεια, δομές εξουσίας που συνυπήρχαν σε ένα εγκλειστο κέλυφος. Στην Ελλάδα όμως, παρά τη διαδεδομένη χρήση του όρου «αναμορφωτικό σχολείο», ή ελλειπτικά, στην καθομιλουμένη, «αναμορφωτικό», ή ακόμη τη χρήση του όρου «εργοστάσιο» μεταξύ των «ματρωνών» όταν αναφέρονταν στις αίθουσες εκπαίδευσης/εργασίας του αναμορφωτηρίου,<sup>35</sup> στον επίσημο και νομικό λόγο επικράτησε ο όρος «κατάστημα»,<sup>36</sup> μεταθέτοντας τη βαρύτητα πρωτίστως στον σωφρονιστικό του ρόλο.

Το αναμορφωτήριο ανήλικων θηλέων Αθήνας υπήρξε το πρώτο αναμορφωτήριο που ιδρύθηκε στην Ελλάδα, και το μοναδικό για κορίτσια,<sup>37</sup> και αρχικά είχε φιλανθρωπικό χαρακτήρα. Το «Εμπειρίκιον Άσυλον Άστεγων Παίδων» (1919), όπως ονομάστηκε, καθώς ιδρύθηκε με δωρεά του Ανδρέα Εμπειρίκου, αναλάμβανε να θέσει υπό την «προστασία» του κυρίως φτωχά και ορφανά παιδιά, κορίτσια και αγόρια,<sup>38</sup> ενώ η αρχική σύστασή του ως φιλανθρωπικού σωματείου ακολούθησε τις πρώτες νομοθετικές προβλέψεις για τη μεταχείριση ανήλικων κρατουμένων και συγχρονίστηκε με άλλες σχετικές ρυθμίσεις.<sup>39</sup> Σταδιακά, το «Εμπειρίκιον Άσυλον» θα μετασχηματιστεί θα

<sup>34</sup> Στα παραδείγματα που μελετήθηκαν χρησιμοποιούνται οι όροι «αναμορφωτικά σχολεία» (reformatory schools), «βιομηχανικά σχολεία» (industrial schools), «σπίτια» και «σπίτια εργασίας» («workhouses»).

<sup>35</sup> Στην επίσημη αλληλογραφία μεταξύ του προσωπικού του αναμορφωτηρίου αναφερόταν συχνά η λέξη «εργοστάσιο», μάλλον για να υποδηλώσει την αίθουσα εκπαίδευσης ή/και τον χώρο εργασίας των κοριτσιών. Βλ. ενδεικτικά, Γενικά Αρχεία του Κράτους, Αρχείο Ιδρύματος Αγωγής Ανήλικων Θηλέων, ατομικοί φάκελοι υπαλλήλων 63, 1941-1996, υ/φ 3 (κλήσεις σε απολογία για πειθαρχικά παραπτώματα).

<sup>36</sup> Στον Ν. 2724 του 1940, τα αναμορφωτικά σχολεία ονομάστηκαν «αναμορφωτικά καταστήματα». Το άρθρο 29 αναγνώριζε το προσωπικό τους ως αστυνομικά όργανα.

<sup>37</sup> Ο Ιωάννης Παπαγεράκης, διευθυντής της Παιδαγωγικής Ακαδημίας Θεσσαλονίκης, κατέγραψε στη μελέτη του για τη «νεανική εγκληματικότητα» πως λειτουργούσαν τρία αναμορφωτήρια: το «Αναμορφωτικόν Κατάστημα αρρένων στοιχειώδους εκπαίδευσως» (Πειραιάς), το «Αναμορφωτικόν Κατάστημα αρρένων επαγγελματικής εκπαίδευσως» (Κορυδαλλός) και το «Αναμορφωτικό Κατάστημα θηλέων» (Αμπελόκηποι). Ιωάννης Παπαγεράκης, *Οι μεταπολεμικοί ανήλικοι: Μελέτη κοινωνιολογική, ψυχολογική και παιδαγωγική* (Θεσσαλονίκη: χ.ε., 1956).

<sup>38</sup> Το «Εμπειρίκιον Άσυλον» διαιρούνταν σε τμήμα θηλέων (Νέο Φάληρο) και τμήμα αρρένων (Αμπελόκηποι), όπου το 1926 μεταφέρθηκε το τμήμα θηλέων, ενώ το τμήμα αρρένων μετεγκαταστάθηκε στον Ωρωπό. Από το 1926 και μετά, πιθανόν, τα αγόρια του τμήματος αρρένων απορροφήθηκαν από τα αναμορφωτήρια αρρένων του Κορυδαλλού, με κάποια από τα αγόρια να παραμένουν στο αναμορφωτήριο θηλέων των Αμπελοκήπων. Στο μητρώο εισαγωγών των πρώτων χρόνων λειτουργίας του «Εμπειρίκιου» καταγράφονται σποραδικά κάποια ονόματα αγοριών. Βλ. στο ίδιο, και ΓΑΚ..., μητρώα ανηλίκων 24, 1919-1954.

<sup>39</sup> Στις πρώτες νομοθετικές ενέργειες του ελληνικού κράτους εντάσσονταν η σύσταση του τμήματος παιδιών στις φυλακές Συγγρού και το «Εφηβείο Αβέρωφ». Το 1919, έτος ίδρυσης του «Εμπειρίκιου Ασύλου», συνέπιπτε με τη νομοθεσία «περί αληθείας και επαιθείας». Αναλυτικά, για το θεσμικό πλαίσιο της

μεταβληθεί σε «Εμπειρίκιον Αναμορφωτικών Σχολείων» (1926), με τη θεσμοθέτηση των αναμορφωτικών σχολείων που μετέβαιναν από το Υπουργείο Περιθάλψεως στη δικαιοδοσία του Υπουργείου Δικαιοσύνης, θέτοντας σκοπούς ανάλογους με τον «ευεργετικό» ρόλο του αναμορφωτικού θεσμού,<sup>40</sup> και τελικά σε «Αναμορφωτικόν Κατάστημα» (1940), που θα αναλάβει να αναμορφώσει και να επιτηρήσει τα «άτακτα» κορίτσια.

Τις πρώτες δεκαετίες λειτουργίας του, πριν ακόμη την παγίωση των χαρακτηριστικών του φαινομένου της «νεανικής εγκληματικότητας» στη δεκαετία του '50, φαίνεται να βρισκόταν υπό διαμόρφωση. Σχηματοποιούσε διοικητικές διαδικασίες και τρόπους περιγραφής και κωδικοποίησης του πληθυσμού που επιχειρούσε να ελέγξει, διατηρώντας ίσως έναν πιο προνοιακό χαρακτήρα.<sup>41</sup> Οι εγχώριοι δημόσιοι λόγοι της μεσοπολεμικής περιόδου αναφέρονταν στην ανάγκη διαφορετικής μεταχείρισης των ανήλικων «παραβατών» που θα εστίαζε στην καθοδήγηση αντί της τιμωρίας,<sup>42</sup> ενώ εκείνοι της μετεμφυλιακής εξίσωναν το έργο που επιτελούσαν τα αναμορφωτικά σχολεία με αυτό της «διαπαιδαγώγησης».<sup>43</sup> Πώς οριζόταν όμως η «διαπαιδαγώγηση» και ποιες αφορούσε; Το εγχείρημα διερεύνησης του αναμορφωτηρίου θηλέων Αθήνας αυτομάτως κατευθύνει στο αρχείο εκεί όπου οι λόγοι των υποκειμένων προς αναμόρφωση διαμεσολαβούνται από τους κυρίαρχους και (ανα)κατασκευάζονται οι στερεοτυπικές αναπαραστάσεις του «κακού» και του «καλού» κοριτσιού, παράλληλα με την ίδια την αναμορφωτική δομή και τις τεχνολογίες της, μέσα από επαναλαμβανόμενες γραφειοκρατικές επιτελέσεις.

---

«νεανικής παραβατικότητας» στην Ελλάδα, στον 19<sup>ο</sup> και 20<sup>ο</sup> αιώνα, και για το «Εμπειρίκιον», το οποίο αναφέρεται ως πρότυπο άλλων ασύλων, βλ. Φωτεινή Μηλιώνη, *Μελέτες για τα αναμορφωτήρια...*, 85-99.

<sup>40</sup> Προεδρικό Διάταγμα/ 1926, «Περί κανονισμού αναμορφωτικών σχολείων», *ΦΕΚ* 423, 2-12-1926. Στο Π.Δ. του 1926 θέτονταν μεταξύ των σκοπεύσεων, η ηθική ανύψωση, η επαγγελματική μόρφωση, όπως και η «απαλλαγή των από τας κτηθείσας κακάς έξεις (...) οδηγούντα ούτως αυτούς εις τον δρόμον του ηθικού και τιμίου πολίτου και προφυλάττοντα συνάμα την κοινωνία από τους εγκληματίας εις ους θα εξειλίσσοντο (...)».

<sup>41</sup> Σύμφωνα με την έρευνα στα μητρώα του φορέα, φαίνεται πως στις πρώτες δεκαετίες λειτουργίας αναζητούσε τρόπους περιγραφής των διαδικασιών του, διαφοροποιώντας τα πεδία καταγραφής των στοιχείων των τροφίμων ανάλογα με τις ανάγκες που προέκυπταν, προσθέτοντας συχνά αυθαίρετα νέες κατηγορίες. Ένα μεγάλο μέρος των τροφίμων των πρώτων δεκαετιών ήταν ορφανές ή/και προσφυγοπούλες, με τον μέσο όρο ηλικίας να αυξάνεται με την πάροδο του χρόνου. ΓΑΚ..., μητρώα ανηλίκων 24, 1919-1954.

<sup>42</sup> Βλ. τη ρητορική του εισηγητή διευθύνσεως Φυλακών στο Υπουργείο Δικαιοσύνης, Ιωάννη Βεργόπουλου, «Αναμορφωτικά καταστήματα και αναμορφωτική μεταχείρισις», *Το Παιδί* 42 (Μάρτιος-Απρίλιος 1937): χ.σ..

<sup>43</sup> Ο όρος «διαπαιδαγώγηση» χρησιμοποιείται ευρέως τόσο στον Τύπο, όσο και στους λόγους «ειδικών». Χαρακτηριστικά, βλ. Ιωάννης Παπαγεράκης, *Οι μεταπολεμικοί ανήλικοι...*

## 2. «Επιστροφή στο αρχείο»

21 Εκκινώντας από μια «αρχειακή παρόρμηση»: Αρχεία, «τέχνη αρχείου» και δημόσια ιστορία

Από τη σκέψη του Μισέλ Φουκώ, η οποία πυροδότησε ένα φαινόμενο αναθεώρησης της ιστορίας και του αρχείου, όπως και των επιστημονικών αντιλήψεων για τις δομές και τις σχέσεις εξουσίας, και τον «αρχειακό πυρετό», όρο που εισήγαγε ο Ζακ Ντεριντά αναφερόμενος στην επιθυμία αρχειοθέτησης του καθετί και των πάντων, μέχρι σήμερα, το αρχείο συνεχίζει να προσελκύει ατομικότητες και συλλογικά υποκείμενα. Ερευνήτριες/ές από ετερόκλιτα ή συγγενή επιστημονικά πεδία, καλλιτέχνιδες/ες, ακτιβίστριες/ές, μεμονωμένα άτομα ή ομάδες έχουν αλληλεπιδράσει με το αρχείο έχοντας διαφορετικές προθέσεις και μεθόδους, ίσως όμως κατευθυνόμενα από την ίδια παρόρμηση «επιστροφής στο αρχείο» και στο παρελθόν που προκύπτει από τον φόβο της λήθης, συχνά από τραύματα που πιέζουν στο παρόν, ή ακόμη από την ανάγκη διεκδίκησης και εκπροσώπησης.<sup>44</sup> Το αρχείο έχει αποτελέσει αντικείμενο και τοποθεσία έρευνας, πεδίο συλλογής και ταξινόμησης, ερμηνείας, και αναζήτησης, σημείο διαπλοκής σχέσεων μνήμης, ταυτοτήτων και εξουσίας, έχει προσεγγιστεί ως θεσμός, πηγή, θεωρία, πρακτική, ποιητική μορφή και συμβολική παρακαταθήκη. Μεταξύ των διαφορετικών υποκειμένων και του πλαισίου δράσης τους, και εκτός από τη λειτουργία που διατηρεί για τις/τους ιστορικούς ως τόπος κριτικής και συσχετίσεων ανάμεσα σε ακολουθίες μελέτης, καταχώρισης, συλλογής ή απομόνωσης τεκμηρίων, τις τελευταίες δεκαετίες η ενασχόληση με το αρχείο έχει μετατραπεί σε «πεδίο κριτικού αναστοχασμού» για την τέχνη, την καλλιτεχνική και επιμελητική πρακτική,<sup>45</sup> εντός της «αρχειακής στρόφης» των ανθρωπιστικών επιστημών συνυφασμένης με την «έκρηξη της μνήμης».<sup>46</sup>

---

<sup>44</sup> Η φράση «επιστροφή στο αρχείο» από την Arlette Farge, *Η γεύση του αρχείου*, μτφρ. Ρίκα Μπενβενίστε (Αθήνα: Νεφέλη, 2004), 29. Εδώ, χρησιμοποιείται σε διαφορετικό πλαίσιο από αυτό που η Φαρζ την εντάσσει, αναφερόμενη στην αρχειακή ιστορική έρευνα. Σχετικά με το αρχείο ως σύστημα δόμησης της γνώσης, βλ. Μισέλ Φουκώ, *Η αρχαιολογία της γνώσης*, (Αθήνα: Πλέθρον, 2017), και για τον «αρχειακό πυρετό» και την παρόρμηση που οδηγεί στο αρχείο, Jacques Derrida, *Archive Fever: A Freudian impression*, μτφρ. Eric Prenowitz (Σικάγο και Λονδίνο: The University of Chicago Press, 1998).

<sup>45</sup> Συραγώ Τσιάρα, *Η επιμέλεια του βλέμματος. Σύγχρονη τέχνη και επιμελητική πρακτική* (Αθήνα: Νήσος, 2021), 213.

<sup>46</sup> Ο όρος «αρχειακή στρόφη» χρησιμοποιείται για να περιγράψει το έντονο ενδιαφέρον για το αρχείο στο πλαίσιο των μετανεωτερικών προβληματισμών, το οποίο ευθυγραμμίστηκε με τη διεπιστημονική και διεθνή

Ο όρος «αρχειακή τέχνη» εμφανίστηκε στις αρχές του 21<sup>ου</sup> αιώνα προκειμένου να περιγράψει μια τάση στη σύγχρονη τέχνη που προσανατόλιζε τις καλλιτέχνιδες/ες σε αρχειακές πρακτικές, μέσα από μια «αρχειακή παρόρμηση».<sup>47</sup> Ο Χαλ Φόστερ, ο οποίος διατύπωσε την έννοια, αναφερόταν σε προσεγγίσεις που ασχολούνται κριτικά με τις ιστορικές αφηγήσεις και την ατομική/συλλογική μνήμη, συμπεριλαμβάνοντας τη δημιουργία εναλλακτικών αρχείων και την ενσωμάτωση αρχειακού υλικού σε έργα τέχνης, με στοχεύσεις που αφορούν στην αμφισβήτηση των κυρίαρχων αφηγημάτων υπογραμμίζοντας αποσιωπήσεις, προκαταλήψεις και νέες προοπτικές.<sup>48</sup> Παρότι η έννοια της «αρχειακής τέχνης», ή αλλιώς «τέχνης αρχείου» είναι ρευστή και τοποθετείται εκτός ενός αυστηρού οριοθετημένου πλαισίου και μιας συμβατικής κατηγοριοποίησης, έχει συνδεθεί με διαφορετικές καλλιτεχνικές πρακτικές που εμπλέκουν αρχειακό υλικό ή παραπέμπουν σε αυτό, κάνουν χρήση τεκμηρίων από υπάρχοντα αρχεία ή δημιουργούν νέα αρχεία, αντλώντας μεθοδολογίες από επιστημονικά πεδία, όπως η ιστορία, η ανθρωπολογία, οι πολιτισμικές σπουδές κ.ά. Συχνά, περιλαμβάνει την επανοικειοποίηση και επανερμηνεία του αρχειακού υλικού, διευρύνοντας το πεδίο κατανόησης για την έννοια του αρχείου και θέτοντας προβληματισμούς σχετικά με την κατασκευασμένη ιστορική γνώση, τη θεωρούμενη «αντικειμενικότητα» του (θεσμικού) αρχείου, τις πολιτικές της μνήμης/λήθης και της τεκμηρίωσης.<sup>49</sup> Αξιοποιώντας το αρχείο ως μεθοδολογία έρευνας που οδηγεί στην καλλιτεχνική πρακτική, κατασκευάζει νέες αφηγήσεις, ανασυνθέτει τις υπάρχουσες, αντιπαραθέτοντας υλικό με καινοτόμους τρόπους, πολλές φορές μιμούμενη την αρχειακή ταξινομητική εργασία, διαταράσσοντας συχνά την τάξη του κόσμου μέσα από την παραγωγή «αντι-αρχείων».<sup>50</sup> Κατά τον Μπέντζαμιν Μπούχλο, το (εικαστικό) «ανομικό αρχείο» συγκροτείται από αταξία, κατακερματισμό, εφημερότητα, συνδυαστικότητα μέσω και υλικών, αντικατοπτρίζοντας τις υποκειμενικές οπτικές και τις προσωπικές αφηγήσεις όσων το

---

ενασχόληση με τη μνήμη. Βλ. Kathy Carbone, «Archival art: Memory practices, interventions, and productions», *Curator: The Museum Journal* 63 (Μάιος 2020): 257-259.

<sup>47</sup> Σχετικά με την έννοια «αρχειακή παρόρμηση», που εισήχθη από τον Χαλ Φόστερ αφορμώμενος από τον Ντεριντά, βλ. Hal Foster, «An archival impulse», *The MIT Press* 110 (Φθινόπωρο 2004): 3-22.

<sup>48</sup> Στο ίδιο, 3-6.

<sup>49</sup> Οι παρατηρήσεις προέκυψαν από σταχυολόγηση της σχετικής βιβλιογραφίας που μελετήθηκε. Το θέμα σαφώς δεν καλύπτεται εδώ, καθώς η θεωρητική μελέτη της «τέχνης αρχείου» δεν αποτελεί ζητούμενο της παρούσας εργασίας. Ενδεικτικά, βλ. Kathy Carbone, «Archival art...», 260-262, Mark Godfrey, «The artist as historian», *October* 120 (Άνοιξη 2007): 21-23, Okwui Enwezor, *Archive fever: Uses of the document in contemporary art* (Νέα Υόρκη: International Center of Photography, 2008), 14-37, και Charles Merewether, *The archive: Documents of contemporary art* (Λονδίνο: Whitechapel και MIT Press, 2006).

<sup>50</sup> Ελπίδα Καραμπά, «Το αρχείο ως δημοκρατική δημόσια τέχνη: Μια θεσμιζουσα πρακτική», *Επιθεώρηση Πολιτικής και Ηθικής Θεωρίας* 25 (Χειμώνας 2010): 87-88.

δημιουργούν.<sup>51</sup> Η «τέχνη αρχείου», όπως αναφέρει ο Πάνος Κούρος, συνιστά μια «ευρύτερη πολιτισμική πρακτική που έχει μια πρόθεση παρέμβασης και ενδυνάμωσης, που μπορεί να λειτουργήσει ως φορέας δράσης για νέες μορφές επικοινωνίας», ενώ προσδίδει στο αρχείο τον ουσιαστικό χαρακτήρα του δημόσιου στο πλαίσιο του εκδημοκρατισμού του.<sup>52</sup>

Η καλλιτεχνική χρήση της τεκμηρίωσης εμφανίστηκε ως δημιουργική πρακτική των καλλιτεχνιδών/ών, αναδιαμορφώνοντας και πολλαπλασιάζοντας τις νοηματοδοτήσεις των εγγράφων στο πλαίσιο των αμφισβητήσεων των παραδοσιακών εννοιών του έργου τέχνης και των καθιερωμένων χρήσεων μέσων, όπως η φωτογραφία και το κείμενο, καθώς και της υποτιθέμενης ουδετερότητας του αρχείου.<sup>53</sup> Τα τεκμήρια έχουν χρησιμοποιηθεί ποικιλοτρόπως από τις καλλιτέχνιδες/ες ως αποδεικτικά στοιχεία, προσέγγιση που τα αντιμετωπίζει σαν μάρτυρες της πραγματικότητας, συχνά για την εξερεύνηση ζητημάτων αλήθειας, αυθεντικότητας και χρόνου, ως «φανταστικά» (κατασκευασμένα) τεκμήρια, θολώνοντας τις γραμμές μεταξύ γεγονότος και μυθοπλασίας για τη δημιουργία αφηγήσεων που αμφισβητούν την αξιοπιστία τους, ως αισθητικοποιημένες μορφές, εστιάζοντας στις οπτικές και υλικές πτυχές τους, ως ίχνη του παρελθόντος, προκειμένου να προκαλέσουν την απουσία και την απώλεια, ως πολιτικούς δείκτες, για να ασκήσουν κριτική σε δομές εξουσίας, ιστορικές αφηγήσεις και κοινωνικούς αποκλεισμούς εξετάζοντας τους τρόπους χρήσης τους για τη νομιμοποίηση της εξουσίας, ως επιτελεστικά στοιχεία μέσω των παραστατικών τεχνών.<sup>54</sup>

Η καλλιτεχνική επεξεργασία των τεκμηρίων του αρχείου του αναμορφωτηρίου θηλέων και ο μετασχηματισμός βάσει των ερευνητικών ερμηνειών εμπνεύστηκε από τις παραπάνω καλλιτεχνικές κατευθύνσεις, με πιο έντονες ίσως επιρροές, συνειδητές ή ασυνειδητές, από ορισμένες/ους καλλιτέχνιδες/ες που είτε τοποθετούνται στην ευρύτερη σφαίρα της «τέχνης αρχείου» είτε όχι. Κάποιες/οι από τις/τους καλλιτέχνιδες/ες που υπήρξαν επιδραστικές/οί για τη δημιουργία των έργων, κυρίως ως προς την προσέγγιση και τους τρόπους θέασης των αρχειακών

---

<sup>51</sup> Η έννοια του «ανομικού αρχείου» αναφέρθηκε από τον Μπέντζαμιν Μπούχλο, ο οποίος εξέτασε ως τέτοιο παράδειγμα τον εικαστικό άτλαντα του Γκέρχαρντ Ρίχτερ, αποτελούμενο από μια συλλογή φωτογραφιών, αποκομμάτων εφημερίδων κ.ά. που ξεκίνησε να συγκεντρώνει στη δεκαετία του '60. Benjamin Buchloh, «Gerhard Richter's 'Atlas': The anomic archive», *October* 88 (Άνοιξη 1999): 117-145. Βλ. ειδικότερα, σελίδες 140-142.

<sup>52</sup> Πάνος Κούρος, «Η δημόσια τέχνη της αρχειακής επιτέλεσης», στο *Archive Public: Επιτελέσεις αρχείων στη δημόσια τέχνη, τοπικές παρεμβάσεις*, επιμ. Ελπίδα Καραμπά, Πάνος Κούρος και Ελευθερία Κοφιδά, μτφρ. Γιάννης Βογιατζής, Βίκυ Ιακώβου και Αλέξανδρος Κιουρκιολής (Αθήνα: Κύβος, 2012), 27-28.

<sup>53</sup> Christian Berger και Jessica Santone, «Documentation as art practice in the 1960s», *Visual Resources* 32 (2016): 201-209.

<sup>54</sup> Βλ. αναλυτικά, Sophie Berrebi, *The shape of evidence: Contemporary art and the document*, Άμστερνταμ: Valiz, 2015.



τεκμηρίων, είναι ο Κριστιάν Μπολτάνσκι, το έργο του οποίου εμπλέκει τη συλλογή, οργάνωση και έκθεση αρχειακού υλικού λειτουργώντας σαν επιμελητής για την αναπλαισίωση ιστορικών και προσωπικών τεκμηρίων μνήμης, ο Γκλεν Λίγκον, που ενσωματώνει στο έργο του ιστορικά τεκμήρια και κείμενα για την εξερεύνηση της φυλετικής ταυτότητας, η Λόρνα Σίμπσον, που επανασυνθέτει εικόνες και κείμενα γύρω από θέματα επίσης σχετικά με τη φυλετική ταυτότητα και το φύλο, η Ταρίν Σάιμον, της οποίας το έργο χαρακτηρίζεται από συστηματική τεκμηρίωση για τη διερεύνηση κοινωνικοπολιτικών ζητημάτων συνεργαζόμενη και με ιστορικούς για τη συλλογή πληροφοριών. Επίσης, σημεία αναφοράς ήταν το έργο του Ουαλίντ Ράαντ «Atlas Group», ένα «φανταστικό» αρχείο με τη μορφή αυθεντικού στο οποίο διερευνά την ιστορία του Λιβάνου στη διάρκεια του εμφυλίου πολέμου, και η σειρά έργων της Τζένι Χόλτζερ «Redactions Paintings», που παρότι δεν ασχολείται με την «τέχνη αρχείου» χρησιμοποίησε στα εν λόγω έργα κυβερνητικά έγγραφα αναφερόμενη στους μηχανισμούς ελέγχου για τη διάδοση πληροφοριών.<sup>55</sup> Ο καλλιτεχνικός μετασχηματισμός ακολούθησε σε γενικές γραμμές τις πρακτικές καλλιτεχνιδών/ών που εργάζονται με τεκμήρια στους φυσικούς ή εικονικούς χώρους των ιδρυματικών αρχείων, εφαρμόζοντας μια σειρά από κριτικο-αισθητικές στρατηγικές, όπως η αποδόμηση, η αντιπαράθεση, η αναδιάρθρωση, η κατασκευή, η εξέταση των τρόπων αναπαράστασης, χρησιμοποιώντας το αρχείο για να θέσει ερωτήματα και να ενεργοποιήσει νέες ερμηνείες, με την παράλληλη αποκάλυψη του τρόπου λειτουργίας τους.<sup>56</sup>

Τα πεδία της τέχνης και της δημόσιας ιστορίας έχουν συχνά διασταυρωθεί μοιραζόμενα κοινούς θεωρητικούς προβληματισμούς και κατευθύνσεις, όπως η συμπερίληψη αόρατων ιστορικών υποκειμένων, η διερεύνηση της μνήμης και των ταυτοτήτων, η κριτική επανεξέταση των παραδοσιακών και αποικιοκρατικών ιστορικών αφηγημάτων και των καλλιτεχνικών κανόνων, τονίζοντας την υποκειμενικότητα και την κατασκευασμένη φύση τόσο της ιστορίας όσο και της τέχνης. Η κατασκευή των κυρίαρχων λόγων εντός του αρχείου έχει αποτελέσει προβληματική και των δύο πεδίων, που αν και ακολουθούν διαφορετικές αφηγηματικές στρατηγικές και μεθοδολογίες, εστιάζουν, μεταξύ άλλων, στην ερμηνεία και την εννοιολόγηση, την απουσία και

---

<sup>55</sup> Βλ. αντίστοιχα, Charles Merewether, *The Archive: Documents of Contemporary Art*, 25, 108-112, Ellen Tani, «Come out to show them: Speech and ambivalence in the work of Steve Reich and Glenn Ligon», *Art Journal* 78 (2019): 24-37, Brooke Belisle, «Felt surface, visible image: Lorna Simpson's photography and the embodiment of appearance», *Photography and Culture* 4 (Ιούλιος 2011): 157-178, Maribel Castro Díaz, «Behind closed doors: From facts to narratives in the photographic works of Taryn Simon and Thomas Demand», *Popular Inquiry* 1 (2021): 120-132, «The Atlas Group (1959-2004)», <https://www.theatlasgroup1989.org/>, και National Gallery of Art, «Jenny Holzer: DODDOACID 2007», <https://www.nga.gov/collection/> (τελευταία πρόσβαση 20-6-2024).

<sup>56</sup> Kathy Carbone, «Artists and records: moving history and memory», *Archives and records* 38 (2017): 100-102.

την παρουσία στο αρχείο, τις κυρίαρχες αναπαραστάσεις και το εγχείρημα ανακατασκευής τους. Η δημόσια ιστορία έχει συχνά διαπλακεί με την τέχνη, κυρίως στο πλαίσιο διεπιστημονικών και κοινοτικών συνεργασιών για την (συν)παραγωγή δημόσιων μνημείων, πολυμεσικών εγκαταστάσεων, καλλιτεχνικών επιτελέσεων, εκθέσεων τέχνης και ψηφιακών δράσεων.<sup>57</sup> Ωστόσο, φαίνεται να απουσιάζει, τουλάχιστον στην Ελλάδα, ένας γόνιμος διάλογος μεταξύ σύγχρονης τέχνης και δημόσιας ιστορίας, που θα εστιάζει στην ανταλλαγή πρακτικών και την ενσωμάτωση καλλιτεχνικών πρακτικών στη δημόσια και εφαρμοσμένη ιστορία, όπως και τη συνεργασία μεταξύ καλλιτεχνιδών/ών και δημόσιων ιστορικών για την (συν)παραγωγή έργων τέχνης και δράσεων, επιτρέποντας πιο δημιουργικές αφηγηματικές πρακτικές και νέες ερμηνείες.<sup>58</sup>

Με αφορμή τις παραπάνω αφετηρίες και προβληματικές, η παρούσα εργασία επιχειρήσει να συγκεράσει την «τέχνη αρχείου» και την ιστορία, όχι τόσο στο πλαίσιο μιας πρότασης δράσης δημόσιας ιστορίας, αλλά ενός πειραματισμού υιοθέτησης καλλιτεχνικών πρακτικών στη δημόσια ιστορία. Συμπληρωματικά, τα έργα που παράχθηκαν θα μπορούσαν να αποτελούν πρότυπα για τη δημιουργία μιας έκθεσης, σε φυσικό ή ψηφιακό χώρο, ή ενός εναλλακτικού ψηφιακού αρχείου για το αναμορφωτήριο θηλέων, διαχέοντας τις ιστορικές αφηγήσεις μέσω των καλλιτεχνικών έργων, και διευκολύνοντας ίσως τυχόν περιορισμούς πρόσβασης, χρήσης, προβολής, διάχυσης αρχειακών τεκμηρίων που διαχειρίζονται φορείς και θεωρούνται «ευαίσθητα». Κυρίως όμως, αξιοποιώντας τις δυνατότητες της τέχνης επικοινωνούν ζητήματα που μόνο μέσω αυτής θα μπορούσαν να τεθούν με αυτούς τους τρόπους, οδηγώντας αφενός σε επεξεργασία θεμάτων όπως η επιτήρηση «αποκλίνοντων» κοριτσιών, η φυγή και ο εγκλεισμός, οι πειθαρχικές πρακτικές συμμόρφωσης στο έμφυλο κανονιστικό πρότυπο, το στερεότυπο του «κακού κοριτσιού» και ο έλεγχος της σεξουαλικότητας, και αφετέρου σε επανεξέταση των καθιερωμένων τρόπων αντίληψης της ιστορίας και της παραγωγής της. Οι έννοιες της

---

<sup>57</sup> Βλ. αναλυτικά, Rebecca Bush και Paul Tawny, *Art and public history: Approaches, opportunities, and challenges* (Μέριλαντ: Rowman και Littlefield, 2017).

<sup>58</sup> Στις περισσότερες περιπτώσεις δράσεων στην Ελλάδα που εμπλέκουν την τέχνη και την ιστορία, οι προσεγγίσεις είναι διαχωρισμένες: καλλιτέχνιδες/ες ή καλλιτεχνικές ομάδες διερευνούν ζητήματα ιστορίας, μνήμης και ταυτότητας στο πλαίσιο καλλιτεχνικών δράσεων, ιστορικοί ενεργούν εντός πιο συμβατικών δράσεων δημόσιας ιστορίας αξιοποιώντας τις ιστορικές προσεγγίσεις, ή καλλιτέχνιδες/ες και ιστορικοί συμμετέχουν από κοινού σε δράσεις που αφορούν και στα δύο πεδία εκπροσωπώντας το δικό τους. Για ενδεικτικά παραδείγματα, βλ. Μαργαρίτα Πουρνάρα, «Το φαινόμενο της 'Πεταλούδας', εργόχειρο τέχνης και μνήμης στην κλωστοϋφαντουργία Μουζάκη», *Καθημερινή*, 8-10-2023, ΑΣΚ1, «34 exercises of freedom», <https://www.askiweb.eu/-aski-documenta-14-historical-walk>, και NEON, «Before and after science», <https://neon.org.gr/exhibition/neon-city-project-2024-iris-touliatou-before-and-after-science-gr/> (τελευταία πρόσβαση 20-6-2024).

υποκειμενικότητας στην ιστορία, της κατασκευής αφηγήσεων και κατηγοριών στο αρχείο, της αναπαράστασης και των λόγων του αρχείου διαπερνούν τα επτά καλλιτεχνικά έργα που δημιουργήθηκαν, τα οποία αποτελούν καλλιτεχνικά οπτικά κείμενα μιας δημόσιας ιστορικού για την έρευνα στο αρχείο του αναμορφωτηρίου.

## 2.2 Στο αρχείο του αναμορφωτηρίου ανήλικων θηλέων Αθήνας: Ταξινομώντας το «άτακτο κορίτσι»

Η τήρηση αρχείων υπήρξε αναπόσπαστο κομμάτι της προστασίας παιδιών, των πρακτικών της ιατρικής, της ψυχιατρικής/ψυχολογίας και της κοινωνικής εργασίας από τις αρχές του 20<sup>ου</sup> αιώνα, με τα αρχεία να συνιστούν τρόπους δόμησης της γνώσης που μετασχηματίζουν τα ατομικά βιώματα σε επιστημονικές κατηγορίες.<sup>59</sup> Το «κοινωνικά άτακτο» μορφοποιήθηκε για να εισαγάγει αλληπάληλες ταξινομήσεις του «ελαττωματικού» και του σεξουαλικά «παρεκκλίνοντος». Οι διαδικασίες εξέτασης πλαισιώθηκαν από ένα σύστημα καταγραφής και συσσώρευσης τεκμηρίων: καταγραφές, ατομικά δελτία, φάκελοι, εισήλθαν στο πεδίο του επιστημονικού λόγου, αντικειμενοποιώντας τα άτομα και δημιουργώντας τον «έγκληματία» πριν το έγκλημα.<sup>60</sup>

Το σύνολο των δραστηριοτήτων του αναμορφωτηρίου καταγράφονταν και αρχειοθετούνταν: ατομικοί φάκελοι τροφίμων και προσωπικού, μητρώα, υπηρεσιακές μεταβολές, πρωτόκολλα αλληλογραφίας, φάκελοι για την οικονομική διαχείριση.<sup>61</sup> Για κάθε τρώφιμη διατηρούνταν ο δικός της αριθμημένος ατομικός φάκελος, αφού πρώτα τα στοιχεία της εγγράφονταν στο μητρώο του φορέα. Η κωδικοποίηση των πεδίων καταγραφής του μητρώου φαίνεται να συστηματοποιείται περίπου στα μέσα της δεκαετίας του '40, για να παγιωθεί στη δεκαετία του '50. Ο τρόπος

---

<sup>59</sup> Karen Tice, *Tales of wayward girls and immoral women, case records and the professionalization of social work* (Σικάγο: University of Illinois Press, 1998), 1-10.

<sup>60</sup> Μισέλ Φουκώ, *Επιτήρηση και τιμωρία*, 328.

<sup>61</sup> Συνολικά, το αρχείο περιέχει τους ατομικούς φακέλους των τροφίμων του Ιδρύματος (1936-1997), ποικίλα βιβλία (μητρώα ημερήσιων διαταγών, μεταβολών, επισκεπτών, ποινών, φαρμάκων κ.λπ.) των ετών 1919-1991, και κυρίως της περιόδου 1970-1991, καθώς και τους ατομικούς φακέλους των εργαζομένων (1941-1996), υπηρεσιακές μεταβολές, πρωτόκολλα αλληλογραφίας και φακέλους για τη διαχείριση των οικονομικών του Ιδρύματος. Τα τεκμήρια ταξινομούνται αντίστοιχα με τις λειτουργίες του Ιδρύματος (διοικητική, ιατρική, οικονομική λειτουργία). Γενικά Αρχεία του Κράτους, Αρχείο Ιδρύματος Αγωγής Ανήλικων Θηλέων.

καταγραφής, όπως διαμορφώθηκε, συμπεριελάμβανε πεδία σχετικά με τα βασικά στοιχεία που αφορούσαν στο κορίτσι (όνομα, ημερομηνία εισαγωγής, απασχόληση, μορφωτικό επίπεδο κ.λπ.), την οικογενειακή της κατάσταση (γονείς, επαγγέλματα κ.λπ.), τη σωματική κατάσταση και τη σεξουαλική ηθική της («διακορευμένη», «παρθένος», «δεν είναι παρθένος», «παρά φύσιν ασέλγεια»), την αιτία εισαγωγής, με συνηθέστερη την «ηθική παρεκτροπή», την εξέλιξή της μετά την απόλυση, που συνήθως δεν συμπληρωνόταν, καθώς και την κατάθεσή της κατά την είσοδο στο αναμορφωτήριο.<sup>62</sup> Η κατάθεση καταγραφόταν σε πρώτο πρόσωπο, ενώ σε κάποιες περιπτώσεις αντί αυτής συμπληρώνονταν διατυπώσεις από την έκθεση της/του επιμελήτριας/ή.

Οι φάκελοι, μέσω μιας επιτελεστικής ρουτίνας συσσώρευσης προσωπικών στοιχείων και ιστοριών, λειτουργούσαν ως «φορητές αθροιστικές καταγραφές της ατομικής αξίας»<sup>63</sup> των τροφίμων, συγκροτώντας το φαινόμενο των «άτακτων κοριτσιών». Στον ατομικό φάκελο συγκεντρώνονταν κυρίως έγγραφα που δεν αφορούσαν στην επιτήρηση των κοριτσιών εντός του αναμορφωτηρίου, αλλά έξω από αυτό. Έγγραφα εισαγωγών, δοκιμαστικών αδειών, απολύσεων, συλλήψεων, αναζητήσεων κ.ά. κατέγραφαν την κινητικότητα, σαν να επιδιώκεται να στοιχειοθετηθεί, εκτός από το γεγονός της «εν κινδύνω» κατάστασής τους, η «επικινδυνότητά» τους, με τα έγγραφα να έχουν θέση αποδεικτικών στοιχείων και νομικών ισχυρισμών.<sup>64</sup>

---

<sup>62</sup> Το σωζόμενο αρχείο συμπεριλαμβάνει τρία μητρώα που καλύπτουν διαφορετικές χρονικές περιόδους - από την έναρξη λειτουργίας του αναμορφωτηρίου μέχρι και το 1976-, αλληλοεπικαλύπτονται χρονικά, χωρίς να εντοπίζεται χρονική συνέχεια. Τα πεδία καταγραφής του πρώτου μητρώου (1919-1954), αν και είναι συγκεκριμένα (ονοματεπώνυμο τρόφιμης και κηδεμόνων, καταγωγή, διεύθυνση, ηλικία, υγειονομολογικές και γενικές παρατηρήσεις), πριν τα μέσα της δεκαετίας του '40 κωδικοποιούνται με πιο σαφή τρόπο, με την προσθήκη νέων χειρόγραφων κατηγοριών (ημερομηνία εισαγωγής, αριθμός διαταγής, ημερομηνία και τρόπος εξόδου, αιτία εισαγωγής, υπηκοότητα). Το δεύτερο μητρώο (1959-1966), στο οποίο εστίασε η παρούσα έρευνα, εμφανίζει σαφήνεια ως προς τις πληροφορίες καταχώρισης και τα εξής πεδία καταγραφής: όνομα, πατέρας, χρονολογία εισόδου, οικογενειακή κατάσταση, επάγγελμα γονέων, τόπος γέννησης/διαμονής, διεύθυνση, έτος γέννησης, αιτία εισαγωγής, γραμματικές γνώσεις, προηγούμενη απασχόληση, σωματική κατάσταση, υγιεινή, ηθική, ποινική, κατάθεση κατά την είσοδο, εξέλιξη αγωγής, χρόνος και τόπος εξόδου, τόπος εγκατάστασης, γενική κατάσταση κατά την έξοδο, πληροφορίες μετά την απόλυση. Στο τρίτο μητρώο (1963-1976), τα πεδία παραμένουν τα ίδια, ωστόσο εδώ, επιλεγόταν η συμπλήρωση των κυριότερων (όνομα, οικογενειακή κατάσταση, αιτία κ.λπ.), και κυρίως καταγράφονταν πληροφορίες για την τρόφιμη μετά την απόλυση. Οι καταγραφές του τρίτου μητρώου φαίνεται να αφορούσαν τρόφιμες με «δυσκολία προσαρμογής»: ΓΑΚ..., μητρώα ανηλίκων 24, 1919-1954, 25, 1959-1966, και 26, 1963-1976.

<sup>63</sup> Nikolas Rose, *Governing the soul...*, 143.

<sup>64</sup> Πέρα από τη διαπίστωση αυτή που προέκυψε κατά την αρχειακή έρευνα, η Κάρεν Τάις στη μελέτη της για την επαγγελματοποίηση της κοινωνικής εργασίας στις πρώτες δεκαετίες του 20<sup>ου</sup> αιώνα διακρίνει δύο πόλους αφηγηματικών λόγων για τα «παραβατικά» κορίτσια/γυναίκες, αναφερόμενη στο ερμηνευτικό σχήμα των «ιστοριών προστασίας», στο οποίο οι συγγραφείς αφηγούνται ιστορίες «επιτυχίας», και στον αντίποδα, σε αυτό των «ιστοριών ανίχνευσης», όπου επιχειρείται να τεκμηριωθεί η «ενοχή» των «ανήθικων» κοριτσιών/γυναίκων. Karen Tice, *Tales of wayward girls...*, 98-100.

Οι φάκελοι αποτελούνταν από ετερόκλιτο υλικό, ανάλογα με τον χρόνο παραμονής στο αναμορφωτήριο (άδειες, επανεισαγωγές κλπ.) και την περίπτωση. Συμπεριλαμβάνονταν επίσημα έγγραφα (ατομικά δελτία τροφίμων, αλληλογραφία μεταξύ φορέων, γνωματεύσεις και ιατροδικαστικές εκθέσεις, αστυνομικά έγγραφα, βεβαιώσεις και εκθέσεις της διευθύντριας, αιτήσεις γονιών, τηλεγραφήματα, εκθέσεις επιμελητριών/κοινωνικών λειτουργιών κ.ά.), σπανιότερα, ανεπίσημα (φωτογραφίες, γράμματα τροφίμων, σημειώσεις της διευθύντριας κ.ά.), και συχνά, έγγραφα που αφορούσαν άλλες τρόφιμες. Σχετικά με το τελευταίο, πολλές φορές, δεν μπορεί να διαφανεί η πρόθεση δράσης του υποκειμένου που παρήγαγε τον φάκελο, εκτός από τις περιπτώσεις κοριτσιών που είχαν προβεί μαζί σε αποδράσεις, οπότε μάλλον θεωρούνταν καίριο η αρχειοθέτηση να παρακολουθεί τις τρόφιμες που είχαν αναπτύξει από κοινού «παραβατική» συμπεριφορά. Μπορούμε να υποθέσουμε ότι σε αρκετές περιπτώσεις φακέλων που συμπεριελάμβαναν έγγραφα άλλων τροφίμων κάποιου είδους σχέση συνέδεε τα κορίτσια.

Το «δελτίο ατομικότητας», ως έγγραφο εξατομίκευσης, συνιστούσε αναγκαίο συνοδευτικό έντυπο του φακέλου, στο οποίο καταγράφονταν τα ατομικά, κοινωνικά, ψυχολογικά, βιολογικά στοιχεία της τρόφιμης. Συνηθέστερα, συμπληρώνονταν, μεταξύ άλλων, το ιστορικό της -όπου αντιγράφονταν διατυπώσεις από τις επιμελητικές εκθέσεις-, το οικογενειακό περιβάλλον, η «εγκληματικότητα», η ηθική διαφθορά/παρεκτροπή -που καταγραφόταν πάλι σε πρώτο πρόσωπο-, οι πληροφορίες από τρίτους -συνήθως από τις αρχές-, η σωματική κατάσταση -αναφορικά μόνο με τις αμβλώσεις, αν είχαν προκύψει-, το ψυχιατρικό/ψυχολογικό πόρισμα, η κληρονομικότητα -συχνότερα το πεδίο για τις αυτοκτονίες-, το γενικό ιστορικό -κυρίως το πεδίο που αναφερόταν σε ενδεχόμενο βιασμού/αποπλάνησης-, ενώ συμπεριλαμβάνονταν και πληροφορίες για την εξέλιξή της εντός του αναμορφωτηρίου (ηθική, σχολική, επαγγελματική κ.λπ.).<sup>65</sup>

---

<sup>65</sup> Κατά την αρχειακή έρευνα εντοπίστηκαν δύο τύποι δελτίων, ένας σύντομος και ένας αναλυτικός, με τον τελευταίο να συναντάται συχνότερα, και ίσως να καθιερώνεται μετά τα μέσα της δεκαετίας του '50. Το δελτίο αποτελούνταν από τρία μέρη με τα εξής πεδία: 1) γενικές πληροφορίες (βιογραφικά στοιχεία και αιτιολογία, περιουσιακά στοιχεία, αντικείμενα παραδοθέντα), εγκληματικότητα (τελεσθείσα πράξη, καταδικαστικές αποφάσεις), ηθική διαφθορά και παρεκτροπές, οικογενειακό και κοινωνικό περιβάλλον (γονείς, συμβίωση, σύνθεση οικογένειας, κατοικία, εργασία, αντικοινωνικές τάσεις, προτιμήσεις, επικίνδυνες ροπές, γνώμη διδασκάλου, εργοδότη κ.ά.), ανθρωπολογική εξέταση (σώμα, μορφολογικός τύπος, νοσήματα κ.ά.), ψυχολογική και ψυχιατρική εξέταση (αντίληψη, διανοητικός κόσμος κ.ά.), κληρονομικό (νοσήματα, αναπηρίες, χαρακτήρας γονέων κ.ά.), αναμνηστικό (διαταραχές, τραυματισμοί, διανοητική εξέλιξη, εάν εβιάσθη ή απεπλανήθη, σχολική φοίτηση κ.ά.) 2) ηθική εξέλιξη (προαγωγές, ποινές, αμοιβές κ.ά.), σχολική, επαγγελματική, υγιεινή εξέλιξη, αλληλογραφία, επισκέψεις, τελευταίο στάδιο μεταχειρίσεως (άδειες, τοποθέτηση σε εργασία κ.ά.) 3) οριστική απόλυση, γενικές πληροφορίες. Η συμπλήρωση του δελτίου οριζόταν από τον Ν. 2724 του 1940 και ήταν διαφορετικό από αυτό των επιμελητριών/ών ανηλίκων, με κάποια κοινά πεδία, ενώ δεν αποτελούσε καινοτομία της εποχής, αλλά

Το αναμορφωτήριο διατηρούσε επικοινωνία με όλους τους θεσμούς, φορείς και πρόσωπα που είχαν αναλάβει τη διαχείριση των ανηλίκων: το Τμήμα Ανηλίκων του Υπουργείου Δικαιοσύνης, το Δικαστήριο Ανηλίκων, την Υπηρεσία Επιμελητών Ανηλίκων και τις Εταιρείες Προστασίας Ανηλίκων,<sup>66</sup> κρατικούς/ημικρατικούς/ιδιωτικούς φορείς (σταθμοί κοινωνικών βοηθειών, ιατροπαιδαγωγικά κέντρα, σώμα Ελλήνων Προσκόπων κ.ά.).<sup>67</sup> Συγκέντρωνε τα έγγραφα που υπαγόρευε ο Νόμος 2724 του 1940 για την εισαγωγή και την απόλυση κοριτσιών, ηλικίας μεταξύ 7-18 ετών,<sup>68</sup> με αναγκαία, για οποιαδήποτε ενέργεια, την έγκριση του Υπουργείου. Στις περισσότερες περιπτώσεις, επρόκειτο για διοικητικές υποθέσεις κοριτσιών που είχαν «παρεκτραπεί», χωρίς να έχουν διαπράξει κάποια αξιόποινη πράξη, ή είχαν προβεί σε κλοπές ευτελούς αξίας, και εισάγονταν κατόπιν έρευνας από την Υπηρεσία Επιμελητών ή τις Εταιρείες, αιτήσεων κηδεμόνων, ή ακόμη, σύλληψης επ' αυτοφώρω και καταγγελιών, ή κάποιες φορές ύστερα από αποτυχία ηπιότερων αναμορφωτικών μέτρων που τους είχαν επιβληθεί νωρίτερα.

Πριν την εισαγωγή, υποβάλλονταν σε ιατρικό έλεγχο για αφροδίσια νοσήματα, αναπηρίες και διαταραχές, που θεωρούνταν ότι μπορεί να παρεμπόδιζαν το αναμορφωτικό έργο. Κατά την είσοδό τους, παρακολουθούνταν στο τμήμα παρατηρήσεων του αναμορφωτηρίου,<sup>69</sup> ώστε να εξακριβωθεί η προσωπικότητά τους, και κατανέμονταν σε ομάδες -ανάλογα με το προφίλ (αιτία εισαγωγής, μορφωτικό επίπεδο, ανάπτυξη κ.ά.)- και «ηθικές τάξεις», συχνότερα στην «κοινή ηθική», από την οποία μπορούσαν να υποβιβαστούν στις τάξεις των τιμωρουμένων και των απείθαρχων, αλλά και να ανέλθουν στη «διακεκριμένη τάξη». Όταν κρινόταν πως η εξέλιξή τους ήταν βελτιωμένη, το αναμορφωτήριο αιτούνταν στην Υπηρεσία Επιμελητών για να

---

παιδαγωγική πρακτική καταγραφής μαθητριών/ών που είχε εισαχθεί στη δεκαετία του '20. Σχετικά με το δελτίο των επιμελητριών/ών ανηλίκων, βλ. Έφη Αβδελά «*Νέοι εν κινδύνω*»... 153, 221 (παραπομπές).

<sup>66</sup> Οι Εταιρείες Προστασίας Ανηλίκων ιδρύθηκαν στις έδρες των Πρωτοδικείων και αναλάμβαναν ποικίλες δραστηριότητες (έρευνα, δικαστική συνδρομή, γνωμάτευση αδειών/απολύσεων από τα αναμορφωτήρια κ.ά.), ενώ το 1954 αντικαταστάθηκαν από την Υπηρεσία Επιμελητών Ανηλίκων, αυτόνομο υποστηρικτικό μηχανισμό, εξακολουθώντας ωστόσο να υφίστανται. Αναλυτικά, βλ. στο ίδιο.

<sup>67</sup> Η ίδρυση Συντονιστικού Συμβουλίου μέτρων πρόληψης και καταστολής της «εγκληματικότητας», με τον Ν.2330 του 1953, καταδεικνύει την παρουσία ενός εξαιρετικά ευρέως δικτύου φορέων και προσώπων που διαχειρίζονταν τις/τους ανήλικες/ους, από δικαστές και εισαγγελείς μέχρι το Σώμα Ελλήνων Προσκόπων και τον ιατρικό σύλλογο. Νόμος 2330/ 1953, «Περί συστάσεως παρά τη Γενική Διευθύνσει Ποινικής Δικαιοσύνης του Υπουργείου Δικαιοσύνης Συμβουλίου Συντονιστικού των μέτρων πρόληψης και καταστολής της εγκληματικότητας των ανηλίκων», *ΦΕΚ* 69, 21-3-1953.

<sup>68</sup> Το ποινικό δίκαιο, σύμφωνα με τον Ν.1492 του 1950, όριζε πως στα παιδιά (7-12 ετών) μπορούσαν να επιβληθούν μόνο αναμορφωτικά μέτρα, στις/στους έφηβες/ους (13-17 ετών) και σωφρονιστικά, ενώ στη μετεφηβική ηλικία (έως 21 ετών) εφαρμόζονταν και ποινικές κυρώσεις. Νόμος 1492/ 1950, «Περί κυρώσεως του Ποινικού Κώδικος», *ΦΕΚ* 182, 17-8-1950.

<sup>69</sup> Εκτός από τις νεοεισερχόμενες τρόφιμες, στο τμήμα παρατηρήσεων εισέρχονταν και όσες είχαν συλληφθεί ή ήταν κρατούμενες σε αναμονή των ποινικών αποφάσεων.

διεξαγάγει κοινωνική έρευνα για δοκιμαστική άδεια, ή άλλοτε το αναλάμβανε ο ίδιος ο φορέας, με σκοπό τη διερεύνηση επαγγελματικής αποκατάστασης και στέγασης, επιστροφής στην οικογένεια, ή απόδοση σε άλλη και τοποθέτησή τους ως οικιακές εργάτριες. Στις σπάνιες περιπτώσεις ανηλίκων με «προοπτική αναμόρφωσης» δινόταν η δυνατότητα να διαβιούν ως «ημιελεύθερες», δηλαδή τρώφιμες με παράλληλη εξωτερική εργασία, ενώ συχνή ήταν η απόλυση λόγω ψυχικών διαταραχών. Μετά την απόλυσή τους, τα κορίτσια εξακολουθούσαν να βρίσκονται υπό παρακολούθηση -οι σχετικές προβλέψεις αναφέρονταν σε τρία χρόνια ή μέχρι την ενηλικίωσή τους-, με ορισμένες περιπτώσεις να τίθενται υπό επιμέλεια. Στην πλειοψηφία των ατομικών φακέλων που ερευνήθηκαν, τα κορίτσια απολύονταν οριστικά όταν πλησίαζαν στην ενηλικίωση, οπότε ο φάκελος έμπαινε στο αρχείο.

### 3. Από την αρχειακή έρευνα στην καλλιτεχνική πρακτική

#### 3.1 Αναζητώντας αποδεικτικά στοιχεία «ενοχής»: Στο επίκεντρο ενός δικτύου επιτήρησης

Στις δεκαετίες του '50 και του '60, εκατοντάδες κορίτσια «ύποπτα ηθικής», τα περισσότερα από αυτά μεταξύ 14 και 16 ετών,<sup>70</sup> εισήχθησαν στο «αναμορφωτικό» για «ηθική παρεκτροπή», ή κάποιες φορές κατηγορούμενες για αλητεία, κλοπή, «έκλυτο βίο» ή πορνεία, εμφανίζοντας συμπεριφορές πάντα παρόμοιες: ανυπακοή, ύβρις, σκασιαρχείο, ψευδολογία, πορνεία, χρήση αλκοόλ, κάπνισμα, διανυκτερεύσεις εκτός σπιτιού, και άλλες «ύποπτες» εκδηλώσεις που έθεταν υπό αμφισβήτηση την ηθική τους. Ήταν κορίτσια που παράκουαν τους κηδεμόνες τους, έκαναν παρέα με αγόρια, είχαν συνάψει σεξουαλικές σχέσεις, εκδήλωναν σεξουαλικές ροπές προς ομόφυλές τους, παρουσίαζαν «πρόωρη ανάπτυξη», ή «διανοητικές ανωμαλίες», κυκλοφορούσαν με «κακές παρέες», σύχναζαν σε τόπους που κινούσαν υποψίες, πάρτυ και κινηματογράφους. Οι περισσότερες είχαν διακορευτεί, ή κινδύνευαν να διακορευτούν, από αγνώστους, φίλους ή οικείους τους. Ήταν υπηρέτριες, εργάτριες, κορδελιάστρες, μαθητευόμενες κομμώτριες ή ράπτριες, μαθήτριες, πωλήτριες κ.ά., και αρκετές είχαν ολοκληρώσει τη φοίτησή τους στο δημοτικό σχολείο.<sup>71</sup> Είχαν μεγαλώσει στην Αθήνα, κυρίως σε φτωχογειτονιές, στη Νίκαια, την Καισαριανή, το Περιστέρι κ.ά., ή είχαν εγκατασταθεί στην πόλη και κατάγονταν από την επαρχία, από τη Θεσσαλονίκη, το Αγρίνιο, την Πάτρα, την Κυπαρισσία, τη Χαλκίδα, την Καλαμάτα, τις Σέρρες κ.ά.. Συνήθως, προέρχονταν από οικογένειες των χαμηλότερων κοινωνικών στρωμάτων.<sup>72</sup>

<sup>70</sup> Η ποσοτική επεξεργασία του αρχειακού υλικού δεν ήταν ζητούμενο της εργασίας. Παρ' όλα αυτά, μπορεί να αναφερθεί πως μετά τη νομοθεσία του 1926 (βλ. κεφ. 1), ο αριθμός των εισαγωγών αυξήθηκε κατακόρυφα, από μερικές δεκάδες στα πρώτα χρόνια λειτουργίας του αναμορφωτηρίου, σε περίπου τις 800 έως το 1942, και από το 1942 έως το 1953 σε περίπου 1200. Σχετικά με τις ηλικίες εισόδου στις δεκαετίες '50-'60, δεν εισάγονταν συχνά κορίτσια κάτω των 12 ετών (9-12 ετών), ενώ σπανίως εισάγονταν κορίτσια άνω των 16 (16-18 ετών). ΓΑΚ..., μητρώα ανηλίκων 24, 1919-1954, και 25, 1959-1966.

<sup>71</sup> Οι τρόφιμες συχνότερα είχαν ολοκληρώσει το δημοτικό, κάποιες φορές είχαν φοιτήσει μόνο στις πρώτες τάξεις, άλλοτε μέχρι τις πρώτες τάξεις του γυμνασίου, ενώ σπανίως ήταν αγράμματες. ΓΑΚ..., μητρώα ανηλίκων 25, 1959-1966.

<sup>72</sup> Κάποια από τα επαγγέλματα των γονιών που εντοπίζονται είναι τα εξής: (για τους πατέρες) κορδελιαστής, οδηγός αυτοκινήτου, υπάλληλος, κομμωτής, αχθοφόρος, μουσικός, αλιεργάτης, υποδηματεργάτης, οδοκαθαριστής, γεωργός, σιδήροπεταλουργός, ράπτης, σωφέρ, (για τις μητέρες) παραδουλεύτρα, καμαριέρα, καθαρίστρια, οικιακά, αγρότισσα, ράπτρια, εργάτρια κ.ά. Στο ίδιο.



που θα μπορούσαν να χαρακτηριστούν «μη κανονικές»: ήταν ορφανές πατρός ή μητρός, με γονείς εν διαζεύξει ή εν διαστάσει, που είχαν προβεί σε δεύτερο γάμο ή συμβίωσαν «παρانونόμως», νόθα παιδιά, συχνά ανεπιθύμητα, που μεγάλωναν με γιαγιάδες, πατριούς, μητριές, ή και τους δύο γονείς, με αλκοολικούς πατέρες και «αδιάφορες» μητέρες, αρκετές φορές σε περιβάλλοντα ενδοοικογενειακής βίας και σεξουαλικής κακοποίησης.

Τα κορίτσια αυτά βρέθηκαν στο επίκεντρο ενός άορατου πλέγματος επιτήρησης προκειμένου να «εθισθούν εις τον ομαλόν βίον»,<sup>73</sup> σε μια εποχή αυταρχισμού και γενικευμένου συντηρητισμού, όπως σημειώνει η Έφη Αβδέλα, τόσο σε επίπεδο διακυβέρνησης όσο και καθημερινών πρακτικών.<sup>74</sup> Την επιτήρησή τους ανέλαβαν φορείς και υποκείμενα, γονείς, επιστήμονες, δημόσιοι λειτουργοί, αστυνομία, γείτονες, σχολείο, εργοδότες, οι δράσεις των οποίων συγχρονίζονταν και διασταυρώνονταν για τον εντοπισμό των «παρεκκλίσεων» που έχρηζαν «αναμορφωτικής αγωγής». Επιτηρήτριες/ές υποδείκνυαν τις «ύποπτες», αναζητώντας και ταυτοχρόνως αποκαλύπτοντας τα αποδεικτικά στοιχεία που τις ενοχοποιούσαν, στο πλαίσιο ενός διττού αντιθετικού σχήματος στο οποίο οι μεν έφερναν την «αλήθεια» στο φως και οι δε κινούνταν «κρυφά». Οι υποθέσεις των κοριτσιών φαίνεται να τεκμηριώνονταν με εικασίες, φημολογίες και εντυπώσεις που χρησίμευαν ως κοινωνικά αποδεικτικά στοιχεία.

Η δεκατετράχρονη Αναστασία Α,<sup>75</sup> η οποία έμενε με τη γιαγιά της στον Πειραιά, έφυγε «κρυφά» από το σπίτι της θείας της στο Χαλάνδρι όπου εργαζόταν ως υπηρέτρια. Ύστερα από δήλωση εξαφάνισης του θείου της, και μαρτυρίες των γειτόνων της που κατέθεσαν πως είχε υβριστική συμπεριφορά προς τη γιαγιά της και της αποσπούσε χρήματα, το 1953 συνελήφθη. Η γειτόνισσά της κατέθεσε πως «θα ήτο τύχης έργου (...) να πήγαινε σε κανένα Αναμορφωτικόν Σχολείον για να μην λάβη το κακόν».<sup>76</sup> Σε αρκετές περιπτώσεις, η διαδικασία έρευνας για τη στοιχειοθέτηση της «ενοχής» των κοριτσιών φαίνεται να ενεργοποιούνταν μετά από δηλώσεις εξαφάνισης, καταγγελίες των οικείων τους, ή ακόμη και των οικογενειών για τις οποίες εργάζονταν. Κάποιες συλλαμβάνονταν από το Τμήμα Ηθών και Λεσχών σε κακόφημες περιοχές, ξενοδοχεία, κέντρα διασκέδασης, σπίτια φίλων ή συντρόφων τους, περιπλανώμενες στην πόλη, εργαζόμενες σε χώρους θεάματος κ.ά., ή από τις αρχές για κλοπές που διέπρατταν ως μέσο εκπλήρωσης

---

<sup>73</sup> Στο ίδιο, αριθ. 195.

<sup>74</sup> Έφη Αβδέλα, «*Νέοι εν κινδύνω*»..., 273.

<sup>75</sup> Τα ονόματα των κοριτσιών που αναφέρονται είναι ψευδώνυμα.

<sup>76</sup> ΓΑΚ..., ατομικοί φάκελοι ανηλίκων 28Α, 1936-1997, υ/φ 17 [έκθεση εξετάσεως μάρτυρα, 17-10-1953].

επιθυμιών ή βιοπορισμού.<sup>77</sup> Στη πλειονότητά τους εργάζονταν ως υπηρέτριες για να συνδράμουν οικονομικά τις οικογένειές τους, οι οποίες επωφελούνταν των αμοιβών τους, ή για να επιβιώσουν, καθώς η οικιακή εργασία, αμειβόμενη ή μη, προσέφερε τροφή και στέγαση συνιστώντας την κυριότερη εργασιακή διέξοδο για τα κορίτσια των κατώτερων στρώματων. Αντίθετα, η αυτοστέγαση ήταν όχι μόνο πρακτικά δυσκολότερη αλλά και ηθικά επιλήψιμη.

Η αναπαράσταση της «άτακτης» υπηρέτριας που απειθαρχεί στην εργασία της και εγκαταλείπει τη θέση της, μετακινούμενη μεταξύ σπιτιών, περιοχών, προσώπων, είναι κυρίαρχη στο αρχείο.<sup>78</sup> Η εντεκάχρονη Σοφία Γ. μετακινούνταν από σπίτι σε σπίτι γιατί οι γονείς της είχαν χωρίσει, όπως δήλωσε η ίδια. Είχε φύγει «λάθρα» από το σπίτι όπου εργαζόταν ως υπηρέτρια «διότι της επρότειναν να πλύνη πιάτα». Το 1955, η εργοδότηριά της σε συνεννόηση με τη μητέρα της φρόντισαν για την εισαγωγή της στο αναμορφωτήριο, με τη γνωμοδότηση του δικαστή ανηλίκων να αναφέρεται, εκτός από την υβριστική συμπεριφορά προς τη μητέρα της, τις κακές της έξεις, τη συναναστροφή της με αγνώστους και τις κλοπές ευτελούς αξίας που είχε διαπράξει, και στην άρνηση να εκτελεί την εργασία της.<sup>79</sup> Οι εργοδότεριες/ες αποτέλεσαν ζωτικό κομμάτι του δικτύου ελέγχου των «άτακτων» κοριτσιών, πριν και μετά τον εγκλεισμό τους. Το αναμορφωτήριο φαίνεται να τροφοδοτούσε με οικιακό προσωπικό τα σπίτια των μεσαίων και ανώτερων αστικών τάξεων, μέσω της τοποθέτησης των κοριτσιών ως οικιακών εργατριών μετά την απόλυσή τους,<sup>80</sup> ενώ αρκετές από εκείνες που οδηγούνταν στο αναμορφωτήριο μάλλον στοχοποιούνταν και

---

<sup>77</sup> Οι περιπτώσεις κλοπών αντικειμένων ή χρημάτων, ή οι λεγόμενες «κλοπές χρήσεως» για αυτοκίνητα, εντοπίζονται σποραδικά στο αρχειακό υλικό, όπως και αυτές για βιοποριστικούς λόγους –ίσως συχνότερα–, χωρίς να διακρίνεται πάντα η πρόθεση της κλοπής. Ενδεικτικά, βλ. ΓΑΚ..., μητρώο ανηλίκων 25, 1959-1966, αριθ. 13, 261, και ατομικοί φάκελοι ανηλίκων 28Α και 29Α, 1936-1997, υ/φ 10 και 17. Για τις κλοπές, βλ. Έφη Αβδελά, «*Νέοι εν κινδύνω*»..., 236-243, και Κώστας Κατσάπης, «*Ήχοι και απόηχοι: Κοινωνική ιστορία του ροκ εν ρολ φαινομένου στην Ελλάδα: 1956-1967*» (Διδακτορική διατριβή, Πάντειο Πανεπιστήμιο-Τμήμα Πολιτικής Επιστήμης και Ιστορίας, 2006), 135-138. Για τις συλλήψεις, βλ. ενδεικτικά, ατομικοί φάκελοι ανηλίκων 29Α, υ/φ 8 (έκθεση συλλήψεως, 1-9-1964).

<sup>78</sup> Το ποσοστό των υπηρετριών μεταξύ των τρώφινων είναι συντριπτικό. Η Ποθητή Χαντζαρούλα στη μελέτη της για τις οικιακές εργάτριες υποστηρίζει πως η κατηγορία για κλοπή ήταν πάγια τακτική των εργοδοτριών/ών για να διώξουν ή να εκδικηθούν το προσωπικό, και οι περισσότερες εργάτριες έφευγαν από τα σπίτια στα οποία εργαζόνταν μετά από απόπειρα βιασμού. Ποθητή Χαντζαρούλα, *Σμιλεύοντας την υποταγή. Οι έμμισθες οικιακές εργάτριες στην Ελλάδα το πρώτο μισό του εικοστού αιώνα* (Αθήνα: Παπαζήσης, 2012), 435, 449, 497. Στο αρχειακό υλικό που μελετήθηκε, αν και εντοπίζονται κάποιες περιπτώσεις κλοπών και απόπειρων ασέλγειας, το ζήτημα που φαίνεται να απασχολεί είναι αυτό της εργασιακής απειθαρχίας.

<sup>79</sup> ΓΑΚ..., ατομικοί φάκελοι ανηλίκων 30Γ, 1936-1997, υ/φ 45 (ατομικό δελτίο της Σοφίας Γ., έκθεση επιμελήτριας προς την Εταιρεία Προστασίας Ανηλίκων Πειραιά, 4-11-1954, και γνωμοδότηση από τον δικαστή ανηλίκων, 8-1-1955).

<sup>80</sup> Χαρακτηριστικά, βλ. την περίπτωση τρώφιμης που αποδόθηκε μετά την απόλυσή της σε οικογένεια, «μια εκ των πλέον ευηπόληπτων οικογενειών της πόλεώς μας», ΓΑΚ..., ατομικοί φάκελοι ανηλίκων 31Γ, 1936-1997, υ/φ 49 (έκθεση επιμελήτριας προς το δικαστήριο Χαλκίδας).

μέσω των εργοδοτριών/ών τους. Όπως υποστηρίζει η Ποθητή Χαντζαρούλα, η οικιακή εργασία και η εγκληματικότητα εμφανίζονταν ως έννοιες αλληλένδετες, με τα μετακινούμενα σώματα των οικιακών εργατριών, που συχνά μετανάστευαν από την επαρχία στην πόλη, να θεωρούνται «επικίνδυνα».<sup>81</sup>

Στην περίπτωση της δεκαπεντάχρονης Χρυσούλας Μ. από τη Μυτιλήνη, που ήταν ορφανή πατρός, η εργασιακή της απειθαρχία σε συνδυασμό με την οικονομική της ανεξαρτησία θεωρήθηκαν μεμπτές πράξεις. Η Χρυσούλα είχε εργαστεί σε τρία διαφορετικά σπίτια στην Αθήνα, ενώ τα χρήματα της αμοιβής της τα αποταμίευε στην τράπεζα. Έφυγε από την εργασία της επειδή «εκοπίαζε πολύ (...) ετοποθετήθη κατ' επανάληψιν ως υπηρέτρια πλην δεν ηδυνήθη να παραμείνει».<sup>82</sup> Η μη συμμόρφωση στην οικιακή εργασία και το ηθικό οικογενειακό πρότυπο συνιστούσε συστατικό τεκμήριο της «ενοχής» τους, ενώ ο εγκλεισμός στο αναμορφωτήριο, εκτός από πρακτική πειθάρχησης, πιθανόν υπήρξε και μέσο τιμωρίας. Ταυτόχρονα, φαίνεται πως αντανάκλούσε τη μεταβατική συγκυρία της εποχής, που καλούνταν να διαχειριστεί νέες εκδοχές της νεανικής θηλυκότητας που επιχειρούσαν να αυτονομηθούν. Η οικιακή εργασία σταδιακά εγκαλειπόταν ως τομέας απασχόλησης των κοριτσιών -και «ηροστατευμένο» πλαίσιο αντί της οικογένειας-, και εναλλακτικές απασχολήσεις προωθούνταν για τις έφηβες, παράλληλα με την πλήρη βασική σχολική εκπαίδευση.<sup>83</sup>

---

<sup>81</sup> Η Ποθητή Χαντζαρούλα (*Σμιλεύοντας την υποταγή...*, ειδικότερα στις σελίδες 175-181, 261-265) έχει αναδείξει πλείστα θέματα για την οικιακή εργασία ως διάσταση της διαδικασίας εκσυγχρονισμού και παράλληλου μετασχηματισμού της ελληνικότητας, που συμβολοποιούνταν μέσω της μετακινούμενης οικιακής εργάτριας, μεταξύ αυτών και τη συσχέτιση οικιακής εργασίας και εγκληματικότητας. Η οικιακή εργασία ρυθμιζόταν από αστυνομικές διατάξεις, συνηγορώντας αυτομάτως στον προσδιορισμό τους ως εγκληματιών. Στα τέλη του 19<sup>ου</sup> αιώνα είχε ιδρυθεί άσυλο εργατριών και υπηρετριών ως ελεγκτικός θεσμός και φορέας ρύθμισης της αγοράς εργασίας.

<sup>82</sup> ΓΑΚ..., μητρώο ανηλίκων 25, 1959-1966. αριθ. 223 (κατάθεση της Χρυσούλας Μ. και απόσπασμα από την επιμελητική έκθεση).

<sup>83</sup> Αρκετές από τις τρόφιμες είχαν απασχοληθεί πριν την εισαγωγή τους ως εργάτριες, ενώ φαίνεται πως κάποιες φορές η εργασία στο εργοστάσιο προτιμήθηκε για την επαγγελματική τους αποκατάσταση μετά την απόλυση, αν δεν ήταν δυνατή η οικιακή εργασία ή θεωρούνταν ακατάλληλες για να την ασκήσουν. Σύμφωνα με την Ιωάννα Λαμπίρη, η βιομηχανική εργασία αποτέλεσε νέο τομέα εργασίας για τις γυναίκες και τα νεαρά κορίτσια που όμως τις εξέθετε σε «μοντέρνες» επιδράσεις, τροφοδοτώντας κοινωνικούς συσχετισμούς μεταξύ της εργασίας στο εργοστάσιο και της «ανηθικότητας». Βλ. Ioanna Lambiri, *Social change in a Greek country town* (Αθήνα: Center for Planning and Economic Research, 1965), 94-107, και ενδεικτικά, ΓΑΚ..., ατομικοί φάκελοι ανηλίκων 28Α, 1936-1997, υ/φ 10. Επίσης, στο αρχειακό υλικό απαντάται σποραδικά το επάγγελμα της κομμώτριας, το οποίο αν και φαίνεται να επιλεγόταν μερικές φορές από τις οικογένειες των κοριτσιών, μάλλον δεν είχε καθιερωθεί ως αποδεκτή αμοιβόμενη εργασία εκτός σπιτιού. Βλ. την περίπτωση τρόφιμης η οποία κατά τη δοκιμαστική της άδεια τοποθετήθηκε από τον πατέρα της σε κομμωτήριο, όμως «το περιβάλλον του κομμωτηρίου (...) απεδείχθη μη ηθικόν», ΓΑΚ..., ατομικοί φάκελοι ανηλίκων 29Β, 1936-1997, υ/φ 36 (έκθεση επιμελήτριας, 1961).

Η απειθαρχία στην οικογενειακή εξουσία λειτουργούσε επίσης επιβαρυντικά, αποκαλύπτοντας πίσω από τις αποφάσεις εγκλεισμού προσπάθειες γονιών να ελέγξουν τις κόρες τους και τη σεξουαλικότητά τους. Πολλές καταγγελίες εκκινούν από την αδυναμία άσκησης γονικής, κυρίως πατρικής, εξουσίας, με κάποιους γονείς να επιθυμούν να θέσουν τις θυγατέρες τους υπό θεσμική επιτήρηση με σκοπό την πειθάρχηση ή/και την τιμωρία τους. Η εννιάχρονη μαθήτρια Άννα Β. από την Αθήνα «ήρθε στο σχολείο γιατί δεν άκουγε τη μαμά της». Ο πατέρας της μερίμνησε για την εισαγωγή της, ενώ το σχολείο της σύστησε στους γονείς της «ότι έχει ανάγκη ειδικής παρακολούθησης προς πρόληψις [sic] της κακής εξελίξεως», βεβαιώνοντας τις αρχές, στο πλαίσιο της έρευνας της υπόθεσής της το 1953, ότι «κατά το διάστημα της φοίτησής της ήτο πολύ ενοχλητική». Η Άννα, μετά τη δοκιμαστική της άδεια το 1961, επανεισήχθη στο αναμορφωτήριο, καθώς απειλούσε «ότι θα εγκαταλείψει την πατρικήν οικίαν» και οι γονείς της επιθυμούσαν «τρόπων τινά να την τιμωρήσουν δια την συμπεριφοράν της». Απολύθηκε μετά από 11 χρόνια εγκλεισμού.<sup>84</sup>

Για τη δεκαεπτάχρονη Ελευθερία Θ. από τα Καλάβρυτα, ο πατέρας και ο αδελφός της δραστηριοποιήθηκαν για την πειθάρχησή της, επιχειρώντας παράλληλα να διαχειριστούν τον δικό τους ρόλο εντός της οικογένειας, καθώς η Ελευθερία παράκουε τις απαγορεύσεις τους και διατηρούσε ερωτικές σχέσεις, αρνούμενη την εξουσία που αυτοί αντιπροσώπευαν. Η Ελευθερία, ύστερα από απόπειρα ασέλγειας του εργοδότη της, έμεινε με τον αδελφό της και δούλεψε ως εργάτρια. Εξαιτίας της «ανήθικης» συμπεριφοράς της, και αφού οι απόπειρες του αδελφού και του πατέρα της να τη συνετίσουν ήταν ανεπιτυχείς, εισήχθη στο αναμορφωτήριο το 1963 μετά από αίτηση του πατέρα της. Στην αίτησή του, ζητούσε την εισαγωγή της προκειμένου «να σωθή και αυτή και να γλυτώσουν τα παιδιά μου την φυλακή».<sup>85</sup> Καθώς οι έννοιες της τιμής, της οικογένειας και των έμφυλων προτύπων επανασημασιοδοτούνταν, και η πατρική εξουσία διαμεσολαβούνταν από θεσμικούς φορείς, ο αναμορφωτικός θεσμός αναλάμβανε να διαχειριστεί τις προσβολές της τιμής, η οποία σε άλλη περίπτωση θα αποκαθιστούνταν μέσω του αίματος.<sup>86</sup>

---

<sup>84</sup> ΓΑΚ..., ατομικοί φάκελοι ανηλίκων 29Α, 1936-1997, υ/φ 17 (ατομικό δελτίο της Άννας Β., βεβαίωση σχολείου, 22-6-1953 και έγγραφο της Υπηρεσίας Επιμελητών Ανηλίκων προς το δικαστήριο ανηλίκων, 25-8-1961).

<sup>85</sup> Βλ. ΓΑΚ..., ατομικοί φάκελοι ανηλίκων 35Β, 1936-1997, υ/φ 17 (αίτηση του πατέρα της Ελευθερίας Θ. προς την Εταιρεία Προστασίας Ανηλίκων, 18-12-1962).

<sup>86</sup> Στη μεταπολεμική περίοδο, το κράτος αναλαμβάνει να διαχειριστεί τις προσβολές της τιμής. Σχετικά, βλ. Έφη Αβδελά, *Δια λόγους τιμής. Βία, συναισθήματα και αξίες στη μετεμφυλιακή Ελλάδα* (Αθήνα: Νεφέλη, 2002), 30-31.

Συχνά επίσης, όχι η αδυναμία πατρικού ελέγχου, αλλά η πατρική εξουσία που υπερέβαινε τα όρια και εκφραζόταν μέσω του παραδοσιακού βίαιου προτύπου αρρενωπότητας έθετε τα κορίτσια υπό την «ηροστατευτική» κρατική επιτήρηση. Η δεκαπεντάχρονη Διονυσία Ζ. από τον Πειραιά, η οποία έφυγε από το σπίτι της, είχε ερωτικές σχέσεις και συμπεριφερόταν «περιφρονητικά», εισήχθη στο αναμορφωτήριο το 1964. Οι γονείς της δεν της επέτρεπαν να εργαστεί «για να μην έχει την ευκαιρία να εξέρχεται της οικίας». Ύστερα από μήνυση του πατέρα της για αποπλάνηση της κόρης του σε πάρτυ, και κατόπιν της κοινωνικής έρευνας που διαπίστωσε το περιβάλλον ενδοοικογενειακής βίας εντός του οποίου διαβίωνε, κρίθηκε αναγκαία η απομάκρυνση από την οικογένειά της.<sup>87</sup>

Η ανακάλυψη κοριτσιών «υπόπτου ηθικής» προϋπέθετε τον εντοπισμό «ύποπτων» οικογενειών φτώχεια, ασθένειες, ελαστική ή υπερβολική γονική πειθαρχία, απροθυμία άσκησης γονικού ελέγχου, στέρηση γονιών -κυρίως μητρική-, συγκρουσιακές σχέσεις γονιών-κηδεμόνων-παιδιών, «ανωμαλίες» που δεν συμβάδιζαν με το οικογενειακό κανονιστικό πρότυπο, το οποίο οριζόταν από αρμονικές σχέσεις, πειθαρχία, τάξη, καθαριότητα και εργασιακή σταθερότητα.<sup>88</sup> Στη συμπεριφορά των κοριτσιών συνήθως αντικατοπτρίζονταν οι «αμφιβόλου ηθικής» μητέρες τους, που τις ωθούσαν στην «ανηθικότητα», σε έναν εν δυνάμει φαύλο κύκλο ηθικού εκφυλισμού, όπως στην περίπτωση της δεκατετράχρονης Ασημίνας Β. από την Αθήνα που ήταν νόθο παιδί και έμενε με τη μητέρα και τον σύντροφό της, ο οποίος εικαζόταν πως την είχε «διαφθείρει» και πως η Ασημίνα είχε υποστεί δύο αμβλώσεις. Αφότου η μητέρα της έφυγε για τη Γερμανία για να εργαστεί, «εγκαταλείπουσα τα τέκνα της», έμεινε με τον πατέρα της, για τον οποίο ήταν ανεπιθύμητη, με την υπόθεσή της να φτάνει στο Δικαστήριο Ανηλίκων το 1964 και την Ασημίνα να εισάγεται στο αναμορφωτήριο για «έκλυτο βίο».<sup>89</sup>

Το δίκτυο επιτήρησης που διαπλεκόταν γύρω από τα κορίτσια, ήδη πριν τον εγκλεισμό και την εμπλοκή τους με τον μηχανισμό δικαιοσύνης, ανατροφοδοτούνταν διαρκώς από αδιάκοπα κινούμενα σώματα που ωθούνταν σε «παραβάσεις» πιεζόμενα από τους εκσυγχρονισμούς της ιστορικής συγκυρίας. Επιτήρηση και κινητικότητα συνιστούσαν δύο πόλους που αλληλεπιδρούσαν, καθώς η μεγαλύτερη κινητικότητα οδηγούσε σε ισχυρότερη επιτήρηση, και αντιστρόφως, φέρνοντας τελικά τα κορίτσια αντιμέτωπα με τη συνθήκη του εγκλεισμού. Το

<sup>87</sup> ΓΑΚ..., ατομικοί φάκελοι ανηλίκων 33Α, 1936-1997, υ/φ 2 (ατομικό δελτίο της Διονυσίας Ζ. και έκθεση της επιμελήτριας, 1964).

<sup>88</sup> Έφη Αβδέλα, «*Νέοι εν κινδύνω*»..., 383.

<sup>89</sup> ΓΑΚ..., μητρώο ανηλίκων 25, 1959-1966. αριθ. 385 (κατάθεση της Ασημίνας Β. και απόσπασμα από την επιμελητική έκθεση), και ατομικοί φάκελοι ανηλίκων 29Α, 1936-1997, υ/φ 8 (ατομικό δελτίο).

«άτακτο» έπρεπε να πειθαρχήσει, να οργανωθεί, να ταξινομηθεί, σε συμβολικό και πραγματικό επίπεδο, στο αρχείο και στον χώρο. Τα «άτακτα» κορίτσια ήταν εκείνα που έφευγαν από την επαρχία στην πόλη, συχνά αισθανόμενα ντροπή εξαιτίας των «ηθικών σφαλμάτων» τους,<sup>90</sup> κορίτσια που μετακινούνταν σε αναζήτηση διαφορετικών συνθηκών ζωής, κορίτσια που έφευγαν γιατί βίωναν το σπίτι τους σαν φυλακή, γιατί επιθυμούσαν να «ζήσουν ελεύθερα», «γιατί δεν μπορούσε να γίνει διαφορετικά».<sup>91</sup> Η φυγή ήταν το αδιάψευστο εκείνο αποδεικτικό στοιχείο της «ενοχής» τους,<sup>92</sup> η οποία εγγραφόταν εκ των προτέρων στο ίδιο τους το σώμα που συγκροτούνταν ως σεξουαλικά «επικίνδυνο».

Το ερμηνευτικό σχήμα τεκμηρίωσης της «ενοχής» των κοριτσιών που διαπερνούσε το αρχειακό υλικό, τα μεμονωμένα έγγραφα και το σύστημα οργάνωσής τους στους ατομικούς φακέλους ως ολόκληρες στοιχείων που αφηγούνται ιστορίες «υπόπτων», οδήγησε στη δημιουργία ενός καλλιτεχνικού έργου με τίτλο «Εγκρίνομεν» (εικ.1). Η μορφολογική δομή και η σύλληψη του έργου αντλεί από την εγκληματολογική πρακτική συλλογής και φωτογράφισης τεκμηρίων, με σκοπό τη διατήρηση αποδεικτικών στοιχείων και τη χρήση τους στις αστυνομικές και τις νομικές διαδικασίες, όπως και την πρακτική οργάνωσης πληροφοριών για τον εντοπισμό των υπόπτων στη διάρκεια εξέλιξης μιας αστυνομικής έρευνας. Τοποθετεί τα δικαιολογητικά έγγραφα για την εισαγωγή των κοριτσιών στο αναμορφωτήριο στο πλαίσιο μιας έρευνας που έχει ολοκληρωθεί για τη στοιχειοθέτηση των παραπτωμάτων τους.<sup>93</sup> Το έργο προκύπτει από την επικόλληση ποικίλων στοιχείων σε μια σύνθεση,<sup>94</sup> όπου τα έγγραφα παρουσιάζονται σε σφραγισμένες

<sup>90</sup> «Αυτή μετά την ανακοίνωσιν του πρώτου ηθικού σφάλματος εις το χωριό εντρέπετο και ήλθε εις Αθήνας (...). «Όταν επέστρεψα στο σπίτι μου, ο πατέρας μου με έδιωξε διότι νόμισε ότι τον προσέβαλα (...) Ντρεπόμουν να γυρίσω στους γονείς μου». Βλ. αντίστοιχα, ΓΑΚ..., ατομικοί φάκελοι ανηλίκων 371Η, 1936-1997, υ/φ 359 (ατομικό δελτίο), και μητρώο ανηλίκων 25, 1959-1966, αριθ. 33. Σύμφωνα με την Έφη Αβδελά, στη μεταπολεμική κοινωνία η ντροπή βαραίνει πλέον το ίδιο το άτομο που ζει εκτός των κοινωνικών επιταγών, και όχι την οικογένειά του, η οποία προκειμένου να διατηρήσει την τιμή της μπορεί απλώς να το αποκόψει. Έφη Αβδελά, *Δια λόγους τιμής...*, 172.

<sup>91</sup> «Θέλω να ζήσω ελεύθερα», «Έφυγα από το σπίτι για να εργασθώ, να ζήσω, γιατί δεν μπορούσε να γίνει διαφορετικά». Αντίστοιχα, ΓΑΚ..., μητρώο ανηλίκων 25, 1959-1966, αριθ. 326 και 195.

<sup>92</sup> Σχετικά με τη φυγή που προσλαμβανόταν ως τάση ανυπέβλητη, βλ. και στη μελέτη της Έφης Αβδελά, «*Νέοι εν κινδύνω*...», 347-349.

<sup>93</sup> Για τα έγγραφα που ενσωματώθηκαν στο έργο, βλ. ΓΑΚ..., ατομικοί φάκελοι ανηλίκων 28Α, υ/φ 17 (βεβαίωση εξαφάνισης, 11-9-1953, και έκθεση εξετάσεως μάρτυρα, 17-10-1953), 29Α, υ/φ 17 (βεβαίωση σχολείου, 22-6-1953), 31Γ, υ/φ 49 (τηλεγράφημα από τον δικαστή ανηλίκων, 5-6-1965), 35Β, υ/φ 17 (αίτηση προς την Εταιρεία Προστασίας Ανηλίκων, 18-12-1962).

<sup>94</sup> Σημείο αναφοράς για τη μορφή του έργου υπήρξαν και οι μέθοδοι καταγραφής, ταξινόμησης και συντήρησης των μουσειακών αντικειμένων, τις οποίες έχουν συχνά επεξεργαστεί καλλιτέχνιδες/ες διαπραγματευόμενες/οι την ιδέα της επιλεκτικής κατηγοριοποίησης του κόσμου από τους θεσμοθετημένους φορείς. Βλ. χαρακτηριστικά, το έργο του Κριστιάν Μπολτάνσκι, Rebecca DeRoos,

σακούλες συλλογής αποδείξεων που τεκμηριώνουν τις κατηγορίες, μαζί με άλλα «ευρήματα» χρήματα, σαν συμβολικά τεκμήρια οικονομικής ανεξαρτησίας, επισφάλειας, σχέσεων οικονομικής εξάρτησης, ή εκπλήρωσης επιθυμιών, μια ποδιά οικιακής εργάτριας που έχει εγκαταλείψει την εργασία της, έναν αριθμημένο ατομικό φάκελο αρχειοθέτησης, και μια φωτογραφία ταυτότητας τρόφιμης, από την οποία έχει αφαιρεθεί το πρόσωπο της εικονιζόμενης αφήνοντας το αποτύπωμά του. Τα στοιχεία συνοδεύονται από ετικέτες λεκτικών επισημάνσεων που έχουν αποκολληθεί από τα χρησιμοποιούμενα έντυπα και επιλέχθηκαν ως συνδολωτικά των ενεργειών εισαγωγής από φορείς και υποκείμενα, των υποψιών και των διαβεβαιώσεων για την «ενοχή» των κοριτσιών, ενώ μόνο ένα μέρος του περιεχομένου των εγγράφων έχει διατηρηθεί στο σώμα του κειμένου, κυρίως αυτό που ο ίδιος ο φορέας έχει θεωρήσει ως σημαντικό μέσω της υπογράμμισής του. Τα έγγραφα, προερχόμενα από τις υποθέσεις διαφορετικών υποκειμένων, και τα ένθετα στοιχεία εμφανίζονται απρόσωπα, ως κομμάτια μιας τυπικής γραφειοκρατικής και τεκμηριωτικής διαδικασίας με νομικό χαρακτήρα που μοιάζει να προεξοφλεί την ενοχοποιητική ετυμηγορία, με το έργο ωστόσο να υπονομεύει το αδιαμφισβήτητο της «ενοχής».

### 3.2 Κορίτσια «ελευθερίων ηθών»: Η αναπαράσταση του «κακού κοριτσιού» ως σεξουαλικά «παραβατικής» ανήλικης

Η Μερόπη Κ., υπηρέτρια από τη Χαλκίδα, ήταν 15 ετών όταν εισήχθη στο αναμορφωτήριο το 1963. Είχε βγάλει με το ζόρι την τελευταία τάξη του δημοτικού σχολείου. Ήταν πολύ «ζωηρή» και «ανυπάκοος». Τριγυρνούσε με τον Κώστα, πήγαινε στον κινηματογράφο, και τελικά «ξεμυαλίστηκε». Έφυγε από το σπίτι της και ήρθε στην Αθήνα για να μείνει μαζί του. Ύστερα γνωρίστηκε με έναν άλλο νέο, με τον οποίο νοίκιασαν σπίτι για να μείνουν μαζί αλλά δεν πρόλαβαν, γιατί τον συνέλαβαν για κλοπή.<sup>95</sup> Την ίδια περίοδο, εισήχθη στο αναμορφωτήριο και η δεκαεπτάχρονη Ελευθερία Θ., που είχε προβεί σε φαινομενικά σοβαρότερες «παραβάσεις». Η Ελευθερία, μετά την απόπειρα ασέλγειας του εργοδότη της, ακολούθησε την «παλιοζωή». Σύμφωνα με την επιμελήτριά της, «οι άνθρωποι κοντά στους οποίους εργάστηκε

---

«Christian Boltanski's memory images: Remaking French museums in the aftermath of '68», *Oxford Art Journal* 27 (2004): 219-238.

<sup>95</sup> ΓΑΚ..., μητρώο ανηλίκων 25, 1959-1966, αριθ. 300 (κατάθεση της Μερόπης Κ.), και ατομικοί φάκελοι ανηλίκων 37Ε, 1936-1997, υ/φ 85 (ατομικό δελτίο της Μερόπης).

εκμεταλλεύτηκαν την αθωότητά της». Ο αδελφός της έμαθε πως συζούσε με κάποιον άνδρα στον Πειραιά, ενώ συναναστρεφόταν και με άλλους, και προσπάθησε να την εξαναγκάσει να επιστρέψει στο σπίτι. Η ίδια δήλωσε πως πήγαινε σε ξενοδοχεία με «πελάτες», εργαζόταν σε μπαρ και έκανε «κονσομασιόν». Εντοπίστηκε από την ασφάλεια Πειραιά με άλλες γυναίκες «προκλητικής εμφανίσεως». <sup>96</sup> Οι ιστορίες της Μερόπης και της Ελευθερίας επαναλαμβάνονται στα αρχειακά τεκμήρια σε ένα κοινό μοτίβο που ταύτιζε τα «άτακτα» κορίτσια με την πορνεία και τα «ελευθέρια ήθη». Τα κορίτσια «υπόπτου ηθικής», τα οποία πιθανόν να κατέληγαν στο αναμορφωτήριο, ήταν εκείνα που θεωρούνταν ότι ξεπερνούσαν τα συμβολικά σεξουαλικά όρια που είχαν τεθεί, παραβιάζοντας τον έμφυλο κανόνα, με τη γυναικεία «εγκληματικότητα» να ισοδυναμεί με σεξουαλική «εγκληματικότητα». <sup>97</sup>

Καθώς η σεξουαλική ηθική συνυφαινόταν με τις έμφυλες ηθικές αξίες, η ελλειπής ηθική τους ακεραιότητα, εκτός από την «παράνομη» συμβίωση και τη σύναψη προγαμιαίων σεξουαλικών σχέσεων, οι οποίες εννοιοδοτούνταν μέσα από ένα ευρύτατο φάσμα διάφορων εκδόχων, τεκμηριωνόταν και εμμέσως, αξιολογώντας ορισμένες συμπεριφορές και πρακτικές στις οποίες υπέκυπταν ως ηθικά ανάρμοστες. <sup>98</sup> Τα «ύποπτα ηθικής» κορίτσια τριγυρνούσαν, μετακινούνταν στην πόλη, κάπνιζαν, βάζονταν, ντύνονταν «προκλητικά», επιδίδονταν στον χορό, δεν αγαπούσαν το σχολείο, είχαν ενδιαφέροντα και συμπεριφορές ασύμβατες με την ταυτότητα φύλου τους, όπως στην περίπτωση της δεκατετράχρονης μαθήτριας Αθανασίας Ρ. από τη Σύρο. Στην Αθανασία άρεσε να παίζει ποδόσφαιρο στη θέση του κυνηγού. Είχε έναν φίλο με τον οποίο έκανε παρέα, αποσκοπώντας να αποκατασταθεί. Πολλές φορές τον συναντούσε στο σπίτι του ή στην εξοχή. «Η ανήλικος επανειλημμένως απασχόλησε τας αρχάς λόγω της ροπής της προς τον έκλυτον βίον (...) εξακολουθή να εκτρέπεται προς την ανηθικότητα, να αδιαφορή προς

---

<sup>96</sup> ΓΑΚ..., μητρώο ανηλίκων 25, 1959-1966, αριθ. 305 (κατάθεση της Ελευθερίας Θ.), και ατομικοί φάκελοι ανηλίκων 35B, 1936-1997, υ/φ 17 (ατομικό δελτίο της Ελευθερίας και αίτηση του πατέρα της προς την Εταιρεία Προστασίας Ανηλίκων, 18-12-1962).

<sup>97</sup> Ο Ντέιβιντ Χορν, εστιάζοντας στον ντετερμινιστικό λόγο του εγκληματολόγου Τσέζαρε Λομπρόσο για τον «εγκληματικό τύπο», έχει διερευνήσει πώς το γυναικείο σώμα κατασκευάστηκε από τον επιστημονικό λόγο στα τέλη του 19<sup>ου</sup> αιώνα ως σεξουαλικά «παραβατικό» μέσω της μορφής της πόρνης. David Horn, «This norm which is not one: Reading the female body in Lombroso's anthropology», στο *Deviant bodies: Critical perspectives on difference in science and popular culture*, επιμ. Jennifer Terry και Jacqueline Urla (Μπλούμινγκτον: Indiana University Press, 1995), 109-128.

<sup>98</sup> Για τις ηθικά ανάρμοστες συμπεριφορές, και κυρίως για το ροκ εν ρολ, βλ. Κώστας Κατσάπης, *Ήχοι και απόηχοι...*, 119-128, και Έφη Αβδελά, *Δια λόγους τιμής...*, 133-140, ειδικότερα τις παρατηρήσεις για τις γυναίκες της πόλης. Για τις επιδράσεις του κινηματογράφου, βλ. Κωνσταντίνος Βουγιούκας, «Η επίδραση του κινηματογράφου επί των αντικοινωνικών εκδηλώσεων των ανηλίκων», *Ποινικά Χρονικά ΓΒ'* (1962): 577-587.



την οικογένειαν της και το σχολείον και να περιφέρεται κατά τας νυκτερινάς ώρας (...). Έχει φθάσει στο σημείο να εκδίδεται επί αμοιβή».<sup>99</sup>

Η ιδεολογική κατασκευή του «κακού κοριτσιού» ως σεξουαλικά «παραβατικής» έφηβης είναι διάχυτη στο υλικό. Οι κανονιστικές αναπαραστάσεις αντιμετώπιζαν τα «άτακτα» κορίτσια ως αδύναμα να αντισταθούν στις παραβάσεις, εξασθενημένα από προσωπικές, κοινωνικές, παθολογικές συνθήκες.<sup>100</sup> Η δεκαεξάχρονη Στέλλα Α, κομμώτρια που εισήχθη το 1966, παραδέχτηκε πως ήταν «παληκορίτσο», συμπυκνώνοντας στην κατάθεσή της τις κοινωνικές αντιλήψεις για τις επιλήψιμες συμπεριφορές και το οικογενειακό τους υπόβαθρο. «(...) έφυγα από το σπίτι (...) και εγύριζα με αγόρια και κορίτσια στους δρόμους της Θεσσαλονίκης. (...) Δια τη συμπεριφορά μου φταίει (...) και το οικογενειακό μου περιβάλλον, διότι έχω μητριά (...) Συνεχώς άκουγα μέσα μου μια φωνή να μου λέει: φύγε (...). Με διακόρευσε ένας νέος (...) με τον οποίο εγνωρίσθηκα το βράδυ».<sup>101</sup> Στην περίπτωση της Μερόπης, η «τεταραγμένη» προσωπικότητά της, όρος που χρησιμοποιήθηκε στον γραφειοκρατικό λόγο του Υπουργείου, αποδόθηκε κατά τη ψυχολογική εξέτασή της, ώστε να λάβει δοκιμαστική άδεια, στη «διάθεσιν επιδείξεως εις τας αντικοινωνικάς της πράξεις (...) έναντι της οικογένειας θέλει εμφανισθή ως έχουσα το ρόλο του προστάτου (...)», ενώ σημειωνόταν πως «διαφαίνονται ομοφυλοφιλικαί τάσεις».<sup>102</sup> Το νεανικό σώμα αποτέλεσε αντικείμενο μελέτης, με τον ψυχιατρικό/ψυχολογικό λόγο να παθολογικοποιεί σεξουαλικές «παρακλίσεις» και ενδείξεις «αντικοινωνικής συμπεριφοράς».<sup>103</sup> Στο πλαίσιο των προβλεπόμενων εξετάσεων των κοριτσιών, για την εισαγωγή και την απόλυση, οι διαγνώσεις περιέγραφαν περιπτώσεις «μη πάσχουσες ψυχικώς», ή χωρίς «ψυχοδιανοητικές ανωμαλίες» «εις σημείον παρεμποδίζον την αναμόρφωσιν». Όμως συχνά, τα κορίτσια χαρακτηρίζονταν ως «σωματικώς ανεπτυγμένα», με «μέτριαν νοητικήν καθυστέρησιν», ή ακόμη κατατάσσονταν στην κατηγορία της «ψυχοπαθητικής προσωπικότητας», όρος που είχε δημιουργηθεί στις αρχές του αιώνα συσχετιζόμενος με την εγκληματικότητα και συμπεριλαμβάνοντας τις σεξουαλικές

<sup>99</sup> ΓΑΚ..., μητρώο ανηλίκων 25, 1959-1966, αριθ. 50 (κατάθεση της Αθανασίας Ρ. και απόσπασμα από την επιμελητική έκθεση).

<sup>100</sup> Pamela Cox, *Gender, justice and welfare...*, 161.

<sup>101</sup> ΓΑΚ..., μητρώο ανηλίκων 25, 1959-1966, αριθ. 484 (κατάθεση της Στέλλας Α.).

<sup>102</sup> ΓΑΚ..., ατομικοί φάκελοι ανηλίκων 37Ε, 1936-1997, υ/φ 85 (έκθεση πορισμάτων για τη Μερόπη Κ. από το Κέντρο Ψυχικής Υγιεινής και Ερευνών, 18-7-1967). Σχετικά με τον όρο «τεταραγμένη», βλ. στο ίδιο (έγκριση δοκιμαστικής άδειας από το Υπουργείο Δικαιοσύνης, 7-8-1967).

<sup>103</sup> Σύμφωνα με τη Δέσπω Κριτσωτάκη, οι λόγοι για τη ψυχική υγεία απαντούσαν στις εντεινόμενες ανησυχίες για τα παιδιά και τις/τους νέες/ους, καθιερώνοντας φορείς, όπως τα ιατροπαιδαγωγικά κέντρα, για την αντιμετώπιση των προβλημάτων και συμβάλλοντας στην «προβληματοποίηση της κανονικότητας». Δέσπω Κριτσωτάκη, «Ψυχική υγιεινή»..., 96-107.

«διάστροφές».<sup>104</sup> Ο λόγος του μηχανισμού δικαιοσύνης αναπαρήγαγε τις «ψ» ερμηνείες, τις οποίες όμως νοηματοδοτούσε μέσω του ηθικολογικού σχήματος της εποχής,<sup>105</sup> προσεγγίζοντας την «αντικοινωνική συμπεριφορά» των κοριτσιών ως κατάσταση που μπορούσε να ανατραπεί με πειθαρχική αναμόρφωση, όπως θα διαφανεί στο επόμενο κεφάλαιο. Στις περιπτώσεις που η συμπεριφορά τους διατάρασσε την τάξη του αναμορφωτηρίου, ο φορέας φαίνεται να απευθυνόταν πιο έντονα σε «ψ» φορείς, προκειμένου να απομακρυνθούν, όπως στην περίπτωση της Μερόπης, ωστόσο ο επιστημονικός λόγος δεν πιστοποιούσε τις περισσότερες φορές κάποια σοβαρή ψυχοπαθολογία.

Κάποιες φορές ούτε ο ιατρικός λόγος επιβεβαίωνε τα αποδεικτικά στοιχεία «ενοχής» που αναζητούνταν στο σώμα τους. Ανεξάρτητα από τη σεξουαλική, ή μη, «αγνότητα» των κοριτσιών, η αναπαράσταση της πόρνης και της έφηβης «ελευθερίων ηθών» εναλλάσσονται στο αρχείο, με τις διαφορές μεταξύ τους να είναι δυσδιάκριτες. Σύμφωνα με τον Ντέιβιντ Χορν, «η γυναίκα παραβάτης συγκροτήθηκε ως ένα ιδιαίτερο είδος κοινωνικού υποκειμένου: ένας δείκτης υφιστάμενων και πιθανών κινδύνων για τον ευρύτερο κοινωνικό οργανισμό».<sup>106</sup> Οι αντιλήψεις για την «ενσώματη παρέκκλιση» αποτέλεσαν από τον 19<sup>ο</sup> αιώνα αναπόσπαστο στοιχείο του εγχειρήματος οργάνωσης των κοινωνικών σχέσεων «σύμφωνα με τις κατηγορίες που υποδηλώνουν κανονικότητα, έναντι εκτροπής, υγεία έναντι παθολογίας, και εθνική ασφάλεια έναντι κοινωνικού κινδύνου», όπως σημειώνουν η Τζένιφερ Τέρι και η Ζακλίν Ούρλα.<sup>107</sup> Η έννοια του «μεταδοτικού σώματος» επανεμφανίστηκε στους λόγους της δεκαετίας του '40 για την πόρνη και το «άτακτο» γυναικείο σώμα, με αφορμή την καταπολέμηση των αφροδίσιων νοσημάτων και της πορνείας υπό το πρίσμα του πολέμου και της «προστασίας» του εθνικού κοινωνικού σώματος. Η κατηγορία γυναικών που έφεραν ασθένειες διευρύνθηκε για να

---

<sup>104</sup> Για τις διαγνώσεις των κοριτσιών, βλ. κατά σειρά αναφοράς, ΓΑΚ..., ατομικοί φάκελοι ανηλίκων, 30Γ, 1936-1997, υ/φ 45 (γνωμάτευση από νευρολόγο-ψυχίατρο, 27-10-1954), 37Γ, υ/φ 53 (διάγνωση από κέντρο υγείας Βύρωνα, 7-8-1959), 30Γ, υ/φ 46 (ιατρική έκθεση), 37Θ, υ/φ 174 (διάγνωση από ψυχιατρική-νευρολογική κλινική Αιγινήτειου νοσοκομείου, 17-4-1952). Για τον όρο «ψυχοπαθητική προσωπικότητα», βλ. Δέσπω Κριτωτάκη, «Ψυχική υγιεινή»..., 84 (παραπομπή 199).

<sup>105</sup> Στο ίδιο, 90-92. Επιπρόσθετα, για τις οργανικές εξηγήσεις της «παραβατικότητας» μέσω ψυχιατρικών/ψυχολογικών μοντέλων, βλ. Pamela Cox, *Gender, justice and welfare...*, 143-146.

<sup>106</sup> David Horn, «This norm which is not one...», 109.

<sup>107</sup> Jennifer Terry και Jacqueline Urla, «Introduction», στο *Deviant bodies: Critical perspectives on difference in science and popular culture*, επιμ., Jennifer Terry και Jacqueline Urla (Μπλούμιγκτον: Indiana University Press, 1995), 1.

συμπεριλάβει τις δυνητικά «άτακτες» γυναίκες και κορίτσια, που υπόκειντο σε επιτήρηση, εμπλεκόμενες σε θεωρούμενες καταστάσεις πορνείας.<sup>108</sup>

Μέχρι και τα τέλη περίπου της δεκαετίας του '40, στο αναμορφωτήριο εισάγονταν αρκετά κορίτσια με μεταδιδόμενα νοσήματα, σε αντίθεση με τις εξεταζόμενες δεκαετίες στις οποίες εγκλείνονταν κορίτσια υποχρεωτικά «υγιή». <sup>109</sup> Μπορούμε να υποθέσουμε πως το αναμορφωτήριο ανέλαβε να επιτηρήσει το «μεταδοτικό» και δυνητικά «μεταδοτικό» γυναικείο σώμα, στο πλαίσιο αντιλήψεων σχετικών με την πορνεία, τα αφροδίσια νοσήματα και τα «άτακτα» κορίτσια, που διαμορφώθηκαν από τις αρχές του 20<sup>ου</sup> αιώνα και επαναπροσδιορίστηκαν στη μεταπολεμική περίοδο. Στο ερμηνευτικό σχήμα του εκπορνευόμενου ή «ελευθερίων ηθών» κοριτσιού αποτυπώνονται οι κοινωνικοί φόβοι της εποχής για τα κορίτσια, με την πορνεία να θεωρείται η κυριότερη απειλή λαμβάνοντας πολλαπλές νοσηματοδοτήσεις: ασθένεια, ανηθικότητα, αταξία. Οι ανησυχίες για την πορνεία φαίνεται να συναντήθηκαν με αυτές της «νεανικής παραβατικότητας», κατασκευάζοντας το «κακό κορίτσι» της μεταπολεμικής περιόδου και διευρύνοντας το πεδίο ερμηνείας για τις «κοινές γυναίκες» στα κορίτσια «ελευθερίων ηθών», τις ερωμένες και τις αδέσμευτες που διατηρούσαν σχέσεις. Η πορνεία και τα «ελευθέρια ήθη» έγιναν ρευστοί όροι που χρησιμοποιήθηκαν για να ερμηνεύσουν διαφορετικές δραστηριότητες, όχι απαραίτητα σεξουαλικές, χωρίς αυτό να αναιρεί την παρουσία κοριτσιών στο αναμορφωτήριο που είχαν εκπορνευτεί, είχαν εξωθηθεί στην πορνεία και ήταν θύματα εμπορίας ανθρώπων.<sup>110</sup>

<sup>108</sup> Marilyn Hegarty, *Victory girls, khaki-wackies, and patriotutes: The regulation of female sexuality during World War II* (Νέα Υόρκη: New York University Press, 2008), ειδικότερα στις σελίδες 15-25, 44-53, 142-147.

<sup>109</sup> Στο μητρώο της πρώτης περιόδου λειτουργίας του αναμορφωτηρίου καταγράφονται αρκετές εισαγωγές κοριτσιών με σύφιλη και βλενόρροια. ΓΑΚ..., μητρώο ανηλίκων 24, 1919-1954.

<sup>110</sup> Η Μέριλιν Χέγκαρτι έχει μελετήσει το εγχείρημα κρατικού ελέγχου των γυναικών/κοριτσιών που κατηγορήθηκαν για τις αφροδίσιες παθήσεις του εθνικού αμερικανικού στρατού στη διάρκεια του Β' Παγκοσμίου Πολέμου. Τα κορίτσια που κυκλοφορούσαν με στρατιώτες, ήταν περιπλανώμενα και φαινόταν «ύποπτα» συλλαμβάνονταν προκειμένου να υποβληθούν σε εξετάσεις. Αντίστοιχο εγχείρημα εντοπίζεται και στην Ελλάδα, θεσμοθετώντας κατασταλτικά μέτρα για τη διαχείριση της πορνείας και των «άσεμνων» γυναικών. Σύμφωνα με τη μελέτη του Στράτου Δορδανά για την πορνεία στη Θεσσαλονίκη, το ζήτημα είχε μεταβληθεί σε θέμα εθνικής σημασίας, με σκοπό να οδηγηθούν στον «ίσιο δρόμο» οι γυναίκες με τάση «ακατάσχετης» συμπεριφοράς, με το ενδιαφέρον να στρέφεται ιδιαίτερος στα ανήλικα κορίτσια από τα μέσα της δεκαετίας του '40, ενώ κατά τον Κώστα Κατσάπη, η σχετική νομοθεσία του 1960 για τα αφροδίσια νοσήματα αποτέλεσε τομή για τον έλεγχο της πορνείας και την προστασία της δημόσιας ηθικής. Επίσης, η Ποθητή Χαντζαρούλα εντοπίζει τη συσχέτιση πορνείας και οικιακής εργασίας, αναφέροντας πως αρκετές συλλήψεις περιπλανώμενων οικιακών εργατριών γίνονταν με την κατηγορία της πορνείας. Το θέμα χρήζει στοχευμένης διερεύνησης και εμπάθυνσης. Βλ. αντίστοιχα, Marilyn Hegarty, *Victory girls...*, Stratos Dordanas, «'Common women' or 'women of free morals': The suppression of prostitution in postwar Thessaloniki (1945-1955)», *Byzantine and Modern Greek Studies* 35 (2011): 212-232, Κώστας Κατσάπης, «Νεαρές εκδιδόμενες κοπέλες στην Αθήνα του '60: Στοιχεία κοινωνικής ιστορίας για δυστυχείς

Τα «παλιοκόριτσα» του αναμορφωτηρίου παρουσιάζονταν ως κορίτσια που εκδίδονταν επί χρήμασι, γίνονταν, ή κινδύνευαν να γίνουν, θύματα εκμετάλλευσης και σωματεμπορίας, παρασύρονταν από «κοινές γυναίκες», σύναπταν σεξουαλικές σχέσεις με άνδρες έναντι αμοιβής, ή μη, απολαμβάνοντας υλικά αγαθά και ψυχαγωγία στο πλαίσιο εμπορικών σχέσεων. Η Μαρία Θ, εργάτρια από την Κομοτηνή, στην κατάθεση εισαγωγής της το 1964 είχε δηλώσει: «Μου άρεσαν πολύ οι διασκεδάσεις, ο χορός, τα νυκτερινά κέντρα, εις τα οποία πήγαινα με διάφορους γνωστούς μου οι οποίοι μου πλήρωναν το ξενοδοχείο που κοιμόμουνα, τα φορέματά μου και όλα μου τα έξοδα».<sup>111</sup> Η Λουίζ Άνταμς αναφέρει πως οι έφηβες που είχαν πολλαπλές συναναστροφές με αγόρια, ή/και απολάμβαναν παρέα προσφερόμενη από αγόρια, τα οποία ίσως είχαν πρόσβαση σε χρήματα και τις διεκδικούσαν σαν σύμβολα κύρους, εκλαμβάνονταν ως μέλη «συμμορίας», που αποτελούσε στερεοτυπική αναπαράσταση των νέων αγοριών της πόλης, ενώ το σχήμα του κοριτσιού-μέλους «συμμορίας» χρησιμοποιούνταν για απόδοση ευθυνών στις ίδιες όταν κακοποιούνταν.<sup>112</sup>

Σε πολλές αφηγήσεις τα κορίτσια εμφανίζονται να έχουν «διαφθαρεί» από κάποιον, ο οποίος τους υποσχέθηκε γάμο, ή ενέδωσαν επειδή τον αγαπούσαν, και ύστερα τις εγκατέλειψε, ενώ συχνά οι γονείς απευθύνονταν στη δικαιοσύνη ως μοχλό πίεσης για την αποκατάσταση της κόρης τους. Η «διαφθορά» των ανήλικων κοριτσιών και η αθέτηση υπόσχεσης γάμου παρουσιάζονται εδώ εντός των ρητορικών σχημάτων που η Έφη Αβδελά έχει διερευνήσει για τις προσβολές της τιμής στις ίδιες δεκαετίες.<sup>113</sup> Ορισμένες φορές οι «διαφθορείς» που κατηγορούνταν για αποπλάνηση ζητούσαν συμβιβασμό αποδεχόμενοι τον γάμο, μάλλον προς αποφυγή της

---

υπάρξεις», στο *Οι Απειθήναρχοι. Κείμενα για την ιστορία της νεανικής αναίδειας τη μεταπολεμική περίοδο*, επιμ. Κώστας Κατσάπης (Αθήνα: Εκδόσεις Οκτώ, 2018), 150-160, και Ποθητή Χαντζαρούλα, *Σμιλεύοντας την υποταγή...*, 481-484.

<sup>111</sup> ΓΑΚ..., μητρώο ανηλίκων 25, 1959-1966, αριθ. 326.

<sup>112</sup> Η Λουίζ Άνταμς αναφέρεται στον όρο «κορίτσι συμμορίας» («gang girl») που χρησιμοποιούνταν στους λόγους των δικαστηρίων στο Τορόντο, υποστηρίζοντας πως το εν λόγω σχήμα αξιοποιούνταν στις δικαστικές αίθουσες προς υποστήριξη των αγοριών που είχαν διαπράξει βιασμούς. Louise Adams, *The trouble with normal...*, 70-73.

<sup>113</sup> Ως «διαφθορέας» νοηματοδοτούνταν αυτός που «κατέστρεφε» το ανήλικο παρθένο κορίτσι, αναπαριστώμενο συχνά ως θύμα «επιτήδειων», με το γεγονός της ανηλικότητας και της υπόσχεσης γάμου να περιορίζει την ευθύνη της. Έφη Αβδελά, *Δια λόγους τιμής...*, 45-62. Σύμφωνα με τη Δήμητρα Βασιλειάδου, η υπόσχεση γάμου ήταν απαραίτητη προκειμένου να επιτευχθεί ο σεξουαλικός σκοπός, ή επειδή συνιστούσε αναγκαίο όρο, ή μοναδικό τρόπο συναίνεσης. Δήμητρα Βασιλειάδου, «Κατεστραμμένα κορίτσια: Ηθική, γαμηλιότητα και δικαστική πρακτική στη νησιωτική Ελλάδα. 1914-1940», στο *Ιστορίες για τη σεξουαλικότητα*, επιμ. Δήμητρα Βασιλειάδου (Αθήνα: Θεμέλιο, 2020), 118.

φυλάκισης.<sup>114</sup> Οι περιπτώσεις έγγαμων κοριτσιών που παντρεύτηκαν τους «διαφθορείς» τους πυκνώνουν από τη δεκαετία του '60, ενώ αρκετές εγκατέλειπαν τη συζυγική στέγη, κυρίως εξαιτίας συγκρούσεων με την οικογένεια του συζύγου, ή γιατί ο σύζυγός τους ήταν ανεπιθύμητος στη δική τους οικογένεια ή και τις ίδιες, ή γιατί αγαπούσαν κάποιον άλλο, απορρίπτοντας κατ' επέκταση την οικογενειακή ιεραρχία.<sup>115</sup> Η δεκαεξάχρονη υπηρέτρια Ειρήνη Σ., που είχε μεταναστεύσει από τη Σάμο στην Αθήνα, «διεφθάρη» από έναν νέο, ο οποίος αρνήθηκε αρχικά να τη παντρευτεί, όμως εξαναγκάστηκε από τον πατέρα της. Μετά την εγκατάστασή της στην οικογένεια του συζύγου της, και καθώς δεν της φέρονταν καλά, έφυγε από το σπίτι και έμεινε με την αδελφή της στην Κόρινθο, όπου φημολογούνταν ότι σύνναπτε σχέσεις με άνδρες έναντι χρημάτων. Η Ειρήνη κατηγορήθηκε για μοιχεία και κατά την εισαγωγή της στο αναμορφωτήριο καταγράφηκε ως ιερόδουλος, σαν η προσβολή της υπόληψης του συζύγου της να θεωρούνταν η σοβαρότερη «παράβαση» από όλες.<sup>116</sup>

Άλλες φορές, ο πατέρας/πατριός είχε «διαφθείρει» τα κορίτσια. Η Ουρανία Π., τρόφιμη του αναμορφωτηρίου από το 1952, είχε δεχτεί ασέλγεια από τον πατέρα της, ενώ η υπόθεσή της είχε απαχολήσει τον Τύπο, όχι λόγω του κακοποιητικού οικογενειακού της περιβάλλοντος, αλλά γιατί ήταν φερόμενο θύμα σωματεμπορίας. Η Ουρανία, παιδί «άτακτο» αλλά όχι «πονηρό» που δεν δημιουργούσε στη θεία της «την παραμικρή υποψία», «έπεσε θύμα μαστροπού, μιας Γεωργίας χήρας, η οποία (...) την είχε οδηγήσει στο καφενείο (...), προφανώς για να τη διαθέσει σε γνωστό της».<sup>117</sup> Μέσω του ελλοχεύοντος κινδύνου της πορνείας επενέβαινε ο μηχανισμός δικαιοσύνης και αιτιολογούνταν η επιτακτικότητα της ανάγκης του εγκλεισμού, κοριτσιών «ζωηρών» αλλά παράλληλα «ευάλωτων» που βρέθηκαν χωρίς την απαιτούμενη καθοδήγηση και την κατάλληλη γονική προστασία, ενώ θεωρούνταν αδύνατο να προστατευθούν με οποιονδήποτε άλλο τρόπο.<sup>118</sup> Η ευαλωτότητά τους, που τις καθιστούσε επιρρεπείς στις

<sup>114</sup> Η παρατήρηση προκύπτει από το αρχαικό υλικό. Ωστόσο, το κίνητρο της τιμωρησίας στην περίπτωση γάμου αναφέρεται και από τη Δήμητρα Βασιλειάδου, για τη μεσοπολεμική περίοδο. Στο ίδιο, 110-111.

<sup>115</sup> Τα αίτια που κατηύθυναν σε μεγαλύτερη παρουσία έγγαμων κοριτσιών μεταξύ των τροφίμων δεν είναι γνωστά. Ίσως να οφειλόταν στο γεγονός ότι οι γονείς απευθύνονταν συχνότερα στη δικαιοσύνη και η διέξοδος μέσω της αποκατάστασης προτιμούνταν έναντι άλλων δραστικότερων μέτρων, ειδικότερα μετά τις αυστηροποιήσεις που επέβαλε ο Νόμος 4000 του 1959, ή το δικαστήριο αποφαινόταν πιο συχνά υπέρ του αδικήματος της αποπλάνησης.

<sup>116</sup> ΓΑΚ..., μητρώο ανηλίκων 25, 1959-1966, αριθ. 30 (κατάθεση της Ειρήνης Σ. και απόσπασμα από την επιμελητική έκθεση).

<sup>117</sup> ΓΑΚ..., ατομικοί φάκελοι ανηλίκων 37θ, 1936-1997, υ/φ 174 (απόκομμα εφημερίδας με τίτλο «Μικρούλα από τον Κολωνό είχε απαχθεί από σωματέμπορο»).

<sup>118</sup> Συχνά, στους λόγους των καταθέσεων εντοπίζεται ένα κοινό ρητορικό μοτίβο στο οποίο η έλλειψη προστασίας των κοριτσιών, ή ακόμη η προστασία εκτός του μηχανισμού, αιτιολογεί την κατάληξή τους. «Δεν είχα προστασία. Έτσι παραστράτησα πιο πολύ», «Τότε με πήρε μια γυναίκα να με προστατεύσει. Ο

«παραβάσεις», και η χαλάρωση ή παραβίαση των σεξουαλικών ηθών οδήγούσαν σε μια πορεία πολλαπλών και κλιμακούμενων (σεξουαλικών) «ηθικών σφαλμάτων» με τελική κατάληξη, σχεδόν νομοτελειακή, την πορνεία. Τα κορίτσια αυτά διέτρεχαν τον μέγιστο «ηθικό κίνδυνο», που ταυτοχρόνως αντανακλούσε τον μεγαλύτερο κοινωνικό φόβο, αυτόν του ηθικού εκφυλισμού, ο οποίος εκφραζόταν μέσα από τη συμβολική αναπαράσταση της πόρνης.<sup>119</sup> Είχαν καταπέσει στο στάδιο της «ηθικής παρεκτροπής», αιτία εισαγωγής των περισσότερων, είχαν «διαφθαρεί», δίγησαν ήδη «έκκλυτο βίο», ή είχαν σεξουαλικές ροπές προς αυτόν, οι οποίες δεν μπορούσαν να τιθασευθούν ούτε να εξηγηθούν,<sup>120</sup> ώστε να χρήζουν «ειδικής αναμορφωτικής αγωγής».

Η αναπαράσταση της έφηβης «ελευθερίων ηθών» που εντοπίζεται στο αρχείο διαπερνούσε ποικίλες πτυχές της δημόσιας σφαίρας της εποχής. Το στερεότυπο του «ανήθικου» κοριτσιού που σχηματιζόταν μεταξύ της ιδέας της νεανικής «αθωότητας» και της «πρώρης» σεξουαλικότητας, της παρθενίας και της μη παρθενίας, της «ελευθεριότητας» και της πορνείας, αποτέλεσε, κυρίως στη δεκαετία του '60, μορφή της μαζικής κουλτούρας που αναπαράχθηκε μέσω λόγων και κινηματογραφικών απεικονίσεων τροφοδοτώντας το σεξουαλικό φαντασιακό. Η εφηβική σεξουαλικότητα αναπαραστάθηκε στον ελληνικό κινηματογράφο μέσα από το σχήμα του σεξουαλικά «άτακτου» και «παραβατικού» κοριτσιού, υπό το ανδρικό ηδονοβλεπτικό και επιτηρητικό βλέμμα.<sup>121</sup> Έφηβα ή μετέφηβα κορίτσια, με ροπές στις σεξουαλικές «παραβάσεις», τις

---

υός της με βίασε», ΓΑΚ..., μητρώο ανηλίκων 25, 1959-1966, αριθ. 33, 44. Για τον κίνδυνο της πορνείας και τις προστατευτικές παρεμβάσεις, βλ. και τη ρητορική του Ιωάννη Παπαζαχαρίου, καθηγητή εγκληματολογίας, που απέδιδε τη χαλάρωση των σεξουαλικών ηθών στο «ξεχαρβάλωμα της οικογένειας», Ιωάννης Παπαζαχαρίου, «Δράματα παιδιών εισαγόμενων εντός ιδρυμάτων και η αντιμετώπιση των υπό το φως της χριστιανικής αγάπης», *Αστυνομικά Χρονικά* 258 (Φεβρουάριος 1964): 148.

<sup>119</sup> Προς αυτή την κατεύθυνση κινείται και η μελέτη της Δήμητρας Τζανάκη για την πορνεία στον Μεσοπόλεμο, υποστηρίζοντας πως το ερμηνευτικό σχήμα της «κοινής γυναίκας», που όπως σημειώνει αντιπροσώπευε το εκφυλισμένο άτομο και τις προεκτάσεις του, επέτρεπε τον κρατικό έλεγχο. Η Τζανάκη συμπεριλαμβάνει την ίδρυση του «Εμπειρικού» μεταξύ των φορέων που συστάθηκαν για τη διαπαιδαγώγηση των ευάλωτων γυναικών στο πλαίσιο καταπολέμησης της σωματεμπορίας. Δήμητρα Τζανάκη, «Πορνεία και 'ανελευθερία' στον Μεσοπόλεμο», *Επιθεώρηση Κοινωνικών Ερευνών* 150 (2018): 111-149.

<sup>120</sup> Χαρακτηριστική είναι η περίπτωση τρόφιμης της οποίας ο πατέρας, κατά την επιμελήτρια, «αναγκάζετο δια να τη συγκρατή να την δένει με αλλυσιδίας εις την κλίνη της». Βλ. ΓΑΚ..., μητρώο ανηλίκων 25, 1959-1966, αριθ. 13 (απόσπασμα από την επιμελητική έκθεση).

<sup>121</sup> Η στερεοτυπική τυπολογία του σεξουαλικά δραστήριου και επιθυμητού νεαρού κοριτσιού διαμορφώθηκε μέσα από ένα πλέγμα πολιτισμικών αναπαραστάσεων, με ορόσημα που επέδρασαν στη σεξουαλικοποίηση των νεαρών κοριτσιών το μυθιστόρημα «Λολίτα» (1955) του Βλαντίμιρ Ναμπόκοφ και την κινηματογραφική μεταφορά του από τον Στάνλεϋ Κιούμπρικ στην ομώνυμη ταινία (1962). Στην Ελλάδα, το κορίτσι «ελευθερίων ηθών» αποτυπώθηκε στην κινηματογραφία, με ευθείες αναφορές στη μορφή της «λολίτας» στην ταινία «Λολίτες της Αθήνας» (1965) του Γιώργου Παπακώστα. Σχετικά με τις έμφυλες σεξουαλικές αναπαραστάσεις στον ελληνικό κινηματογράφο τη δεκαετία του '60, βλ. Αλίκη Κοσουφολόγου, «Η

υλικές απολαύσεις και την «εύκολη» ζωή, προερχόμενα από τα χαμηλότερα ή μεσαία κοινωνικά στρώματα, σεξουαλικά αφυπνισμένα εξαιτίας των «ατυχών» οικογενειακών/κοινωνικών συνθηκών και της εξασθένησης των παραδοσιακών αξιών, υπόλογα για τις πράξεις τους ενώπιον των αρχών και της κοινωνίας, αποτυπώνονταν στις ταινίες που ευθυγραμμίζονταν με τους κυρίαρχους λόγους σε ένα κοινό αφηγηματικό μοτίβο, ακολουθώντας μια κινηματογραφική νόρμα που κινούνταν μεταξύ αστυνομικού και αισθησιακού είδους.<sup>122</sup> Ο κινηματογραφικός οπτικός λόγος συνδιαμόρφωσε τις κυρίαρχες αναπαραστάσεις του «κακού κοριτσιού», όπως και του κοριτσιού του αναμορφωτηρίου μέσα από την ταινία «Στεφανία», η επιδραστικότητα της οποίας μέχρι σήμερα είναι καθοριστική για την (ανα)παραγωγή της ιστορικής μνήμης για το αναμορφωτήριο θηλέων.<sup>123</sup>

Με εστίαση στους λόγους του αρχείου για τα «παληκορίτσα» και τις ερμηνείες που επιχειρήθηκαν στο πλαίσιο της έρευνας, αλλά με παράλληλη αφόρμηση από την κινηματογραφική οπτική, δημιουργήθηκε ένα δίπτυχο εικαστικό έργο με τίτλο «Όταν τις προσέχουν» (εικ.2). Το έργο αξιοποιεί κινηματογραφικές στατικές εικόνες δύο ταινιών της εποχής που αναπαρήγαγαν το στερεότυπο της έφηβης/μετέφηβης «ελευθερίων ηθών», οι οποίες αποτυπώνονται σε ένα οπτικό κείμενο μαζί με τα ρητορικά μοτίβα του αρχείου για την (σεξουαλική) ηθική των κοριτσιών. Παρουσιάζει σκηνές από τις ταινίες «Λολίτες της Αθήνας» (1965) και «Στεφανία» (1966),<sup>124</sup> που αναπαριστούν τους γυναικείους χαρακτήρες ως κορίτσια «υπόπτου ηθικής» αποπνέοντας μια ηδονοβλεπτική αίσθηση των σεξουαλικοποιημένων γυναικείων σωμάτων, χωρίς ωστόσο να καθίσταται σαφές τι είναι αυτό που βλέπει η/ο θεάτρια/ής. Τα κινηματογραφικά στιγμιότυπα αποτέλεσαν προϊόν εικαστικής επεξεργασίας και παρουσιάζονται μέσω ασπρόμαυρης αποτύπωσης που παραπέμπει σε ιατρική φωτογράφιση και

---

ιδεολογία της γυναικείας σεξουαλικότητας: Αναπαραστάσεις και συγκρότηση προτύπων στον ελληνικό ερωτικό κινηματογράφο της δεκαετίας του εξήντα» [Διδακτορική διατριβή, Εθνικό και Καποδιστριακό Πανεπιστήμιο Αθηνών-Τμήμα Πολιτικής Επιστήμης και Δημόσιας Διοίκησης, 2012]. Για τη συγκρότηση του στερεοτύπου της «λολίτας» και τις σύγχρονες επιρροές του, βλ. Linda Renz, «Re-inventing the Lolita complex» [Διδακτορική διατριβή, Πανεπιστήμιο του Νιουκαστλ-Τμήμα Εκπαίδευσης και Τεχνών, 2016], 12-26.

<sup>122</sup> Οι παρατηρήσεις προκύπτουν από τη μελέτη της Αλίκης Κοσσυφολόγου στις ταινίες «Λολίτες της Αθήνας», «Κατήφορος» και «Στεφανία» στη διατριβή της «Η ιδεολογία της γυναικείας σεξουαλικότητας...», 30-106.

<sup>123</sup> Σχετικά με τη «Στεφανία», βλ. Εύα Στεφανή, «Γυναικεία σεξουαλικότητα και φυλακή στον ελληνικό κινηματογράφο: το παράδειγμα της Στεφανίας», στο *Εικόνες φυλακής*, επιμ. Αφροδίτη Κουκουτσάκη (Αθήνα: Πατάκης, 2006), 221-236.

<sup>124</sup> *Λολίτες της Αθήνας*, σκηνοθεσία Γιώργος Παπακώστας (Αθήνα: Φάρος Φιλμ, 1965), και *Στεφανία*, σκηνοθεσία Γιάννης Δαλιανίδης (Αθήνα: Φίνος Φιλμ, 1966).

ακτινολογική εικόνα,<sup>125</sup> συνοδευόμενη από τους λόγους του αρχείου σαν συνυποδηλωτικό διαγνωστικού σχολιασμού με αναφορά στην ηθική και ιατρική κατάσταση των κοριτσιών για τη σεξουαλική τους «αγνότητα». Σκοπός, εδώ, δεν ήταν η αναγνώριση της ταυτότητας της εικόνας, αλλά η οπτική απόδοση της έννοιας της αναπαράστασης του «κακού κοριτσιού» χρησιμοποιώντας τις στερεοτυπικές κινηματογραφικές εικόνες μαζί με τους στερεοτυπικούς λόγους. Το έργο δομήθηκε κάτω από πολλαπλά επίπεδα εννοιολόγησης: το γυναικείο σώμα ως «επικίνδυνο» και «μεταδοτικό», ιατρικά και ηθικά, τη ρευστότητα της έννοιας της «ελευθεριότητας» του έφηβου κοριτσιού της μεταπολεμικής περιόδου, τον προσδιορισμό της θηλυκότητας από το ανδρικό βλέμμα. Προκαλεί την/τον θεάτρια/ή να ερμηνεύσει αυτό που βλέπει και διαβάζει μέσα από την επεξεργασία αντικρουόμενων μηνυμάτων: εικόνων ευάλωτων ή φιλήδονων γυναικείων σωμάτων, που φαίνεται να απολαμβάνουν ψυχαγωγία και συντροφιά ή να απειλούνται, σε δημόσιες ή ιδιωτικές στιγμές, λέξεων και φράσεων που ορίζουν την ηθική τους ακεραιότητα ή την «ανηθικότητά» τους, στο πλαίσιο μιας αισθητικής με αναφορές στην ιατρική πρακτική διάγνωσης μιας ασθένειας.

### 3.3 «Ασκήσεις πειθαρχίας»: Κατασκευάζοντας το «καλό κορίτσι»

Η Μαρία Κ., κατηγορούμενη για αλητεία, το 1964 εισήχθη στο αναμορφωτικό κατάστημα θηλέων. Κατά την είσοδό της κλήθηκε να παραδώσει τα προσωπικά της αντικείμενα, όπως προέβλεπε το τυπικό της διαδικασίας. Αν και τα περισσότερα κορίτσια που εισάγονταν στο αναμορφωτήριο δεν είχαν να παραδώσουν κανένα αντικείμενο, εκτός ίσως από τον προσωπικό τους ρουχισμό, η Μαρία παρέδωσε μια ασημένια ταυτότητα στο λογιστήριο που έγραφε το όνομά της.<sup>126</sup> Η στιγμιαία αυτή κίνηση, της αφαίρεσης της ταυτότητάς της και της παράδοσής της στους εκπροσώπους μιας

---

<sup>125</sup> Το καλλιτεχνικό έργο της Μπάρμπαρα Κρούγκερ, το οποίο ενσωματώνει ποικίλα στοιχεία, όπως οι γυναικείες στερεοτυπικές αναπαραστάσεις στα μέσα μαζικής ενημέρωσης, οι ασπρόμαυρες εικόνες που κάποιες φορές μιμούνται την οπτική μέσω ακτίνων Χ εξερευνώντας μεταφορικά το ζήτημα της θέασης, και τα προκλητικά κείμενα, παρότι δεν εντάσσεται στην «τέχνη αρχείου», υπήρξε πεδίο έμπνευσης για τη δημιουργία του εικαστικού έργου. Βλ. ενδεικτικά, National Gallery of Art, «Barbara Kruger: In her own words», <https://www.nga.gov/audio-video/video/krueger> (τελευταία πρόσβαση 20-6-2024).

<sup>126</sup> ΓΑΚ..., ατομικοί φάκελοι ανηλίκων 371Η, 1936-1997, υ/φ 359 (ατομικό δελτίο της Μαρίας Κ.).



θεσμικής αρχής, αυτόματα μετατρέπονταν σε σημειολογική πράξη με επιτελεστικές διαστάσεις που επαναπροσδιόριζε και αναδιαμόρφωνε την ατομική και κοινωνική της ταυτότητα.<sup>127</sup>

Το αναμορφωτήριο αποτέλεσε ένα πειθαρχικό σύμπαν στο οποίο οι τρόφιμες επιβαλλόταν να ανακατασκευάσουν τις ταυτότητές τους, ώστε να υιοθετήσουν το πρότυπο του «καλού κοριτσιού», υποβαλλόμενες σε επαναλαμβανόμενες «ασκήσεις πειθαρχίας», σύμφωνα με τη φουκωϊκή θεώρηση, και λειτουργώντας εντός ενός «μικροσυστήματος ποινών» που δανειζόταν από το δικαστικό πρότυπο κανονιστικές κυρώσεις και επανορθωτικές τιμωρίες.<sup>128</sup> Η αναμορφωτική διαδικασία ξεκινούσε ήδη από τη στιγμή της σύλληψής τους, όταν η σχέση τους με το κράτος διαρρηγνυόταν,<sup>129</sup> ενώ στη διάρκεια του εγκλεισμού τους υπόκειντο σε ποικίλες επίσημες και ανεπίσημες τελετουργίες πειθάρχησης, διαδικασίες υποδοχής, αφαίρεση προσωπικών αντικειμένων, δημόσιες ομολογίες των πράξεών τους, αντικατάσταση των ρούχων τους από στολές ως την «πρώτη πράξη υπακοής» και ορατή υπενθύμιση της ρήξης με το παρελθόν,<sup>130</sup> απόδοση ενός αριθμητικού σημαίνοντος, γραπτές υποσχέσεις συμμόρφωσης, συμβολικούς τίτλους και χαρακτηρισμούς που τις αυτο/ετεροπροσδιόριζαν και μεταφράζονταν σε προνόμια και πειθαρχικές ποινές, ηθική εξέλιξη και ηθικές εκπτώσεις, καθημερινές πράξεις εσωτερίκευσης των κανόνων και των διδασκαλιών, δοκιμασίες απόλυσης.

Η αντίληψη ότι οι σεξουαλικές παρορμήσεις μπορούσαν να περιοριστούν μέσω άσκησης, διδασκαλίας και «υγιεινής ψυχαγωγίας» είχε επικρατήσει πριν τα μέσα του 20<sup>ου</sup> αιώνα.<sup>131</sup> Οι τρόφιμες του αναμορφωτηρίου, εκτός από τις καθημερινές οικιακές εργασίες, τα σχολικά και εργαστηριακά μαθήματα για την εκμάθηση μιας τέχνης, τη θρησκευτική κατήχηση, την παρακολούθηση εγκεκριμένων κινηματογραφικών ταινιών, τις συναθροίσεις στην τραπεζαρία, τον καλοκαιρινό παραθερισμό, την επαφή τους με τον προσκοπισμό, τους περιπάτους, τα επισκεπτήρια των οικείων τους, και ό,τι άλλο συμπεριελάμβανε το καθημερινό τους πρόγραμμα, καλούνταν στη διάρκεια του εγκλεισμού τους να συγχρονιστούν με το ιδανικό πρότυπο του «καλού κοριτσιού» στην απόδοση του καθημερινού τους εαυτού. Η μη τήρηση ή/και μη επίτευξη

<sup>127</sup> Ο Έρβινγκ Γκόφμαν έχει αναφερθεί στην «αλλοίωση» της ταυτότητας των ατόμων στη διάρκεια του εγκλεισμού τους ώστε να επιτευχθεί ο ιδρυματικός σκοπός. Σχετικά, βλ. Erving Goffman, *Asylums...*, 14-35.

<sup>128</sup> Μισέλ Φουκώ, *Επιτήρηση και τιμωρία...*, 228-258.

<sup>129</sup> Jason Warr, «Always gotta be two mans': Lifers, risk, rehabilitation, and narrative labour», *Punishment and Society* 22 (2020): 29. Ο Τζέισον Γουόρ στη μελέτη του για το σύγχρονο σωφρονιστικό σύστημα εκφράζει ενδιαφέροντα επιχειρήματα για τη διαδικασία ανακατασκευής της ταυτότητας των κρατουμένων στο έγκλειστο περιβάλλον εν γένει, διερευνώντας τις μεταβάσεις μεταξύ προσωπικής και επιβεβλημένης ταυτότητας στο πλαίσιο μιας αφηγηματικής εργασίας.

<sup>130</sup> Tamara Myers και Joan Sangster, «Retorts, runaways and riots...», 675.

<sup>131</sup> Marilyn Hegarty, *Victory girls...*, 43.

του πειθαρχικού ιδανικού οδηγούσε σε επικρίσεις ή τιμωρίες.<sup>132</sup> Δραστηριότητες, συμπεριφορές, σωματικές και σεξουαλικές εκφράσεις που απομακρύνονταν από το κανονιστικό πρότυπο τιμωρούνταν ανάλογα με τη σοβαρότητά τους, με επιπλήξεις, στερήσεις προνομίων (περίπατος, κινηματογράφος, επισκεπτήριο κ.ά.), τοποθέτηση στο «τμήμα απείθαρχων», που αποτελούσε την αυστηρότερη των ποινών αντιστοιχώντας σε ηθικό υποβιβασμό, απομόνωση και σωματική τιμωρία, πρακτική ωστόσο που δεν θεωρούνταν πάντα ότι συμβάδιζε με τους παιδαγωγικούς σκοπούς του ιδρύματος.<sup>133</sup>

Η ανυπακοή, η ευερεθιστότητα, η αυθάδεια, η βωμολοχία, η «ερωτομανία», οι ομοφυλοφιλικές τάσεις, η ψευδολογία, η πονηριά, το πείσμα, η οκνηρία, η φυγοπονία, η ακαταστασία και η αμέλεια, και όλες οι συναφείς εκδοχές τους, συνιστούσαν αρνητικά χαρακτηριστικά που έπρεπε να εξαλειφθούν, ενώ μέσω της επαναλαμβανόμενης αναπαραγωγής τους στα ατομικά δελτία των τροφίμων μετατρέπονταν σε ισχυρούς συμβολισμούς με κανονιστικές συνέπειες. Η Ελευθερία Θ., τρόφιμος η οποία θεωρήθηκε «κακήν επίδρασιν επί των λοιπών ανηλίκων», καθώς χαρακτηρίστηκε «αναιδής», «πείσμων», «βωμολόχος», «ερωτομανής», «ομόφυλος», τιμωρήθηκε επανειλημμένως για τη συμπεριφορά της. Η Ελευθερία «εκατέστρεψε υλικό του δημοσίου άνευ λόγου», περιφερόταν «ημίγυμνος υβρίζουσα», «δια να προμηθευτεί τσιγάρα (...) να ερωτοτροπήσει (...) να διαπράξη άλλας ασχήμιας».<sup>134</sup> Αντίστοιχα, η Άννα Β. «πετούσε πέτρες (...) την ώρα της ψυχαγωγίας», «δεν ήθελε να πάει στο κατηχητικό και έβαψε το πρόσωπό της», «ανέβηκε στον ευκάλυπτο και μιλούσε με αλήτες». Ειδικότερα για τα δύο τελευταία, η τιμωρία της ήταν αυστηρότερη.<sup>135</sup> Η αυθάδεια, τα παράνομα τσιγάρα, η βωμολοχία, τα αισχρά σημειώματα, η περιφρόνηση στα θρησκευτικά δόγματα, οι σεξουαλικές εκφράσεις και οι συναναστροφές με άνδρες εκτός του χώρου του αναμορφωτηρίου, αποτέλεσαν μερικά από τα ζητήματα που είχε να αντιμετωπίσει το υπαλληλικό προσωπικό, και πιθανόν σε κάποιες περιπτώσεις να συνιστούσαν μορφές αντίδρασης.<sup>136</sup> Παρ' όλα αυτά, σε αρκετές περιπτώσεις

<sup>132</sup> Μισέλ Φουκώ, *Επιτήρηση και τιμωρία...*, 141-173.

<sup>133</sup> Το υπαλληλικό προσωπικό του αναμορφωτηρίου κάποιες φορές καλούνταν σε απολογία για τις αντιπαιδαγωγικές πρακτικές και τις βίαιες σωματικές τιμωρίες. Βλ. ΓΑΚ..., φάκελος απολογιών 203, 1951 (χειρόγραφο σημείωμα της διευθύντριας για πειθαρχικό παράπτωμα φύλακα), και ατομικοί φάκελοι υπαλλήλων 63, 1941-1996, υ/φ 3 (απολογία για πειθαρχικό παράπτωμα διδασκάλισσας, 10-9-1955), και 69Α, υ/φ 3 (κλήση σε απολογία φύλακα, 31-1-1956).

<sup>134</sup> ΓΑΚ..., ατομικοί φάκελοι ανηλίκων 35B, 1936-1997, υ/φ 17 (ατομικό δελτίο της Ελευθερίας Θ.).

<sup>135</sup> ΓΑΚ..., ατομικοί φάκελοι ανηλίκων 29A, 1936-1997, υ/φ 17 (ατομικό δελτίο της Άννας Β.).

<sup>136</sup> Αντίστοιχες εκδηλώσεις εντοπίζονται στα αναμορφωτήρια του Καναδά. Tamara Myers και Joan Sangster, «Retorts, runaways and riots...».

οι αντιδράσεις των κοριτσιών παρουσιάζονταν εντονότερες μόνο κατά το πρώτο διάστημα του εγκλεισμού τους, πιθανόν εξαιτίας της βίαιης μεταβολής και του «σοκ της εισόδου», που αποτελούσε το πρώτο γεγονός σε μια σειρά προσαρμογών του εαυτού τους σε συμμορφούμενες οντότητες.<sup>137</sup> Μερικές φορές οι αντιδράσεις τους φαίνεται να κορυφώνονταν με απόπειρες αυτοκτονίας, οι οποίες οδηγούσαν σε αποφάσεις απόλυσής τους.<sup>138</sup> Σύμφωνα με την Πάμελα Κοξ, η απομάκρυνση των κοριτσιών που χαρακτηρίζονταν ως ψυχικά ασταθή συνιστούσε πρακτική διατήρησης της τάξης. Τοποθετούσε τα κορίτσια εκτός του συστήματος της δικαιοσύνης και τα ενέτασσε σε αυτό της ψυχικής ανεπάρκειας, ώστε να μετασχηματίζονται από «παραβατικά» σε «ελαττωματικά».<sup>139</sup>

Το ζήτημα της διαχείρισης της τάξης φαίνεται να απασχολούσε επίσης αναφορικά με τα δυνητικά «αναμορφώσιμα» κορίτσια που εκδήλωναν «επιθετική αντιδραστικότητα». Κατά την έγκριση της δοκιμαστικής άδειας της Μερόπης Κ., ο εκ νέου εγκλεισμός της είχε θεωρηθεί πως αντενδείκνυται εξαιτίας της προσωπικότητάς της. Η Μερόπη είχε αποδράσει δύο φορές, η πρώτη μετά την εισαγωγή της στο αναμορφωτήριο με σκοπό να επιστρέψει στην οικογένειά της, και η δεύτερη μετά την επανεισαγωγή της κατόπιν αίτησης του πατέρα της, είχε συλληφθεί, είχε μετακινηθεί στις φυλακές Αβέρωφ προκειμένου να δικάσσει για το αδίκημα της απόδρασης, είχε λάβει ξανά δοκιμαστική άδεια, είχε απολυθεί, είχε επανεισαχθεί και τοποθετηθεί στο «τμήμα απείθαρχων» του αναμορφωτηρίου. Στη διάρκεια της νέας δοκιμαστικής της άδειας «(...) διεβίωσε πλησίον των γονέων (...) έχουσα υποστεί ευμενεστάτην την επίδρασιν της ιδρυματικής μεταχειρίσεως (...). Διεμορφούτο εξελικτικώς εις συνετήν, εργατικήν, σοβαράν και συναισθηματικήν νεανίδα (...)», ενώ παντρεύτηκε «μετά τίνος ηθικού και εργατικού νέου».<sup>140</sup> Οι θετικοί χαρακτηρισμοί που αποδόθηκαν στη Μερόπη αντιπροσώπευαν τα δομικά στοιχεία του ιδανικού προτύπου του «καλού κοριτσιού» που το αναμορφωτήριο καλούνταν να εμφυσήσει στα κορίτσια: αυτοέλεγχος, εργατικότητα, σεξουαλική εγκράτεια και σεμνότητα, φροντιστικότητα και ευγένεια. Τα κορίτσια που παρουσίαζαν βελτίωση

<sup>137</sup> Jason Warr, «Always gotta be two mans'...», 32.

<sup>138</sup> Το θέμα της αυτοκτονίας δεν αποτελεί ερευνητικό ζητούμενο της εργασίας. Ενδεικτικά, βλ. τις περιπτώσεις της Αναστασίας Α. και της Ασημίνας Β., ΓΑΚ..., ατομικοί φάκελοι ανηλίκων 28Α και 29Α, υ/φ 17 και 8, αντίστοιχα. Και οι δύο αποπειράθηκαν να αυτοκτονήσουν, έναν περίπου χρόνο μετά την απόλυσή τους, καταπίνοντας βελόνες και παραπάνες, και απολύθηκαν επειδή θεωρήθηκε πως η παραμονή τους στο αναμορφωτήριο εγκυμονούσε κινδύνους για την υγεία τους. Τις περισσότερες φορές, οι απόπειρες αυτοκτονίας αποδίδονταν στον απότομο εγκλεισμό. Το αναμορφωτήριο δεν φαίνεται να ασχολούνταν με την μετέπειτα εισαγωγή των κοριτσιών σε ψυχιατρικά ιδρύματα, καθώς δεν διατηρούσε σχετική αλληλογραφία.

<sup>139</sup> Pamela Cox, *Gender, justice and welfare...*, 100-104.

<sup>140</sup> ΓΑΚ..., ατομικοί φάκελοι ανηλίκων 37Ε, 1936-1997, υ/φ 85 (έκθεση της επιμελήτριας, 1-3-1968).

ήταν πρόθυμα, ταπεινά, εργατικά, δεν έδιναν αφορμές, είχαν φιλότιμο, το οποίο συνιστούσε θετική αξία και κώδικα ηθικής συμπεριφοράς που τις παρακινούσε να ενεργούν με αξιοπρέπεια εκπληρώνοντας τις οικιακές και κοινωνικές τους υποχρεώσεις και να διατηρούν την σεξουαλική τους εντιμότητα,<sup>141</sup> ήταν φιλοπρόοδα, δηλαδή αναγνώριζαν την ανάγκη αναμόρφωσής τους και συναινούσαν στη βελτίωσή τους, χαρακτηρισμοί οι οποίοι επαναλαμβάνονται στα δελτία που παρακολουθούσαν την εξέλιξή τους.

Η καλλιέργεια των παραπάνω στοιχείων ήταν απαραίτητη για την αποκατάστασή τους μετά την απόλυση, επαγγελματική και οικογενειακή, που αποτελούσε μέρος του αναμορφωτικού προγράμματος. Οι δοκιμαστικές άδειες συνιστούσαν πρακτικές δοκιμασίες προκειμένου να ελεγχθεί η καταλληλότητά τους και να αξιολογηθεί η σεξουαλική τους εγκράτεια και η πειθάρχηση στην εργασία και την οικογένεια, που θα έκρινε αν θα επέστρεφαν ή όχι στο αναμορφωτήριο. Αρκετές φορές αντιμετωπίζονταν ως ευκαιρίες διαφυγής από τα κορίτσια, τα οποία συχνά εγκατέλειπαν το εργασιακό περιβάλλον όπου είχαν τοποθετηθεί ή/και την οικογένειά τους. Η δεκατετράχρονη Χριστίνα Γ., που εισήχθη το 1961 μετά από αποπλάνησή της και κατόπιν αίτησης της μητέρας της, ύστερα από δύο χρόνια εγκλεισμού έλαβε τη δοκιμαστική της άδεια για να αποδοθεί στην αδελφή της στην Κρήτη, όμως επανεισήχθη «λόγω ελλείψεως κοινωνικής προσαρμογής», καθώς «έτυχε αδύνατο αναμορφωτικής αγωγής». Στη διάρκεια της νέας δοκιμαστικής της άδειας τοποθετήθηκε οικιακή βοηθός, αλλά εγκατέλειψε την εργασία της, διατηρώντας σχέσεις με έναν άνδρα, με αποτέλεσμα να επανεισαχθεί.<sup>142</sup> Τις περισσότερες φορές η «αναμορφωτική αγωγή» των κοριτσιών κρινόταν «αδύνατη», παρ' όλα αυτά η «ικανοποιητική διαγωγή» ήταν επαρκής αξιολόγηση ώστε να εγκριθεί η απόλυσή τους. Σε κάθε περίπτωση ωστόσο, φαίνεται πως το όριο ηλικίας ήταν το κύριο κριτήριο και τα κορίτσια δύσκολα απολύονταν αν δεν πλησίαζαν την ηλικία των 21 ετών.<sup>143</sup> Η προετοιμασία για τον συζυγικό ρόλο τοποθετούνταν στο επίκεντρο της «αναμορφωτικής αγωγής», ενώ κάποιες φορές η αποκατάσταση μέσω γάμου όρομολογούνταν ενόσω ήταν έγκλειστες, όπως στην περίπτωση της

---

<sup>141</sup> Η μελέτη της Έφης Αβδελά έχει αναδείξει πως στις δεκαετίες '50-'60 η τιμή διαχωρίζεται από τη βία, τη σεξουαλικότητα και την ταυτότητα φύλου, και αντικαθίσταται από την εξατομικευμένη έννοια του φιλότιμου. Επίσης, ο Μάικλ Χέρτζφελντ έχει μελετήσει το φιλότιμο στην ελληνική κοινωνία στα τέλη του 20<sup>ου</sup> αιώνα ως σύνολο αξιών και εσωτερικευμένο ηθικό κώδικα συμπεριφοράς με έμφυλες διαστάσεις. Βλ. αντίστοιχα, Έφη Αβδελά, *Δια λόγους τιμής...*, και Michael Herzfeld, «Honour and shame: Problems in the comparative analysis of moral systems», *Man* 15 (Ιούνιος 1980): 339-351.

<sup>142</sup> ΓΑΚ..., ατομικοί φάκελοι ανηλίκων 30Γ, 1936-1997, υ/φ 46 (έγγραφο του Υπουργείου Δικαιοσύνης για τη δοκιμαστική άδεια της Χριστίνας Γ., 26-6-1967).

<sup>143</sup> Τα παραδείγματα είναι πολλά στο αρχειακό υλικό. Βλ. ενδεικτικά την περίπτωση της Χριστίνας Γ. και ακόμη δύο τροφίμων των οποίων η «αναμορφωτική αγωγή» κρίθηκε ανέφικτη, αλλά απολύθηκαν όταν πλησίαζαν τα 21. Στο ίδιο, και φάκελοι 28Α, 37Θ, υ/φ 10, 174.

δεκατετράχρονης Παναγιώτας Β. Ο «διαφθορέας» της Παναγιώτας, έγκλειστης στο αναμορφωτήριο από το 1951, τη ζήτησε σε γάμο, «αδιαφορώντας για το παρελθόν [sic] και την τωρινήν της θέσιν», με το αναμορφωτήριο να αναλαμβάνει τη διεξαγωγή έρευνας για την καταλληλότητά του.<sup>144</sup>

Τα κορίτσια που θεωρήθηκε ότι είχαν μεγαλύτερες δυνατότητες βελτίωσης μεταξύ των περισσότερων κοριτσιών που «δεν ήθελαν να μάθουν»,<sup>145</sup> διακρίνονταν και απολάμβαναν προνόμια και θέσεις εξουσίας στην εσωτερική ιεραρχία των τροφίμων. Φαίνεται πως αποτελούσαν καθοριστικό κομμάτι της λειτουργίας του αναμορφωτηρίου στο πλαίσιο ενός συστήματος αυτοδιοίκησης στο οποίο οι τρόφιμες οργανώνονταν σε εναλλακτικές «οικογενειακές» ομάδες.<sup>146</sup> Η Αστέρω Λ ανήκε στη «διακεκριμένη τάξη», ήταν αρχηγός ομάδας και μια «εκ των καλύτερων οδηγών». Το αναμορφωτήριο ενέκρινε να παρακολουθήσει μαθήματα στην επαγγελματική σχολή «Καλιρρόη Παρρέν» με δαπάνη του Σώματος Ελληνίδων Οδηγών, διαβιώντας ως «ημιελευθέρα», καθώς η μεταφορά της στο τμήμα επαγγελματικής εκπαίδευσης του αναμορφωτηρίου δεν κρίθηκε κατάλληλη, ίσως επειδή θεωρήθηκε ότι ήταν εκτεθειμένη σε «αρνητικές επιδράσεις».

Το σύστημα «πειθαρχικής οικονομίας» του αναμορφωτηρίου σε συνδυασμό με το πρότυπο του «καλού κοριτσιού», όπως αποτυπώνεται στους λόγους του αρχείου, και κυρίως στα ατομικά δελτία των τροφίμων, αποτέλεσαν αφετηρία σκέψης δύο έργων με σημείο αναφοράς τις διαδικασίες και τις πειθαρχικές πρακτικές ανακατασκευής του έμφυλου ιδανικού. Μέσα από την αξιοποίηση της γλώσσας ως οπτικής μορφής, ως «γλώσσα που πρέπει να κοιτάζουμε»,<sup>147</sup> και στα δύο έργα, οι λόγοι αναδιατάσσονται και τοποθετούνται σε νέο πλαίσιο, με λέξεις και φράσεις να αλληλεπιδρούν με άλλα οπτικά στοιχεία και να επαναλαμβάνονται προκειμένου να τονίσουν πειθαρχικά σύμβολα και κατηγορίες. Το έργο «Αι βαθμοί αφαιρούνται, αι ποιναί επιβάλλονται» εκκινώντας από το σύστημα ανταμοιβών και τιμωριών για τη διαχείριση της συμπεριφοράς των κοριτσιών, το οποίο αποκτούσε ισχύ μέσω θεσμοθετημένων γραπτών κανόνων, παράλληλα με

<sup>144</sup> ΓΑΚ..., ατομικοί φάκελοι ανηλίκων 29B, 1936-1997, υ/φ 25 (επιστολή του Βασίλη Κ. προς το αναμορφωτήριο, 31-1-1951).

<sup>145</sup> Βλ. χαρακτηριστικά, ΓΑΚ..., ατομικοί φάκελοι υπαλλήλων 63, 1941-1996, υ/φ 3 (απολογίες σε κλήσεις της διευθύντριας για πειθαρχικά παραπτώματα, 10-1-1956 και 29-3-1956).

<sup>146</sup> Παρόμοιο σύστημα αυτοδιοίκησης φαίνεται να υπήρχε και στα αναμορφωτήρια του Καναδά. Βλ. Tamara Myers και Joan Sangster, «Retorts, runaways and riots...», 677.

<sup>147</sup> Η φράση ανήκει στον καλλιτέχνη Ρόμπερτ Σμίθσον και συμπεριλαμβάνεται στο άρθρο της Ρουθ Μπλάκσελ που εξετάζει τη «στροφή προς τη γλώσσα» στις καλλιτεχνικές πρακτικές. Ruth Blackshell, «From looking to reading: Text-based conceptual art and typographic discourse», *Design Issues* 29 (Άνοιξη 2013): 61

την αναπαραγωγή του στα πεδία καταγραφής των ατομικών δελτίων, μετασχηματίζει τη σελίδα καταγραφής των ποινών και των αμοιβών του δελτίου της «απειθαρχης» Άννας Β. σε στοιχείο κωδικοποίησης της «πειθαρχικής οικονομίας» (εικ.3).<sup>148</sup> Τα καταγεγραμμένα πειθαρχικά παραπτώματα της Άννας και οι συνεπαγόμενες ποινές τους -τοποθέτηση στο «πειθαρχείο», στερήσεις περιπάτων, επισκεπτηρίων κ.ά., που αποτυπώθηκαν στο δελτίο παραπέμποντας σε μαθηματική πράξη μέσω της χρήσης του ίσον από το άτομο που παρήγαγε το έγγραφο, απομονώθηκαν και αναπαράχθηκαν πολλαπλώς, ενώ τα περισσότερα από τα υπόλοιπα πεδία της σελίδας αφαιρέθηκαν. Πάνω από τους λόγους του αρχείου καταγράφηκε ο λόγος του νόμου για τα αναμορφωτήρια που όριζε τη λειτουργία του συστήματος «πειθαρχικών πόντων» εκχωρώντας τιμές σε θετικές και αρνητικές συμπεριφορές, προνόμια και στερήσεις αυτών, όταν οι τρόφιμες υπέκυπταν σε παραπτώματα, προσθέτοντας ή αφαιρώντας βαθμούς για την προαγωγή ή τον υποβιβασμό στην ανάλογη «ηθική τάξη».<sup>149</sup> Τα προνόμια να παίζουν, να εξέρχονται, να δέχονται επισκέψεις, να λαμβάνουν φιλοδώρημα, να τους παρέχεται περισσότερη τροφή, τα οποία απονέμονταν κατά την προαγωγή τους από τάξη σε τάξη, καταγράφονται στο έργο με μεγεθυμένα γράμματα και ταυτοχρόνως διαγράφονται επισημαίνοντας τη στέρησή τους εξαιτίας των διαπραττόμενων παραβάσεων. Μοναδική μη διαγεγραμμένη φράση είναι αυτή της απώλειας του δικαιώματος να λαμβάνουν μέρος των χρημάτων της εργασίας τους, το οποίο σύμφωνα με τη νομοθεσία αφαιρούνταν από όσες αποδρούσαν και εισάγονταν εκ νέου, όπως η Άννα. Το έργο συμπληρώνεται από χειρόγραφες σημειώσεις μαθηματικών συμβόλων και αριθμών-βαθμολογιών, προερχόμενων από τη νομοθεσία και το ίδιο το έγγραφο, που αναφέρονται στο σχολικό αναμορφωτικό πρόγραμμα «διόρθωσης» των κοριτσιών.

Αντίστοιχα, το έργο «Υπό κατασκευή» δημιουργήθηκε από τους λόγους του αρχείου που συνέθεταν τις συμβολικές κατηγορίες του «καλού» και του «κακού» κοριτσιού, με την έννοια της κατασκευής της ταυτότητας εντός του αναμορφωτηρίου να τίθεται στο επίκεντρο (εικ.4). Η φωτογραφία της ταυτότητας της τρόφιμης Δέσποινας Β, που εντοπίστηκε στον φάκελό της μαζί με το γράμμα της προς τη διευθύντρια στο οποίο ζητούσε να της σταλεί η ταυτότητά της μετά την απόλυση γιατί δεν μπορούσε να εργαστεί χωρίς αυτή,<sup>150</sup> κατακερματίστηκε και ανακατασκευάστηκε για να συγκροτήσει ένα ημιτελές πρόσωπο, μια ταυτότητα υπό κατασκευή

<sup>148</sup> ΓΑΚ..., ατομικοί φάκελοι ανηλίκων 29Α, 1936-1997, υ/φ 17 (ατομικό δελτίο της Άννας Β.).

<sup>149</sup> Σχετικά με τις διατάξεις για τις αμοιβές και τις ποινές, βλ. ΠΔ/ 1926, «Περί κανονισμού αναμορφωτικών σχολείων», *ΦΕΚ* 423, 2-12-1926, 3342-3346.

<sup>150</sup> ΓΑΚ..., ατομικοί φάκελοι ανηλίκων 29Α, 1936-1997, υ/φ 19 (ταυτότητα της Δέσποινας Β. και γράμμα προς τη διευθύντρια).

και εν εξελίξει, βρισκόμενη μεταξύ ενός θετικού και ενός αρνητικού προτύπου. Οι θετικοί και αρνητικοί χαρακτηρισμοί που αναπαράγονταν διαρκώς και εναλλάσσονταν στα ατομικά δελτία των κοριτσιών καταλαμβάνουν τη θέση του προσώπου, επαναλαμβάνονται, τοποθετούνται ο ένας πάνω από τον άλλον, δημιουργώντας μια αίσθηση οπτικής ασάφειας που απαιτεί από την/τον θεάτρια/ή να δει πέρα από τις λέξεις.<sup>151</sup> Θέτουν ζητήματα που δεν αφορούν μόνο στην ταυτότητα και το εγχείρημα αναμόρφωσης των κοριτσιών, διαγραφής των θεωρούμενων αρνητικών στοιχείων και καλλιέργειας των υποτιθέμενων θετικών, αλλά και στην κατασκευή της «κανονικότητας» και της «παρέκκλισης» μέσω της ταξινόμησης και της αρχειακής καταγραφής.

Τα περιστατικά αποδράσεων εντοπίζονται συχνά στο αρχειακό υλικό, με τα κορίτσια να αποδρούν επιστρέφοντας στις οικογένειές τους ή/και εκδηλώνοντας «αντικοινωνική συμπεριφορά». Σύμφωνα με την Ταμάρα Μάγιερς και την Τζόαν Σάνγκστερ, η φυγή είχε ενσωματωθεί στη σχολική κουλτούρα ως μέσο αποδοχής, ένταξης σε κάποια κοινωνική ομάδα, ή/και καθιέρωσης ηγεσίας, ενώ κάποιες φορές τα κορίτσια αυτοπροσδιορίζονταν ως μέλη συμμοριών ή η διοίκηση των αναμορφωτηρίων τις προσλάμβανε ως τέτοια.<sup>152</sup> Ίσως αυτό αιτιολογεί την από κοινού αρχειοθέτηση των υποθέσεων των κοριτσιών που είχαν αποδράσει μαζί.<sup>153</sup> Σε όλες τις περιπτώσεις αποδράσεων που ανέδειξε η έρευνα τα κορίτσια συλλαμβάνονταν. Η ελευθερία κινήσεων μάλλον ήταν περιορισμένη εντός ενός ενισχυμένου δικτύου παρακολούθησης, στο οποίο ο εντοπισμός τους αποτελούσε προτεραιότητα, καθιστώντας τα κορίτσια «επικίνδυνες καταζητούμενες». Η διαδικασία μεταγωγής τους από και προς το αναμορφωτήριο με τη συνοδεία αστυνομικών οργάνων, η αναγνώριση της φυγής τους ως αδίκημα, ο εγκλεισμός τους στις φυλακές Αβέρωφ μέχρι την εκδίκασή του, ο χαρακτηρισμός τους ως «ύποπτες αποδράσεως» στα αστυνομικά έγγραφα, ο διττός ρόλος των υπαλλήλων του αναμορφωτηρίου -ανεξάρτητα από τις αρμοδιότητές τους-, που τις/τους εξίσωνε με αστυνομικά όργανα, το σύστημα αρχειοθέτησης του αναμορφωτηρίου, καταδεικνύουν την αντιμετώπισή τους ως

---

<sup>151</sup> Η πρακτική της επαναληψιμότητας των λέξεων αντλεί από την εικαστική γλώσσα του Γκλεν Λιγκόν. Βλ. ενδεικτικά, Ellen Tani, «'Come out to show them'...», *Art Journal* 78 (2019): 24-37.

<sup>152</sup> Tamara Myers και Joan Sangster, «Retorts, runaways and riots...», 678-682.

<sup>153</sup> Χαρακτηριστικά, βλ. τον ατομικό φάκελο της Άννας Β, όπου συμπεριλαμβάνονται έγγραφα της Αστέρως Λ και της Βασιλικής Σ. με τις οποίες είχε αποδράσει μαζί. ΓΑΚ..., ατομικοί φάκελοι ανηλίκων 29Α, 1936-1997, υ/φ 17.

«εγκληματιών».<sup>154</sup> Παρότι η επίβλεψη των τροφίμων ανήκε στα βασικά καθήκοντα των υπαλλήλων και η ελλειπής επιτήρηση είχε κυρώσεις, αρκετές αποδράσεις μάλλον οφείλονταν τόσο σε ζητήματα υποστελέχωσης όσο και σε χαλαρή επίβλεψη, ίσως στο πλαίσιο σχέσεων εμπιστοσύνης που είχαν αναπτυχθεί μεταξύ των εκπαιδευτριών και των κοριτσιών, απροθυμίας ή αδυναμίας των υπαλλήλων να λειτουργούν ως φύλακες.<sup>155</sup>

Το 1964 η Ελευθερία Θ. απέδρασε από το αναμορφωτήριο μαζί με τη Μερόπη Κ.. Το περιστατικό της απόδρασης καταγράφηκε στα έγγραφα του ατομικού της φακέλου μεταξύ άλλων αποδράσεων της που παρήγαγαν ποικίλη αλληλογραφία ανάμεσα σε φορείς και πρόσωπα για την αναζήτησή της, τη μεταγωγή της στις φυλακές Αβέρωφ και το δικαστήριο, την ανάθεση δικηγόρου για την υπόθεσή της, την εξέλιξή της μετά τη σύλληψη και την επανεισαγωγή της. Μεταξύ αυτών συμπεριλαμβανόταν και ένα έντυπο συμπλήρωσης πληροφοριών για τη διερεύνηση της υπόθεσης απόδρασης του 1964, για την οποία κλήθηκε σε απολογία η φερόμενη ως υπεύθυνη φύλακας-θυρωρός του αναμορφωτηρίου, καταγράφοντας τις λεπτομέρειες της διαφυγής που σημειώθηκαν από τη διευθύντρια η οποία απαντούσε στα πεδία ερωτήσεων του εντύπου. Τα βασικά στοιχεία του προφίλ της ανηλίκου, ο χρόνος και ο τόπος διαφυγής, οι υπάλληλοι που ήταν επιφορτισμένες με την επίβλεψή της κατά την ώρα της διαφυγής, το πιθανό σημείο όπου κατέφυγε η διαφυγούσα, οι ενέργειες που έγιναν για την ανεύρεσή της, καταχωρήθηκαν μεταξύ άλλων στο έντυπο, με μόνο ασυμπλήρωτο πεδίο την πιθανή αιτία διαφυγής, σαν να θεωρούνταν ανεξήγητη ή περιττή αναφοράς.<sup>156</sup>

Η παρατήρηση αυτή οδήγησε στη δημιουργία ενός έργου με τίτλο «Πιθανή αιτία διαφυγής» στο πλαίσιο μιας σημειωτικής διερεύνησης της έννοιας της διαφυγής που επαναλαμβάνεται στα προκαθορισμένα πεδία συμπλήρωσης του εντύπου αλλά η αιτία της απουσιάζει, ενώ αντιτίθεται με αυτή της απόδρασης που χρησιμοποιείται ευρέως στους λόγους του αρχείου παραπέμποντας στον ποινικό λόγο και νοηματοδοτώντας τις διαδικασίες μεταχείρισης των κοριτσιών ως «εγκληματιών» (εικ.5). Το έργο αποτελείται από δύο σχεδόν πανομοιότυπα έγγραφα που μιμούνται το έντυπο συμπλήρωσης πληροφοριών για τη διαφυγή της ανηλίκου. Το πρώτο

<sup>154</sup> Αστυνομικά έγγραφα υπάρχουν στους περισσότερους ατομικούς φακέλους. Βλ. ενδεικτικά, ΓΑΚ..., ατομικοί φάκελοι ανηλίκων 30Γ, 1936-1997, υ/φ 46 (έγγραφο από τη χωροφυλακή για αποστολή συνοδείας της Χριστίνας Γ.).

<sup>155</sup> Η παρατήρηση προκύπτει από τη συνολική μελέτη του αρχειακού υλικού, κυρίως όμως από τους ατομικούς φακέλους των υπαλλήλων. Βλ. σχετικά, ατομικοί φάκελοι υπαλλήλων 63, 1941-1996, υ/φ 3 (απολογίες διδασκάλισσας για πειθαρχικά παραπτώματα, 29-3-1951, 10-9-1955 και 10-1-1956), και 58B, υ/φ 8 (αναφορά διδασκάλισσας προς τη διευθύντρια, 16-7-1965).

<sup>156</sup> ΓΑΚ..., ατομικοί φάκελοι ανηλίκων 35B, 1936-1997, υ/φ 17 (έγγραφο πληροφοριών για την εξέταση της διαφυγής της Ελευθερίας Θ.).



αντιγράφει το περιεχόμενο του αυθεντικού τεκμηρίου, καθιστώντας ωστόσο σχεδόν άορατο το ασυμπλήρωτο πεδίο μέσω του αποχρωματισμού του και κατασκευάζοντας ένα τυπογραφικό λάθος στη λέξη «ελεύθερο» που χρησιμοποίησε η διευθύντρια για να περιγράψει το πρόγραμμα των τροφίμων την ώρα της διαφυγής. Το δεύτερο είναι ελλειπές, καταγράφοντας μόνο τα πεδία ερωτήσεων και αφαιρώντας το ασυμπλήρωτο πεδίο, το οποίο όμως υποδεικνύεται εμμέσως μέσω της επανάληψης της αριθμησης που το προσδιόριζε στο πρώτο έγγραφο, ενώ η λέξη «διαφυγή» που χρησιμοποιούνταν στο πρωτότυπο αντικαθίσταται από τη λέξη «απόδραση». Τα δύο έγγραφα είναι συμπληρωματικά και κατευθύνουν σε μια συνομιλία μεταξύ εννοιολογήσεων, στρέφοντας το βλέμμα της/του θεάτριας/ή σε μια σειρά ενδεχόμενων προβληματικών για το αναμορφωτήριο ως έγκλειστη δομή εντός της οποίας τα κορίτσια επιτηρούνταν και οι κινήσεις τους καταγράφονταν. Τι σήμαινε «ελευθερία»; Ελευθερία υπό όρους ή ελευθερία καθολική; Τι σήμαινε «διαφυγή» και «απόδραση»; Σωτηρία ή δραπετεύση ενός έγκλειστου ατόμου; Διαφυγή ή απόδραση από τι; Ποια ήταν η πιθανή αιτία διαφυγής;

Εκφράζοντας αντιδράσεις ή μη, τα κορίτσια κλήθηκαν να επιτελέσουν το έμφυλο κανονιστικό πρότυπο και να πείσουν τις/τους επιτηρήτριες/ές τους ότι η αναμόρφωσή τους γινόταν πραγματικότητα ή ήταν εφικτή. Η ανάληψη της ευθύνης της πράξης τους ήταν αναγκαία και αφετηριακή προϋπόθεση της αναμορφωτικής διαδικασίας, με τις καταθέσεις τους κατά την εισαγωγή στο αναμορφωτήριο να έχουν θέση ομολογιών. Ακολουθώντας τη φουκωϊκή συλλογιστική, η κατάθεση ως ομολογία συνιστούσε εργαλείο αυτοπειθάρχησης και ελέγχου, μέσω της οποίας τα ίδια τα κορίτσια συμμετείχαν στην τελετουργία παραγωγής της «αλήθειας» εντός μιας διαδικασίας που λειτουργούσε ως προέκταση της ποινικής.<sup>157</sup> Η «ομολογία» τους αποτελούσε την πιο ισχυρή απόδειξη «ενοχής», καθώς καταδίκάζαν τους εαυτούς τους με τους δικούς τους λόγους, δικαιώνοντας τις κατηγορίες των θεσμικών αρχών που επιδίωξαν τον εγκλεισμό τους. Η αξία της ομολογίας εκτεινόταν πέρα από την αποδεικτική της δύναμη καταλήγοντας στην αποδοχή της ηθικής ευθύνης που ήταν το εφαλτήριο για την προσωπική τους μεταρρύθμιση.<sup>158</sup> «Μετάνοια για τη ζωή που έκανα και ζήτησα συγγνώμη», «Παραδέχομαι ότι δεν φέρθηκα καλά και ότι από τις κακές

<sup>157</sup> Μισέλ Φουκώ, *Ιστορία της σεξουαλικότητας...*, 74-90.

<sup>158</sup> Hock Lai Ho, «Three dimensions of confessions in law», στο *Facts and evidence: A dialogue between philosophy and law*, επιμ. Zhang Baosheng, Tong Shijun, Cao Jing και Fan Chuanming (Σιγκαπούρη: Springer, 2021), 216-219. Ο συγγραφέας εξετάζει την ομολογία ως συστατικό κομμάτι της ποινικής δικαιοσύνης και της νομικής διαδικασίας, μέσα από μια προσέγγιση που διερευνά την ομολογία ως «αποδεικτικό στοιχείο», «τύψεις» και «υποταγή».

συναναστροφές απέκτησα πολύ κακές συνήθειες».<sup>159</sup> Τα κορίτσια ενθαρρύνονταν να αναλογιστούν τις πράξεις τους, παραδέχονταν και μετάνιωσαν για τα λάθη τους, ή ακόμη υπερασπίζονταν τον εαυτό τους και την ηθική τους ακεραιότητα για να ελαφρύνουν τη θέση τους: «Ύστερα τον εγκατέλειψα, διότι υποψιάσθηκα ότι ήταν ανήθικος», «Μια τραγουδίστρια (...) μου συνέστησε να πάω με έναν άνδρα (...), αλλά εγώ αρνήθηκα».<sup>160</sup> Δήλωναν δημόσια τα «παραστρατήματά» τους προκειμένου να ντραπούν για τον εαυτό και τις πράξεις τους: «Ήμουνα ζωηρή και με πείραζαν οι άνδρες. (...) Πήγαινα μαζί τους στους αγρούς στα χωράφια, γι' αυτό με είχαν πάρει είδησι οι χωροφύλακες κι ο κόσμος».<sup>161</sup> Η ντροπή ως αίσθημα ταπείνωσης ήταν η απάντηση στις «αποκλίνουσες» συμπεριφορές τους που οδηγούσαν σε κοινωνική αποδοκιμασία εξαιτίας της αποτυχίας τήρησης των κοινωνικών προτύπων.<sup>162</sup>

«Ασφαλώς, υπάρχουν χίλιοι τρόποι να απαντήσει κανείς όταν τον ανακρίνουν. Όλοι τους αποκαλύπτουν την εύθραυστη προστασία που προσφέρουν οι λέξεις με τις οποίες ο καθένας κατασκευάζει την άμυνά του και αναγκάζεται να οργανωθεί ανάμεσα στις υπάρχουσες δομές εξουσίας και τις συνήθειες εξήγησης και περιγραφής των γεγονότων που επικρατούν στην εποχή του».<sup>163</sup> Ο στοχασμός της Αρλέτ Φαρζ πάνω στην εμπειρία του αρχείου, οι πολλαπλά διαμεσολαβημένοι λόγοι των κοριτσιών, από τα άτομα που τους παρήγαγαν χρησιμοποιώντας το γραφειοκρατικό γλωσσάρι των εγγράφων μέχρι την αρχειονομική εργασία και τις εναλλακτικές ερμηνείες των ερευνητριών/ών για τα αρχειακά τεκμήρια, και η προσωπική εμπειρία έρευνας του αρχείου του αναμορφωτηρίου διασταυρώθηκαν για την παραγωγή ενός βιντεο-έργου με τίτλο «Τα λόγια τους, εγώ και η Αρλέτ Φαρζ στο αρχείο» (εικ.6). Πώς η «αλήθεια» των ομολογιών των κοριτσιών, μια «αλήθεια» σχετικοποιημένη και υποκειμενική που βρίσκεται ανάμεσα σε λόγους, σχέσεις εξουσίας και προσωπικές νοηματοδοτήσεις, θα μπορούσε να αναπαρασταθεί σε ένα καλλιτεχνικό έργο; Εκκινώντας από αυτόν τον προβληματισμό, το έργο συνιστά μια καταγραφή των ομολογιών υπό το πρίσμα της αρχειακής έρευνας και της προσωπικής ερμηνείας. Παρουσιάζει αποσπάσματα από τις καταθέσεις των κοριτσιών τα οποία μεταγράφηκαν σε έγγραφο κειμένου ενός υπολογιστή σε πραγματικό χρόνο, ακολουθούμενα από ένα παιχνίδι με

<sup>159</sup> ΓΑΚ..., μητρώο ανηλίκων 25, 1959-1966, αριθ. 33, 173.

<sup>160</sup> ΓΑΚ..., μητρώο ανηλίκων 25, 1959-1966, αριθ. 8, 178.

<sup>161</sup> ΓΑΚ..., μητρώο ανηλίκων 25, 1959-1966, αριθ. 9.

<sup>162</sup> Η τήρηση του φιλότιμου, κατά τον Χέρτζφελντ, διασταυρώνεται με την εμπειρία της ντροπής, η οποία λειτουργεί ως αρνητική κύρωση σε συμπεριφορές που αποκλίνουν των κοινωνικών προτύπων με αποτέλεσμα την απώλεια της τιμής. Michael Herzfeld, «Honour and shame...».

<sup>163</sup> Arlette Farge, *Η γεύση του αρχείου*, 46.

τις λέξεις και τα νοήματα, όπως προέκυψαν από την έρευνα, καταλήγοντας σε μια φράση της Αρλέτ Φαρζ για την «αλήθεια» των λόγων του αρχείου πίσω από τις λέξεις όταν τα υποκείμενα έρχονται αντιμέτωπα με την εξουσία. Το ίδιο το έργο αποτελεί ένα παιχνίδι με τους λόγους, οδηγώντας την/τον θεάτρια/ή σε μια διερεύνηση μεταξύ αμεσότητας και εμμεσότητας, ομολογίας και εξαναγκαστικής δήλωσης, «ντοκουμέντου» και υποκειμενικής ερμηνείας, ιστορικού αρχείου και ενεργού προσωπικού ψηφιακού αρχείου. Ομολογίες που η εξουσία, όπως γράφει η Φαρζ, ανάγκασε τα κορίτσια να αρθρώσουν κάποια στιγμή στο παρελθόν,<sup>164</sup> λόγια που αποδόθηκαν γραπτώς από τα υποκείμενα που παρήγαγαν το αρχείο, φράσεις που αντιγράφηκαν στο αρχείο ενός υπολογιστή κατά τη διάρκεια της αρχειακής έρευνας για να ερμηνευθούν. Στο πλαίσιο του ενδιαφέροντος για την τεκμηρίωση ως καλλιτεχνική πρακτική και των σχετικών προβληματισμών στα πεδία της τέχνης και των ανθρωπιστικών επιστημών για την αυθεντία του αρχείου, το έργο παράλληλα αποτελεί μια (αυτο)τεκμηρίωση της εμπειρίας της ιστορικής έρευνας στο αρχείο επανεισάγοντας την υποκειμενική διάσταση στην επεξεργασία των πληροφοριών και αναδεικνύοντας την τεκμηρίωση ως δημιουργική πρακτική και την/τον ιστορικό ως καλλιτέχνη/η, αιχμαλωτίζοντας το εγχείρημα δημιουργίας μιας ποιητικής αφήγησης.

Οι παραδοχές των κοριτσιών συνοδεύονταν συχνά από υποσχέσεις συμμόρφωσης που ενεργοποιούσαν τις κοινωνικές προσδοκίες διαβεβαιώνοντας τη μελλοντική ευθυγράμμισή τους με το αναμενόμενο πρότυπο, ενώ παράλληλα δημιουργούσαν την ηθική υποχρέωση να τις εκπληρώσουν, δεσμευόμενες σε αυτοπεριορισμό και υπακοή στους κανόνες: «Αυτή όλη η συμπεριφορά μου στεναχωρούσε πολύ τους γονείς μου (...) φρόντισαν να με στείλουν εις το σχολείο για να γίνω καλή κοπέλα, όπως οι αδελφές μου...», «Είχα κακές παρέες και παρασύρθηκα. Θέλω να γίνω καλό κορίτσι».<sup>165</sup> Οι υποσχέσεις φαίνεται πως χρησιμοποιήθηκαν από το αναμορφωτήριο ως γενικότερη πρακτική άσκησης ελέγχου της συμπεριφοράς των κοριτσιών, τα οποία ορισμένες φορές τις δήλωναν γραπτώς,<sup>166</sup> όπως η Διονυσία Ζ. που υποσχέθηκε στη διευθύντρια του αναμορφωτηρίου ότι θα είναι «καλή» προκειμένου να πάρει άδεια: «Δηλώνο και υπόσχομε ότι θα ήμε καλή και θα πράξω όλα αυτά που μου ήπε η κυρία διευθίντρια. (...) ότι κάνω έχει το δικαίωμα να με πάη στη φυλακή. (...) θα ηπακούσο τους

---

<sup>164</sup> Στο ίδιο.

<sup>165</sup> ΓΑΚ..., μητρώο ανηλίκων 25, 1959-1966, αριθ. 201, 261.

<sup>166</sup> Η Έφη Αβδελά έχει επίσης εντοπίσει στην έρευνά της την πρακτική των χειρόγραφων υποσχέσεων που ονομάζονταν «δηλώσεις» ή «συμβόλαια καλής συμπεριφοράς», αναφέροντας πως είχαν τη μορφή υπεύθυνης δήλωσης ως μια γραφειοκρατική τελετουργία δέσμευσης. Ωστόσο στην περίπτωση του αναμορφωτηρίου, απουσιάζει η διακριτή νομική μορφή του εγγράφου. Πιθανόν πρόκειται για μετασχηματισμό, που όμως διατηρεί παρόμοια λειτουργία. Βλ. Έφη Αβδελά, «*Νέοι εν κινδύνω*»..., 399-403.

γονείς μου, θα εργαστώ μέσα στο σπίτι μου και θα ζήσω καλά για να βγάλω την κυρία διευθύντρια ασπροπρόσοψη και για να μην αναγγάσω το πατέρα μου και γινη φονιά για μενα και ήστερα θα αφιση τα αδελφια μου στο δρομο (...).<sup>167</sup> Η Διονυσία αποδεχόταν τους όρους μιας συμφωνίας που η διευθύντρια ως εκπρόσωπος μιας εξουσίας είχε θέσει, αξιοποιώντας μια στρατηγική συναισθηματικής χειραγώγησης στο πλαίσιο μιας σχέσης εξάρτησης, για να επηρεάσει τη συμπεριφορά της. Υποσχόταν να ακολουθήσει τις νουθεσίες των επιτηρητριών της και να εκπληρώσει τον ρόλο της. Η αθέτηση της υπόσχεσής της, η παραβίαση του λόγου της, σήμαινε διάψευση των κοινωνικών προσδοκιών, αντανakλώντας στα πρόσωπα που ήταν υπεύθυνα για τη διαπαιδαγώγησή της, καθώς και αρνητικές κυρώσεις και στερήσεις της ίδιας και της οικογένειάς της υπ' ευθύνη της, διαταράσσοντας την προσωπική, οικογενειακή και κοινωνική ηρεμία. Είτε η Διονυσία είχε εσωτερικεύσει τις ηθικές διδασκαλίες, εξ' ολοκλήρου ή σε έναν βαθμό, είτε είχε συμμορφωθεί προσχηματικά, η υπόσχεσή της ήταν το μέσο ανάκτησης της ελευθερίας της.

Σε μια συμβολική μεταφορά της έννοιας της υπόσχεσης, η γραπτή δέσμευση της Διονυσίας μετατρέπεται σε καλλιτεχνικό έργο δημιουργημένο από τα υλικά που διαμόρφωσαν τη γυναικεία ταυτότητα και εμπειρία: βελόνες και κλωστές (εικ.7). Η κεντητική, η κοπτική και η ραπτική συσχετίστηκαν άμεσα με το κανονιστικό γυναικείο πρότυπο, κυριαρχώντας στη σχολική ζωή στο πλαίσιο της αναμόρφωσης των κοριτσιών αλλά και της εργασίας τους εντός του ιδρύματος στην οποία βασιζόταν η λειτουργία του. Αφορμώντας από μια ανθρωπολογική προσέγγιση, η κεντητική πρακτική συνιστά συμβολική πράξη που αντιπροσωπεύει κοινωνικές δεσμεύσεις και υποσχέσεις, αντανakλώντας τη σημασία τους για τη διατήρηση της κοινωνικής συνοχής. Στο κέντημα ενσωματώνονται υποσχέσεις που δόθηκαν με σκοπό να τηρηθούν μέσα από τις επαναλαμβανόμενες βελονιές του. Στη μελέτη της Ροτζίκα Πάρκερ για την κεντητική ως γυναικεία εργασία, πολιτισμική και καλλιτεχνική πρακτική, η ιστορία του κεντήματος συνδιαπλέκεται με τις ιστορίες των θηλυκοτήτων, καθώς υπήρξε μέσο εκπαίδευσης των κοριτσιών/γυναικών συνδεδεμένη με τον έμφυλο καταμερισμό εργασίας και την ενστάλλαξη των «γυναικείων αρετών», της υπομονής, της υπακοής και της οικειότητας.<sup>168</sup> Παρότι το κέντημα απαξιώθηκε ως ερασιτεχνική δραστηριότητα και γυναικεία εργασία, μεταβλήθηκε σε πρακτική που οικειοποιήθηκαν οι γυναίκες αποτελώντας μορφή δημιουργικής έκφρασης, ενδυνάμωσης και

<sup>167</sup> ΓΑΚ..., ατομικοί φάκελοι ανηλίκων 33Α, 1936-1997, υ/φ 2 (χειρόγραφο δήλωση της Διονυσίας Ζ., 12-11-1966). Κάποιες φορές οι γραπτές υποσχέσεις καταγράφονταν από τις ίδιες τις τρόφιμες πάνω στα ατομικά τους δελτία. Ενδεικτικά, βλ. στο ίδιο, 29Α, υ/φ 19.

<sup>168</sup> Rozsika Parker, *The subversive stitch. Embroidery and the making of the feminine* (Βρετανία: BPC Books, 1996).

αμφισβήτησης των κοινωνικών προσδοκιών. Η επανοικειοποίηση του κεντήματος ως μορφής τέχνης, όπως έχει υποστηριχθεί από τη φεμινιστική θεωρία, μπορεί να λειτουργήσει ως ανατρεπτική πράξη, με πολλές καλλιτέχνιδες να το έχουν αξιοποιήσει στο έργο τους ως πολιτικοκοινωνική δήλωση.<sup>169</sup> Στο έργο «Η Υπόσχεση», ο γραπτός λόγος της Διονυσίας παράγεται από ένα επιπλέον μέσο αναπαράστασης, τη συμβολική γλώσσα της κεντητικής ως έμφυλης παράδοσης, υποδηλώνοντας το σχήμα της οικιακότητας γύρω από το οποίο δομήθηκε το γυναικείο πρότυπο και τα αναμορφωτικά προγράμματα των κοριτσιών, ανακατασκευάζοντας τη χειρόγραφη δήλωση σε ένα ισχυρό σημείο δέσμευσης και συμμόρφωσης. Ο ανορθόγραφος λόγος της Διονυσίας κεντήθηκε στο χαρτί γράμμα προς γράμμα, άτεχνα, χωρίς την υπομονή, τον κόπο και τη δεξιοτεχνία που απαιτούνταν για την παραγωγή ενός κεντήματος στην οποία μούσαν τα κορίτσια, αποδυναμώνοντας ταυτοχρόνως μέσα από τις κακοφτιαγμένες και χαλαρές βελονιές τη δέσμευσή της που μπορούσε ανά πάσα στιγμή να αθετηθεί. Η δέσμευση και η αθέτηση, η ειλικρινής ή προσχηματική υπόσχεση του «καλού κοριτσιού», η άσκηση ελέγχου της συμπεριφοράς και η επίδρασή της στα κορίτσια, οι συγκρούσεις μεταξύ επιτελέσεων δοσμένων και προσωπικών ταυτοτήτων, η ηθική υποχρέωση και η εκπλήρωση προσωπικών επιθυμιών, τοποθετούνται στον πυρήνα ενός δίπλου συμβολικού λόγου του έργου αφήνοντας ανοιχτό το πεδίο ερμηνειών.

---

<sup>169</sup> Χαρακτηριστικά, βλ. το έργο της Ελέιν Ράιτσεκ που εστιάζει στο κλωστοϋφαντουργικό μέσο και αναδεικνύει τα εργόχειρα σε έργα τέχνης, αντλώντας συχνά τα θέματά της από τη λογοτεχνία, την ιστορία και την τέχνη, μετασχηματίζοντας χειρόγραφα σε κέντημα και κείμενα σε εικόνες, Alfred Mac Adam, «The ideas hidden in one artist's embroidery», <https://hyperallergic.com/elaine-reichek-sight-unseen/> [τελευταία πρόσβαση 20-06-2024], και Paula Birnbaum, «Elaine Reinchek: Pixels, bytes, and stitches», *Art Journal* 67 (2008): 18-35.

## Επίλογος

Η Ευσταθία Κ. από το Μενίδι, η οποία είχε εισαχθεί στο αναμορφωτήριο το 1965 σε ηλικία εννιά ετών εξαιτίας της «σοβαρότητας της περιπτώσεώς της», καθώς είχε θεωρηθεί ότι βράδιζε στον «κακό δρόμο» που είχε ακολουθήσει η θεωρούμενη ως ιερόδουλος μητέρα της, ύστερα από χρόνια εγκλεισμού, στα τέλη της δεκαετίας του '60, απολύθηκε οριστικά. «Εργάζεται εις εργοστάσιον πλησίον της οικίας της. Ικανοποιητική εξέλιξις παρά τας δυσκολίας που προέρχονται από το οικογενειακό περιβάλλον. Τελευταία ενεμφάνισον πάλι προβλήματα συμπεριφοράς. Έτεκεν εξώγαμον. Διάγει βίον έκλυτον. Δεν προσηρμόσθη».<sup>170</sup> Οι διαδρομές των κοριτσιών μετά την απόλυσή τους από το αναμορφωτήριο χάνονται στις λιγοστές πληροφορίες του μητρώου της τελευταίας περιόδου λειτουργίας του με τη δομή που διατηρούσε στις μεταπολεμικές δεκαετίες, η οποία το 1979 θα προσλάβει ιδρυματικό χαρακτήρα στο πλαίσιο των μεταπολιτευτικών εκσυγχρονισμών.<sup>171</sup> Στην εξιδανικευμένη αναπαράσταση του «αναμορφωτικού», τα κορίτσια θα δίδασκονταν μαθήματα βασικής εκπαίδευσης και επαγγελματικά, όπως η ραπτική και τα νοσοκομειακά, θα μουούνταν σε οικιακές εργασίες, θα εκκλησιάζονταν, το καλοκαίρι θα πήγαιναν κατασκήνωση, θα επιβραβεύονταν και θα τιμωρούνταν σύμφωνα με το κοινό σύστημα αναμορφώσεως, διαβιώνοντας στο «οικογενειακό» περιβάλλον του ιδρύματος. Με την κατάλληλη διαπαιδαγώγηση, μέσω μιας δομημένης καθημερινότητας και εκπαίδευσης στις αξίες του αυτοελέγχου και του φιλότιμου, θα αποκήρυσσαν το «ανήθικο» παρελθόν τους και θα επανέρχονταν στον «ίσιο δρόμο».<sup>172</sup> Ωστόσο, το έργο της διαπαιδαγώγησης στο αναμορφωτήριο, όπως το είχαν οραματιστεί οι εκπρόσωποι του μηχανισμού δικαιοσύνης και όσες/οι είχαν αναλάβει τη διαχείριση των «παραβατικών» κοριτσιών, αποτύγχανε να εκπληρώσει τον φανταστικό του ρόλο.

Συχνότερα, η αναμόρφωση και η κοινωνική προσαρμογή των κοριτσιών κρίθηκε ανεπιτυχής, ή μερική, με διαγωγή ικανοποιητική, ενώ ήταν εξαιρέσεις εκείνες που αναμορφώθηκαν επαρκώς

---

<sup>170</sup> ΓΑΚ..., μητρώο ανηλίκων 26, 1963-1976, αριθ. 3 (συνοπτικές πληροφορίες μετά την απόλυση της Ευσταθίας Κ.).

<sup>171</sup> Το 1979 θεσμοθετήθηκαν τα ιδρύματα αγωγής ανηλίκων σε αντικατάσταση των αναμορφωτηρίων. Βλ. ενδεικτικά, Άγνωστος, «Καινοτομίες στη λειτουργία των αναμορφωτηρίων αλλά και ουσιαστικές παραλείψεις», *Ριζοσπάστης*, 19-10-1979, 3.

<sup>172</sup> Λ. Λυμπέρης, «Υπάρχει εγκληματικότητα των παιδιών στην Ελλάδα», *Ελευθερία*, 7-3-1957, 3, και Δ. Χριστοφίδης, «Τα αναμορφωτικά καταστήματα εις την Ελλάδα», *Ακτίνες* 125 (1ανουάριος 1952): χ.σ..

σύμφωνα με τα κριτήρια των επιτηρητριών/ών τους. Οι περισσότερες θα επέστρεφαν στην πρότερη «ανήθικη» ζωή τους, όπως η Ευσταθία, με «την ανεξίτηλον σφραγίδα του αναμορφωτικού»,<sup>173</sup> που αναγνωριζόταν από την κοινωνία της εποχής ως αδυναμία του αναμορφωτικού θεσμού, να ενισχύει το στίγμα της «ανηθικότητάς» τους. Το αναμορφωτικό έργο για εκείνες θεωρούνταν πιο πολύπλοκο. Η αντιμετώπισή τους ως ενσώματων σεξουαλικών υποκειμένων έκανε τις (σεξουαλικές) «παραβάσεις» τους να είναι ανεπανόρθωτες και ασύμβατες με το παραδοσιακό μοντέλο θηλυκότητας και τα «παραστρατήματά» τους συνθήκη δύσκολα αναστρέψιμη.<sup>174</sup> Το στοιχείο της σεξουαλικότητας, εντός του πατερναλιστικού μηχανισμού που ποινικοποιούσε τις σεξουαλικές συμπεριφορές, αναζητήθηκε σε όλες τις «παραβάσεις» των κοριτσιών, τα οποία κάποιες φορές ήταν θύματα σεξουαλικής κακοποίησης, βίας ή παραμέλησης. Οι λόγοι για την «παραβατικότητα» λειτούργησαν για να ελέγξουν και να ρυθμίσουν εκφράσεις της σεξουαλικότητας, καθιστώντας, όπως το θέτει η Λουίζ Άνταμς, το φαινόμενο της «νεανικής παραβατικότητας» σε «πρόβλημα με το σεξ».<sup>175</sup> Τα κορίτσια κατηγορήθηκαν είτε για τη σεξουαλική τους δραστηριότητα είτε για τη σεξουαλική τους ευαλωτότητα, εκδηλώσεις διατυπωμένες στο πλαίσιο του σχήματος της «ελευθεριότητας» μέσω του οποίου νοσηματοδοτούνταν οι τρόποι αντίληψης για τα «μεταδοτικά» γυναικεία σώματα και οι κοινωνικοί φόβοι της συγκυρίας για την πορνεία και τα νέα καταναλωτικά και πολιτισμικά ήθη. Τα σώματά τους ήταν το πεδίο άσκησης πειθαρχικών εξουσιών τόσο σε θεσμικό επίπεδο όσο και στη μικροκλίμακα της καθημερινότητας, εντός και εκτός του αναμορφωτηρίου, στην οικογένεια, το σχολείο, την οικιακή εργασία. Συνιστούσαν παράλληλα, όπως έχει αναφέρει και η Έφη Αβδέλα,<sup>176</sup> ή όπως η καλλιτέχινια Μπάρμπαρα Κρούγκερ έχει αποτυπώσει στο έργο της για τις διεκδικήσεις αυτοδιάθεσης των γυναικείων σωμάτων, «πεδίο διαμάχης»,<sup>177</sup> μέσα από το οποίο περνούσαν τα εγχειρήματα αυτονόμησής τους, που εκφράζονταν με φυγή ή/και εκπλήρωση υλικών, σεξουαλικών ή άλλων προσωπικών επιθυμιών.

Σε μια μεταβατική περίοδο που βρισκόταν μεταξύ αυταρχισμού και πολιτικοκοινωνικών μετασχηματισμών, το αναμορφωτήριο ανέλαβε να διορθώσει τις ανεπάρκειες της πατρικής

---

<sup>173</sup> Λ. Λυμπέρης, «Υπάρχει εγκληματικότητα...».

<sup>174</sup> «το γλίστρημα του κοριτσιού είναι κατά κανόνα διαφορετικός χαρακτήρας από εκείνο του αγοριού και δεν αποστρακίζεται τόσο εύκολα», στο ίδιο. Σχετικά με παρόμοια ρητορική, νωρίτερα, από μέλος του διευθυντικού προσωπικού του αναμορφωτικού καταστήματος Κορυδαλλού, βλ. Χαρ. Προκοπίδης, «Η κοινωνική αναγκαιότητα των αναμορφωτικών σχολείων», *Το Παιδί* 49-50 (Μάιος-Αύγουστος 1938): χ.σ..

<sup>175</sup> Louise Adams, *The trouble with normal...*, 62.

<sup>176</sup> Έφη Αβδέλα, «*Νέοι εν κινδύνω*»..., 473.

<sup>177</sup> Ellen Caldwell, «The history of 'Your body is a battleground'», <https://daily.jstor.org/the-history-your-body-is-a-battleground/> (τελευταία πρόσβαση 20-6-2024).

επιτήρησης λειτουργώντας ως υποκατάστατο της πατρικής εξουσίας, η οποία διαμεσολαβούνταν από κρατικούς και ιδιωτικούς φορείς, επιφορτιζόμενο όχι μόνο με την «ηθική εξυγίανση» και τη διαπαιδαγώγηση των «ζωηρότερων» κοριτσιών, αλλά και την καταστολή τους. Ο κατασταλτικός του χαρακτήρας ενυπήρχε στις νομοθετικά θεσμοθετημένες, γραφειοκρατικές και τυπικές διαδικασίες λειτουργίας και πρακτικές συμμόρφωσης των τροφίμων. Ακόμη κι αν στον αναμορφωτικό θεσμό αντικατοπτρίζονταν οι «αποτυχίες» κανονικοποίησης των «ανήθικων» κοριτσιών που διατηρούσαν τα μη αποδεκτά πρότυπα συμπεριφοράς, το αναμορφωτήριο επιτύχανε να καταστήσει ορατούς και πραγματικούς τους «κινδύνους» που αντιμετώπιζαν τα νεαρά κορίτσια και τις συνέπειες της «εγκληματικότητας», παρεμβαίνοντας για την ομαλοποίηση του «αποκλίνοντος» και τον παραδειγματικό έλεγχο του «κανονικού», χαράσσοντας κατηγοριοποιήσεις και ηθικά όρια ανοχής, σε έναν κύκλο επιτήρησης που ολοκληρωνόταν με την ενηλικίωση των κοριτσιών. Παρ' όλα αυτά, η συχνότητα των αποδράσεων και η χαλαρή επίβλεψή τους, ανεξάρτητα από το αν μπορεί να αποδοθεί και σε ζητήματα υποστελέχωσης, αντιτίθεται με τη θεώρηση του αναμορφωτηρίου ως καθολικά κλειστής δομής με απόλυτο πειθαρχικό χαρακτήρα.

Η συναίνεση των κοριτσιών δεν υπήρξε αυτονόητη, και συχνά το μεταρρυθμιστικό εγχείρημα ενεργοποιούσε αντιστάσεις, ορατές ή μη, ήπιες ή έντονες. Τα κορίτσια κλήθηκαν να προσαρμόσουν τους εαυτούς τους στο αναμορφωτικό σύστημα και το έμφυλο ιδανικό του «καλού κοριτσιού», ισορροπώντας ανάμεσα στην επιβράβευση και την τιμωρία, την κοινωνική αποδοχή ή την αποδοκιμασία, την ελευθερία υπό όρους ή τον εγκλεισμό. Η συνάντηση του πειθαρχικού βλέμματος με το γραφειοκρατικό σύστημα μετασχημάτιζε τις έγκλειστες σε αναπαραστάσεις και γραφειοκρατικές οντότητες, που συντέθηκαν μέσα από πολλαπλές πειθαρχικές συμβολικές κατηγορίες, ώστε η ανασύνθεση της έγκλειστης καθημερινότητας μέσω του αρχείου να μην είναι δυνατή. Όμως, μέσω των αρχειακών τεκμηρίων αναψηλαφήθηκαν θραύσματα αυτού του πειθαρχικού κόσμου, που δεν υπήρξε μόνο πειθαρχικός αλλά και δυναμικός χώρος (ανα)παραγωγής ταυτοτήτων. Εντός των περιοριστικών ορίων μιας εργασίας, που έθεσε σύνθετους στόχους, από την πρωτότυπη αρχειακή έρευνα ενός θέματος που δεν έχει αποτελέσει ιστοριογραφικό αντικείμενο, μέχρι την πρόταση αξιοποίησης της καλλιτεχνικής πρακτικής στη δημόσια ιστορία και τον καλλιτεχνικό μετασχηματισμό των ερευνητικών ερμηνειών, οι φωνές των υποκειμένων προς αναμόρφωση ελάχιστα διερευνήθηκαν. Αναδείχθηκαν κυρίως ως αντανakλάσεις μέσω των αντιδράσεών τους στο πλαίσιο της διερεύνησης των πειθαρχικών πρακτικών του αναμορφωτηρίου και των κυρίαρχων λόγων για



όσα γινόταν αντιληπτό ότι είναι τα κορίτσια και όσα έπρεπε να γίνουν, σημεία στα οποία επικεντρώθηκε το ενδιαφέρον ως αφηγηρία επεξεργασίας του θέματος που μπορεί να κατευθύνει σε μελέτη νέων ερευνητικών ζητούμενων. Οι τρόποι επαναδιαπραγμάτευσης της ταυτότητας και του εαυτού στο έγκλειστο περιβάλλον, οι επιμέρους κατηγοριοποιήσεις των κοριτσιών στο αναμορφωτήριο βάσει άλλων ταυτοτήτων τους, όπως για παράδειγμα η φυλετική, που ίσως παρήγαγαν υποκείμενα πολλαπλών «ανωμαλιών»,<sup>178</sup> το σύστημα σχέσεων που διαμορφωνόταν μεταξύ των κοριτσιών και ανάμεσα στις επιτηρήτριες-ματρόνες και τα κορίτσια, τα οποία κάποιες φορές εξακολουθούσαν να έχουν δεσμούς με το αναμορφωτήριο και μετά την απόλυσή τους,<sup>179</sup> παραμένουν μεταξύ άλλων πεδία άγνωστα. Αντίστοιχα, η εργασία κατέδειξε ζητήματα που απαιτούν στοχευμένης διερεύνησης και εμβάθυνσης, όπως αυτό των «άτακτων» κοριτσιών προς αναμόρφωση υπό το πρίσμα της διαχείρισης της πορνείας, καθώς και η σχέση του αναμορφωτηρίου με τις οικιακές εργάτριες και ο ενδεχόμενος ρόλος του στον έλεγχό τους.

Η αξιοποίηση της καλλιτεχνικής πρακτικής στο αρχείο άνοιξε νέα πεδία εννοιολόγησης και τρόπων θέασης των αρχειακών τεκμηρίων, όχι πια ως δισδιάστατων εγγράφων αλλά ως πολυδιάστατων σημείων προς ερμηνεία και αναπαραστάσεων που δημιουργούν το «εγκληματικό». Ο καλλιτεχνικός πειραματισμός επιχείρησε να συλλάβει στα έργα τη διαδικασία· διαδικασία αναμόρφωσης των «κακών κοριτσιών», κατασκευής μέσω επαναλαμβανόμενων λόγων, καταγραφών και ταξινομήσεων, υποκειμενικής ιστορικοποίησης, με σκοπό την παραγωγή εναλλακτικών μορφών γνώσης και την πρόκληση σκέψης του παρόντος μέσω του παρελθόντος για τα γυναικεία σώματα, τον εγκλεισμό, το «ντοκουμέντο», την ιστορία, την εξουσία. Ο μετασχηματισμός των ερευνητικών παραγομένων δεν αποτέλεσε μόνο μια μεταφορά στα καλλιτεχνικά συμφραζόμενα της «τέχνης αρχείου». Στο πλαίσιο της καλλιτεχνικής απόπειρας και της δημιουργικής διαδικασίας για την παραγωγή των έργων, επέκτεινε τις υποκειμενικές ιστορικές ερμηνείες. Το αρχείο ανακαλύφθηκε εκ νέου, θεάθηκε ταυτοχρόνως ως ιστορικό τεκμήριο, αντικείμενο προσωπικής ερμηνείας και μορφολογικό στοιχείο, οδηγώντας σε καινούριους συσχετισμούς μέσα από τη διαπλοκή σημειωτικών λόγων, εικόνων και μέσων. Το ιστορικό βλέμμα στράφηκε προς το ευρύτερο πλέγμα δημόσιων λόγων που συγκροτούσε το στερεότυπο του «άτακτου» κοριτσιού, εντόπισε αθέατα μέχρι πρότινος σύμβολα και κωδικοποιήσεις που κατασκεύαζαν το πειθαρχικό αναμορφωτικό σύστημα, επεξεργάστηκε προβληματικές για το αναμορφωτήριο ως έγκλειστη δομή, υιοθέτησε προσεγγίσεις από άλλα

<sup>178</sup> Σχετικά, βλ. τον φάκελο αλλοδαπών ανηλίκων, ΓΑΚ..., ατομικοί φάκελοι ανηλίκων 51, 1936-1997.

<sup>179</sup> Βλ. την περίπτωση της Ελένης Ζ., ΓΑΚ..., ατομικοί φάκελοι ανηλίκων 33Γ, 1936-1997, υ/φ 45.

επιστημονικά πεδία για να επανανοηματοδοτήσει τους υποσχετικούς λόγους. Συμπληρώνοντας τη φράση της Τζιοβάννα Ζαπέρι, «η γραφή της ιστορίας συνεπάγεται πάντα την πράξη του να βλέπεις» και η τέχνη καθιστά το αόρατο ορατό.<sup>180</sup>

Η συζήτηση για την «επιστροφή στο αρχείο», το οποίο ολοένα και περισσότερο αποτελεί μια ανοιχτή πλατφόρμα έμπνευσης και συνδιαλλαγής, τελευταία έχει εντάξει την προβληματική των ενδεχόμενων κινδύνων που αυτή η μη ελεγχόμενη παραγωγή ιστορίας μπορεί να επιφέρει.<sup>181</sup> Οι ανησυχίες τοποθετούνται σε ένα πλαίσιο ευρύτερων προβληματισμών που απορρέουν από την κρίση του καιρού μας για την «αλήθεια» και την είσοδο στην εποχή των ψευδών ειδήσεων και της «μετα-αλήθειας», στην οποία το συναίσθημα και οι προσωπικές πεποιθήσεις αντικαθιστούν τα αντικειμενικά, υπό την έννοια της τεκμηρίωσης, γεγονότα, και την αξιοπιστία.<sup>182</sup> Ο εκδημοκρατισμός του αρχείου και η αναγνώριση της κατασκευασμένης αληθείας του δεν μπορεί να σημαίνει την αποκαθίλωσή του, ούτε την υπονόμεισή του ως πηγής γνώσης. Οι μετανεωτερικές θεωρήσεις δεν αναίρεσαν την πρακτική να βασιζόμαστε σε τεκμήρια, αλλά μετατόπισαν τις αντιλήψεις μας στην ερμηνεία τους. Οι ισορροπίες είναι λεπτές. Παρ' όλα αυτά, η εργασία αυτή υποστηρίζει ότι η μετακίνηση και η κυκλοφορία των αρχειακών τεκμηρίων, μέσα από την εικαστική παραγωγή, την προβολή και την κατανάλωσή τους, συνιστά συστατικό στοιχείο για τον εκδημοκρατισμό του αρχείου, ενώ ενεργοποιεί ένα πεδίο δυνητικών ερμηνειών του στη δημόσια σφαίρα. Η συγχώνευση της καλλιτεχνικής πρακτικής με την ιστορική μεθοδολογία μέσω της συνεργασίας δημόσιων ιστορικών και καλλιτεχνιδών/ών μπορεί να παράσχει ένα ασφαλές πλαίσιο δράσης στην παραγωγή ιστορικής γνώσης. Η ενσωμάτωση καλλιτεχνικών και διαθεματικών προσεγγίσεων για τη δημιουργική ερμηνεία και διάχυση των ιστορικών τεκμηρίων, που θα συμπεριλαμβάνει, εκτός από την ιστορική ανάλυση, τη φαντασία και την ανακατασκευή, που ούτως ή άλλως είναι μέρος της εργασίας της/του ιστορικού, με άλλες ωστόσο μεθόδους, μπορεί να εμπλουτίσει την ιστορική έρευνα, να επικοινωνήσει

---

<sup>180</sup> Giovanna Zapperi, «Woman's reappearance: rethinking the archive in contemporary art-feminist perspectives», *Feminist Review* 105 (2013): 25.

<sup>181</sup> Σχετικά, βλ. την πρόσφατη συζήτηση που πραγματοποιήθηκε στο Εθνικό Μουσείο Σύγχρονης Τέχνης για την «επιστροφή στο αρχείο» στο πλαίσιο του Φεστιβάλ Αθηνών-Επιδάουρου. Βλ. Athens Epidaurus Festival, «Future Perfect: Η εποχή της αμηχανίας», [https://aefestival.gr/festival\\_events/future-perfect-i-epochi-tis-amichanias/](https://aefestival.gr/festival_events/future-perfect-i-epochi-tis-amichanias/) (τελευταία πρόσβαση 20-6-2024).

<sup>182</sup> Το ζήτημα της «μετα-αλήθειας» και οι επιπτώσεις του φαινομένου για την ιστορική μελέτη, τη δημόσια αντίληψη της ιστορίας και τον ρόλο που καλούνται να διαδραματίσουν οι ιστορικοί είναι ενεργό επεξεργασίων. Σχετικά με πρόσφατες τοποθετήσεις για το θέμα, βλ. Marius Gudonis και Benjamin Jones, «Who controls the past?», στο *History in a post-truth world. Theory and Praxis*, επιμ. Marius Gudonis και Benjamin Jones (Νέα Υόρκη: Routledge, 2021), 1-29.

σύνθετες ιστορικές αφηγήσεις με εναλλακτικά μέσα, να προωθήσει την κατανόηση της διαδικασίας παραγωγής της ιστορίας μέσω της δημιουργικής έκφρασης.

Στη συγκυρία που γράφεται αυτό το κείμενο, το θέμα της «νεανικής παραβατικότητας» φαίνεται να έχει επανέλθει και οι δημόσιοι λόγοι για τις νέες «απειλές» και τους παράγοντες κινδύνου στη συμπεριφορά των νέων έχουν πυκνώσει.<sup>183</sup> Τα προτάγματα φύλου επαναπροσδιορίζονται βρισκόμενα εν μέσω επεξεργασιών καινούριων ταυτοτήτων, που ζυμώνονται με τις συντηρητικές οικογενειακές αξίες για να διαμορφώσουν τα νέα (ετερο/ομο)κανονιστικά πρότυπα. Σε ένα παρόν που μοιάζει να ολισθαίνει προς τον αυταρχισμό, αλλά την ίδια στιγμή να έχει ανάγκη από νέες επινοήσεις, μεθοδολογικά εργαλεία, τρόπους διεπιστημονικής, και όχι μόνο, συνύπαρξης, η επιστροφή των ιστοριών των «παληκορίτσων» από το αρχείο υπό την προοπτική της τέχνης φαντάζει πιο επιτακτική από ποτέ.

---

<sup>183</sup> Ενδεικτικά, βλ. Ανδρέας Βασιλιάς, «Ένας θρυμματισμένος κόσμος, η άνοδος της ασημαντότητας και η νεανική παραβατικότητα», <https://www.athensvoice.gr/neaniki-paravatikotita/>, Prime News, «Γιατί αυξήθηκε η παραβατικότητα στα κορίτσια», <https://primenews.press/giati-afxithike-i-paravatikotita-sta-koritsia/>, Ματίνα Πούλου, «Ποιος θα στείλει παιδιά του Δημοτικού στο αναμορφωτήριο», <https://www.news247.gr/poios-tha-steilei-paidia-tou-dimotikou-sto-anamorforotirio/> (τελευταία πρόσβαση 20-6-2024), και Λίνα Γιάνναρου, «Άγρια η νεανική παραβατικότητα», *Καθημερινή*, 12-11-2022.

## Πηγές – Βιβλιογραφία

### Αρχεία

*Γενικά Αρχεία του Κράτους, Αρχείο Ιδρύματος Αγωγής Ανηλίκων Θηλέων*

Ατομικοί φάκελοι ανηλίκων, 1936-1997.

Ατομικοί φάκελοι υπαλλήλων, 1941-1996.

Μητρώα ανηλίκων, 1919-1954, 1959-1966, 1963-1976.

Φάκελος απολογιών, 1951.

### Νομοθεσία

Ν. 4029/ 1912, «Περί εργασίας γυναικών και ανηλίκων». *ΦΕΚ* 46, 7-12-1926.

Π.Δ./ 1926, «Περί κανονισμού αναμορφωτικών σχολείων». *ΦΕΚ* 423, 2-12-1926.

Ν. 5098/ 1931, «Περί Δικαστηρίων Ανηλίκων». *ΦΕΚ* 198, 13-7-1931.

Α.Ν. 2724/ 1940, «Περί οργανώσεως και λειτουργίας αναμορφωτικών καταστημάτων ανηλίκων». *ΦΕΚ* 449, 27-12-1940.

Ν. 1492/ 1950, «Περί κυρώσεως του Ποινικού Κώδικος». *ΦΕΚ* 182, 17-8-1950.

Ν. 2330/ 1953, «Περί συστάσεως παρά τη Γενική Διευθύνσει Ποινικής Δικαιοσύνης του Υπουργείου Δικαιοσύνης Συμβουλίου Συντονιστικού των μέτρων προλήψεως και καταστολής της εγκληματικότητας των ανηλίκων». *ΦΕΚ* 69, 21-3-1953.

Ν.Δ. 4000/ 1959, «Περί καταστολής αξιοποιώνων τινών πράξεων και συμπληρώσεως του άρθρου 6 του Κώδικα Ποινικής Δικονομίας». *ΦΕΚ* 233, 31-10-1959.

### Ταινίες

*Λολίτες της Αθήνας*. Σκηνοθεσία Γιώργος Παπακώστας. Αθήνα: Φάρος Φιλμ, 1965.

Στεφανία Σκηνοθεσία Γιάννης Δαλιανίδης. Αθήνα: Φίνος Φιλμ, 1966.

Διαδικτυακές πηγές

Adam, Mac Alfred. «The ideas hidden in one artist's embroidery». <https://hyperallergic.com/elaine-reichek-sight-unseen/>.

ΑΣΚΙ. «34 exercises of freedom». <https://www.askiweb.eu/-aski-documenta-14-historical-walk>.

Athens Epidaurus Festival. «Future Perfect: Η εποχή της αμηχανίας». [https://aefestival.gr/festival\\_events/future-perfect-i-epochi-tis-amichanias/](https://aefestival.gr/festival_events/future-perfect-i-epochi-tis-amichanias/).

Βασιλιάς, Ανδρέας. «Ένας θρυμματισμένος κόσμος, η άνοδος της ασημαντότητας και η νεανική παραβατικότητα». <https://www.athensvoice.gr/neaniki-paravatikotita/>.

ΓΑΚ. «Αρχείο Ιδρύματος Αγωγής Ανήλικων Θηλέων». <https://greekarchivesinventory.gak.gr>.

Caldwell, Ellen. «The history of 'Your body is a battleground'». <https://dailyjstor.org/the-history-your-body-is-a-battleground/>.

EAE. «Ανακοίνωση της EAE σχετικά με το αρχείο του Αναμορφωτηρίου Θηλέων Παπάγου». <https://www.eae.org.gr>.

National Gallery of Art. «Barbara Kruger: In her own words», <https://www.nga.gov/audio-video/video/krueger>.

National Gallery of Art. «Jenny Holzer: DODDOACID 2007», <https://www.nga.gov/collection/>.

NEON. «Before and after science». <https://neon.org.gr/exhibition/neon-city-project-2024-iris-touliatou-before-and-after-science-gr/>.

Πούλου, Ματίνα. «Ποιος θα στείλει παιδιά του Δημοτικού στο αναμορφωτήριο». <https://www.news247.gr/poios-tha-steilei-paidia-tou-dimotikou-sto-anamorfotirio/>.

Prime News. «Γιατί αυξήθηκε η παραβατικότητα στα κορίτσια». <https://primenews.press/giati-afxithike-i-paravatikotita-sta-koritsia/>.

«The Atlas Group (1959-2004)». <https://www.theatlasgroup1989.org/>.

#### Εφημερίδες

Άγνωστος. «Καινοτομίες στη λειτουργία των αναμορφωτηρίων αλλά και ουσιαστικές παραλείψεις». *Ριζοσπάστης*, 19-10-1979.

Αλεξίου, Σίλα. «Ξέσπασε κόντρα για το εγκαταλελειμμένο αναμορφωτήριο Παπάγου». *Τα Νέα*, 8-8-2007.

Λυμπέρης, Λ. «Υπάρχει εγκληματικότητα των παιδιών στην Ελλάδα». *Ελευθερία*, 7-3-1957.

Πουρνάρα, Μαργαρίτα. «Το φαινόμενο της 'Πεταλούδας', εργόχειρο τέχνης και μνήμης στην κλωστοϋφαντουργία Μουζάκη». *Καθημερινή*, 8-10-2023.

#### Βιβλιογραφία

Αβδελά, Έφη. *Δια λόγους τιμής. Βία, συναισθήματα και αξίες στη μετεμφυλιακή Ελλάδα*. Αθήνα: Νεφέλη, 2002.

Αβδελά, Έφη. «*Νέοι εν κινδύνω*»: Επιτήρηση, αναμόρφωση και δικαιοσύνη ανηλίκων μετά τον πόλεμο. Αθήνα: Πόλις, 2013.

Αβδελά, Έφη. «Το 'δημόσιο' και το 'ίδιωτικό' στη νέα πολιτική ιστορία. Ή τα μεταβαλλόμενα όρια του πολιτικού». *Μνήμων* 21 (1999): 211-220.

Αβδελά, Έφη. «Φθοροποιοί και ανεξέλεγκτοι απασχολήσεις»: Ο ηθικός πανικός για τη νεολαία στη μεταπολεμική Ελλάδα». *Σύγχρονα θέματα* 90 (Ιούλιος-Σεπτέμβριος 2005): 30-43.

Adams, Louise. *The trouble with normal: Postwar youth and the making of heterosexuality*. Τορόντο: University of Toronto Press, 1997.

Avdela, Efi. *When juvenile delinquency became an international post-war concern: The United Nations, the Council of Europe and the place of Greece*. Γκέτινγκεν: Vienna University Press, 2019.

Barton, Alana. «A woman's place: Uncovering maternalistic forms of governance in the 19<sup>th</sup> century reformatory». *Family and Community History* 14 (Οκτώβριος 2011): 89-104.

Βασιλειάδου, Δήμητρα. «Κατεστραμμένα κορίτσια: Ηθική, γαμηλιότητα και δικαστική πρακτική στη νησιωτική Ελλάδα. 1914-1940». Στο *Ιστορίες για τη σεξουαλικότητα*, επιμέλεια Δήμητρα Βασιλειάδου, 103-122. Αθήνα: Θεμέλιο, 2020.

Βασιλειάδου, Δήμητρα. «Όταν η ιστορία της οικογένειας συνάντησε την ιστορία του φύλου». Στο *Το φύλο στην ιστορία. Αποτιμήσεις και παραδείγματα*, επιμέλεια Γλαύκη Γκότση, Ανδρονίκη Διαλετή και Ελένη Φουρναράκη, 189-208. Αθήνα: Ασίνη, 2015.

Belisle, Brooke. «Felt surface, visible image: Lorna Simpson's photography and the embodiment of appearance». *Photography and Culture* 4 (Ιούλιος 2011): 157-178.

Βεργόπουλος, Ιωάννης. «Αναμορφωτικά καταστήματα και αναμορφωτική μεταχείρισις». *Το Παιδί* 42 (Μάρτιος-Απρίλιος 1937): χ.σ.

Berger, Christian, και Santone, Jessica. «Documentation as art practice in the 1960s». *Visual Resources* 32 (2016): 201-209.

Berrebi, Sophie. *The shape of evidence: Contemporary art and the document*. Άμστερνταμ: Valiz, 2015.

Birnbaum, Paula. «Elaine Reinchek: Pixels, bytes, and stitches». *Art Journal* 67 (2008): 18-35.

Blackshell, Ruth. «From looking to reading: Text-based conceptual art and typographic discourse». *Design Issues* 29 (Άνοιξη 2013): 60-81.

Βουγιούκας, Κωνσταντίνος. «Η επίδρασις του κινηματογράφου επί των αντικοινωνικών εκδηλώσεων των ανηλίκων». *Ποινικά Χρονικά ΓΒ'* (1962): 577-587.

Buchloh, Benjamin. «Gerhard Richter's 'Atlas': The anomic archive». *October* 88 (Άνοιξη 1999): 117-145.

Bush, Erin. «Policing immorality in a Virginia girl's reformatory». *Southern Cultures* 25 (Καλοκαίρι 2019): 46-61.

Bush, Rebecca, και Tawny, Paul. *Art and public history: Approaches, opportunities, and challenges*. Μέριλαντ: Rowman και Littlefield, 2017.

Carbone, Kathy. «Archival art: Memory practices, interventions, and productions». *Curator: The Museum Journal* 63 (Μάιος 2020): 257-263.

Carbone, Kathy. «Artists and records: moving history and memory». *Archives and records* 38 (2017): 100-118.

Cohen, Stanley, *Folk devils and moral panics*. Λονδίνο: Routledge, 2011.

Cox, Pamela. *Gender, justice and welfare: Bad girls in Britain, 1900-1950*. Χαμσάιρ: Palgrave Macmillan, 2003.

DeRoo, Rebecca. «Christian Boltanski's memory images: Remaking French museums in the aftermath of '68». *Oxford Art Journal* 27 (2004): 219-238.

Derrida, Jacques. *Archive Fever: A freudian impression*. Μετάφραση Eric Prenowitz. Σικάγο και Λονδίνο: The University of Chicago Press, 1998.

Díaz, Castro Maribel. «Behind closed doors: From facts to narratives in the photographic works of Taryn Simon and Thomas Demand». *Popular Inquiry* 1 (2021): 120-132.

Dordanas, Stratos. «'Common women' or 'women of free morals': The suppression of prostitution in postwar Thessaloniki (1945-1955)». *Byzantine and Modern Greek Studies* 35 (2011): 212-232.

Enwezor, Okwui. *Archive fever: Uses of the document in contemporary art*. Νέα Υόρκη: International Center of Photography, 2008.

Evans, Jennifer. «Repressive rehabilitation: Crime, morality, and delinquency in Berlin-Brandenburg, 1945-1958». Στο *Crime and criminal justice in modern Germany*, επιμέλεια Richard Wetzell, 302-326. Ουάσινγκτον: Berghahn Books, 2018.

Farge, Arlette. *Η γεύση του αρχείου*. Μετάφραση Ρίκα Μπενβενίστε. Αθήνα: Νεφέλη, 2004.



Foster, Hal. «An archival impulse». *The MIT Press* 110 (Φθινόπωρο 2004): 3-22.

Gilbert, James. *A cycle of outrage. America's reaction to the juvenile delinquent in the 1950s*. Νέα Υόρκη: Oxford University Press, 1986.

Godfrey, Mark. «The artist as historian». *October* 120 (Άνοιξη 2007): 1-23.

Goffman, Erving. *Asylums: Essays on the social situation of mental patients and other inmates*. Νέα Υόρκη: Penguin Books, 1961.

Gudonis, Marius, και Jones, Benjamin. «Who controls the past?». Στο *History in a post-truth world Theory and Praxis*, επιμέλεια Marius Gudonis και Benjamin Jones, 1-29. Νέα Υόρκη: Routledge, 2021.

Hegarty, Marilyn. *Victory girls, khaki-wackies, and patriotutes: The regulation of female sexuality during World War II*. Νέα Υόρκη: New York University Press, 2008.

Herzfeld, Michael. «Honour and shame: Problems in the comparative analysis of moral systems». *Man* 15 (Ιούνιος 1980): 339-351.

Ho, Lai Hock. «Three dimensions of confessions in law». Στο *Facts and evidence: A dialogue between philosophy and law*, επιμέλεια Zhang Baosheng, Tong Shijun, Cao Jing και Fan Chuanming, 211-227. Σιγκαπούρη: Springer, 2021.

Horn, David. «This norm which is not one: Reading the female body in Lombroso's anthropology». Στο *Deviant bodies: Critical perspectives on difference in science and popular culture*, επιμέλεια Jennifer Terry και Jacqueline Urla, 109-128. Μπλούμιγκτον: Indiana University Press, 1995.

Καραμπά, Ελπίδα. «Το αρχείο ως δημοκρατική δημόσια τέχνη: Μια θεσμιζουσα πρακτική». *Επιθεώρηση Πολιτικής και Ηθικής Θεωρίας* 25 (Χειμώνας 2010): 81-109.

Κατσάπης, Κώστας. «Ήχοι και απόηχοι: Κοινωνική ιστορία του ροκ εν ρολ φαινομένου στην Ελλάδα: 1956-1967». Διδακτορική διατριβή, Πάντειο Πανεπιστήμιο-Τμήμα Πολιτικής Επιστήμης και Ιστορίας, 2006.

Κατσάπης, Κώστας. «Νεαρές εκδιόμενες κοπέλες στην Αθήνα του '60: Στοιχεία κοινωνικής ιστορίας για δυστυχείς υπάρξεις». Στο *Οι Απείθαρχοι. Κείμενα για την ιστορία της νεανικής*

αναίδειας τη μεταπολεμική περίοδο, επιμέλεια Κώστας Κατσάπης, 147-182. Αθήνα: Εκδόσεις Οκτώ, 2018.

Κατσάπης, Κώστας. *Οι καταραμένοι: Σπαράγματα κοινωνικής ιστορίας, αντίδοτο στη νοσταλγία του εξήντα* Αθήνα: Εκδόσεις Οκτώ, 2019.

Κατσάπης, Κώστας. *Το «πρόβλημα νεολαία». Μοντέρνοι νέοι, παράδοση και αμφισβήτηση στη μεταπολεμική Ελλάδα 1964-1974*. Αθήνα: Απρόβλεπτες Εκδόσεις, 2013.

Knurfer, Meis Anne. «To become good, self-supporting women»: The state industrial school for delinquent girls at Geneva, Illinois, 1900-1935». *Journal of the History of Sexuality* 4 (Οκτώβριος 2000): 420-446.

Κοσυφολόγου, Αλίκη. «Η ιδεολογία της γυναικείας σεξουαλικότητας: Αναπαραστάσεις και συγκρότηση προτύπων στον ελληνικό ερωτικό κινηματογράφο της δεκαετίας του εξήντα». Διδακτορική διατριβή, Εθνικό και Καποδιστριακό Πανεπιστήμιο Αθηνών-Τμήμα Πολιτικής Επιστήμης και Δημόσιας Διοίκησης, 2012.

Κούρος, Πάνος. «Η δημόσια τέχνη της αρχαικής επιτέλεσης». Στο *Archive Public: Επιτελέσεις αρχείων στη δημόσια τέχνη, τοπικές παρεμβάσεις*, επιμέλεια Ελπίδα Καραμπά, Πάνος Κούρος και Ελευθερία Κοψιάδ, μετάφραση Γιάννης Βογιατζής, Βίκυ Ιακώβου και Αλέξανδρος Κιουπκιολής, 27-40. Αθήνα: Κύβος, 2012.

Κριτσωτάκη, Δέσπω. «Ψυχική υγιεινή», κοινωνική πρόνοια και ψυχιατρική μεταρρύθμιση στη μεταπολεμική Ελλάδα. *Το Κέντρο Ψυχικής Υγιεινής και Ερευνών, 1956-1978* Αθήνα: Πεδίο, 2016.

Lambiri, Ioanna. *Social change in a Greek country town*. Αθήνα: Center for Planning and Economic Research, 1965.

Λέκκα, Βάσια. «Ο νευροψυχιατρικός λόγος ως μέσο κανονικοποίησης της παιδικής ηλικίας και νεότητας: Το παράδειγμα των εξωτερικών ιατρείων του Αιγινήτειου Νοσοκομείου». Στο *Διερευνώντας τις κοινωνικές σχέσεις με όρους υγείας και ασθένειας: Η κοινωνική ιστορία της ιατρικής ως ερευνητικό πεδίο*, επιμέλεια Λήδα Παπαστεφανάκη, Μανόλης Τζανάκης και Σεβαστή Τρουμπέτα, 138-152. Ρέθυμνο: Πανεπιστήμιο Κρήτης, 2013.

Merewether, Charles. *The archive: Documents of contemporary art*. Λονδίνο: Whitechapel και MIT Press, 2006.

Μηλιώνη, Φωτεινή, και Μηλιώνη, Βασιλική. *Μια φορά και έναν καιρό.. Μελέτες για τα αναμορφωτήρια και την παραβατικότητα των ανηλίκων*. Αθήνα: ΑΩ, 2021.

Myers, Tamara, και Sangster, Joan. «Retorts, runaways and riots: Patterns of resistance in Canadian reform schools for girls, 1930-60». *Journal of Social History* 34 (2001): 669-697.

Παπαγεράκης, Ιωάννης. *Οι μεταπολεμικοί ανήλικοι: Μελέτη κοινωνιολογική, ψυχολογική και παιδαγωγική*. Θεσσαλονίκη: χ.ε., 1956.

Παπαζαχαρίου, Ιωάννης. «Δράματα παιδιών εισαγόμενων εντός ιδρυμάτων και η αντιμετώπισις των υπό το φως της χριστιανικής αγάπης». *Αστυνομικά Χρονικά* 258 (Φεβρουάριος 1964): 145-148.

Platt, Anthony. *The child savers: The invention of delinquency*. Σικάγο: The University of Chicago Press, 1969.

Προκοπίδης, Χαρ. «Η κοινωνική αναγκαιότητα των αναμορφωτικών σχολείων». *Το Παιδί* 49-50 (Μάιος-Αύγουστος 1938): χ.σ.

Renz, Linda. «Re-inventing the Lolita complex». Διδακτορική διατριβή, Πανεπιστήμιο του Νιουκαστλ-Τμήμα Εκπαίδευσης και Τεχνών, 2016.

Rose, Nikolas. *Governing the soul. The shaping of the private self*. Λονδίνο: Free Association Books, 1999.

Sangster, Joan. *Girl trouble: Female delinquency in English Canada*. Τορόντο: Between the Lines, 2002.

Στεφανή, Εύα. «Γυναικεία σεξουαλικότητα και φυλακή στον ελληνικό κινηματογράφο: το παράδειγμα της Στεφανίας». Στο *Εικόνες φυλακής*, επιμέλεια Αφροδίτη Κουκουτσάκη, 221-236. Αθήνα: Πατάκης, 2006.

Tani, Ellen. «'Come out to show them': Speech and ambivalence in the work of Steve Reich and Glenn Ligon». *Art Journal* 78 (2019): 24-37.

Terry, Jennifer, και Urla, Jacqueline. «Introduction». Στο *Deviant bodies: Critical perspectives on difference in science and popular culture*, επιμέλεια Jennifer Terry και Jacqueline Urla, 1-18. Μπλούμγκτον: Indiana University Press, 1995.

Τζανάκη, Δήμητρα. «Πορνεία και 'ανελευθερία' στον Μεσοπόλεμο». *Επιθεώρηση Κοινωνικών Ερευνών* 150 (2018): 111-149.

Tice, Karen. *Tales of wayward girls and immoral women, case records and the professionalization of social work*. Σικάγο: University of Illinois Press, 1998.

Τσιάρα, Συραγώ. *Η επιμέλεια του βλέμματος. Σύγχρονη τέχνη και επιμελητική πρακτική*. Αθήνα: Νήσος, 2021.

Φαφαλιού, Μαρία. *Κορίτσια στο περιθώριο. Μαρτυρίες*. Αθήνα: Αλεξάνδρεια, 2022.

Φουκώ, Μισέλ. *Επιτήρηση και τιμωρία. Η γέννηση της φυλακής*. Μετάφραση Καίτη Χαζηδήμου και Ιουλιέττα Ράλλη. Αθήνα: Κέδρος, 1976.

Φουκώ, Μισέλ. *Η αρχαιολογία της γνώσης*. Μετάφραση Κωστής Παπαγιώργης. Αθήνα: Πλέθρον, 2017.

Φουκώ, Μισέλ. *Ιστορία της σεξουαλικότητας. Η δίψα της γνώσης*. Τόμος 1. Μετάφραση Γκλόρυ Ροζάκη. Αθήνα: Κέδρος, 1978.

Χαντζαρούλα, Ποθητή. *Σμιλεύοντας την υποταγή. Οι έμμισθες οικιακές εργάτριες στην Ελλάδα το πρώτο μισό του εικοστού αιώνα*. Αθήνα: Παπαζήσης, 2012.

Warr, Jason. «'Always gotta be two mans': Lifers, risk, rehabilitation, and narrative labour». *Punishment and Society* 22 (2020): 28-47.

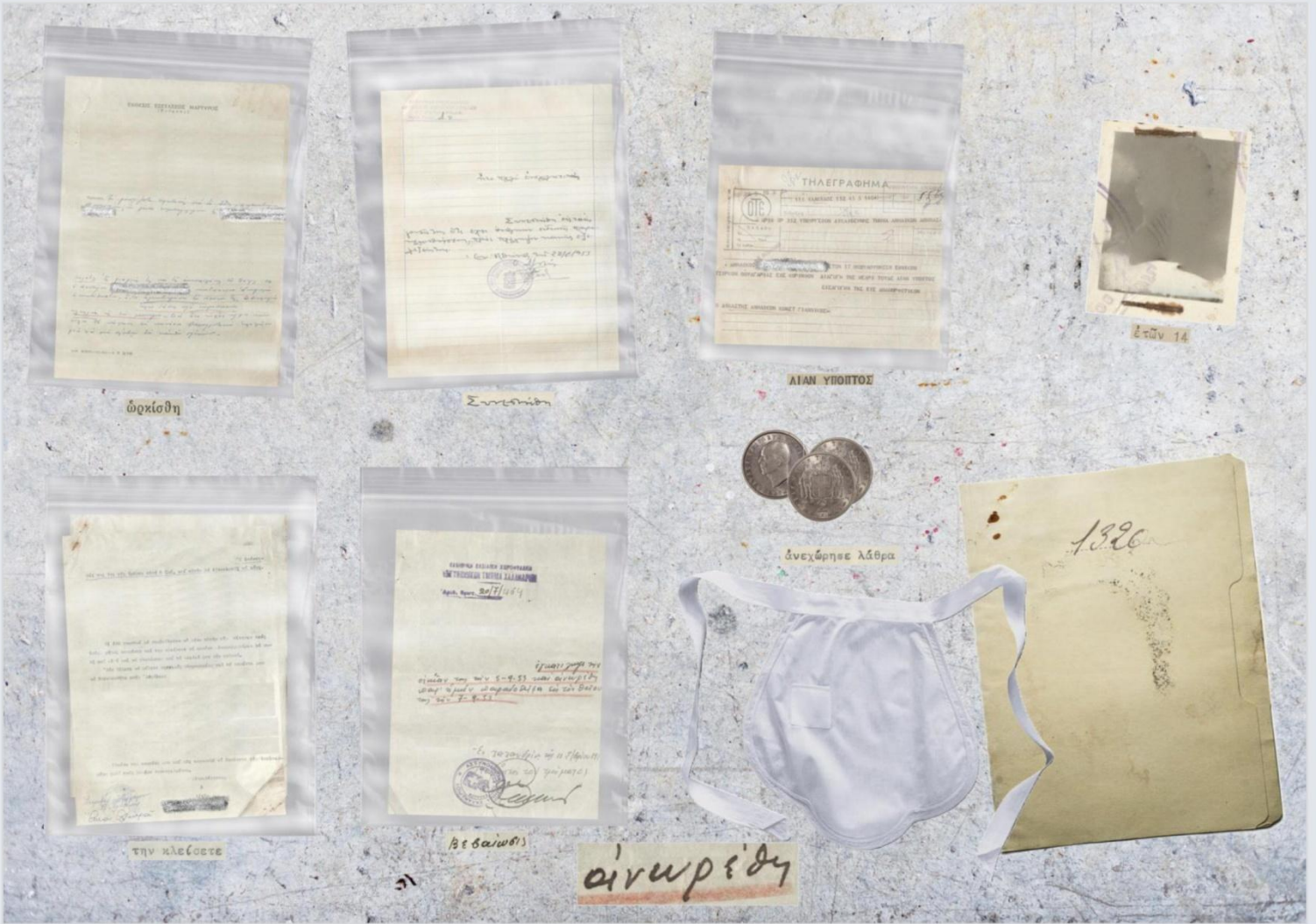
Wills, Abigail. «Delinquency, masculinity and citizenship in England 1950-1970». *Past and Present* 187 (2005): 57-85.

Χριστοφίδης, Δ.: «Τα αναμορφωτικά καταστήματα εις την Ελλάδα». *Ακτίνες* 125 (Ιανουάριος 1952): χ.σ.

Zapperi, Giovanna. «Woman's reappearance: rethinking the archive in contemporary art-feminist perspectives». *Feminist Review* 105 (2013): 21-47.

## Παράρτημα καλλιτεχνικών έργων

# Εγκρίνομεν



# Όταν τις προσέχουν

ΑΙΤΙΑ ΕΙΣΑΓΩΓΗΣ: ΗΘΙΚΗ ΠΑΡΕΚΤΡΟΠΗ  
10/12/1962

ΗΘΙΚΗ: ΠΑΡΘΕΝΟΣ, ΠΑΡΑ ΦΥΣΙΝ ΑΣΕΛΓΕΙΑ

ΣΥΝΔΕΘΕΙΣΑ ΜΕΤΑ ΤΙΝΟΣ ΝΕΟΥ  
ΔΙΑΚΟΡΕΥΘΗΝ.

ΠΑΡΑΣΥΡΘΕΙΣΑ ΥΠΟ ΓΥΝΑΙΚΩΝ  
ΕΛΕΥΘΕΡΙΩΝ ΗΘΩΝ.

ΕΓΚΑΤΕΛΕΙΨΕ ΤΗΝ ΟΙΚΙΑΝ ΤΗΣ,  
ΔΙΑΓΟΥΣΑ ΕΚΑΥΤΟΝ ΒΙΟΝ.

ΕΚΔΙΔΟΜΕΝΗ ΕΠΙ ΧΡΗΜΑΣΙ.



ΑΙΤΙΑ ΕΙΣΑΓΩΓΗΣ: ΗΘΙΚΗ ΠΑΡΕΚΤΡΟΠΗ  
20/3/1959

ΗΘΙΚΗ: ΔΕΝ ΕΙΝΑΙ ΠΑΡΘΕΝΟΣ



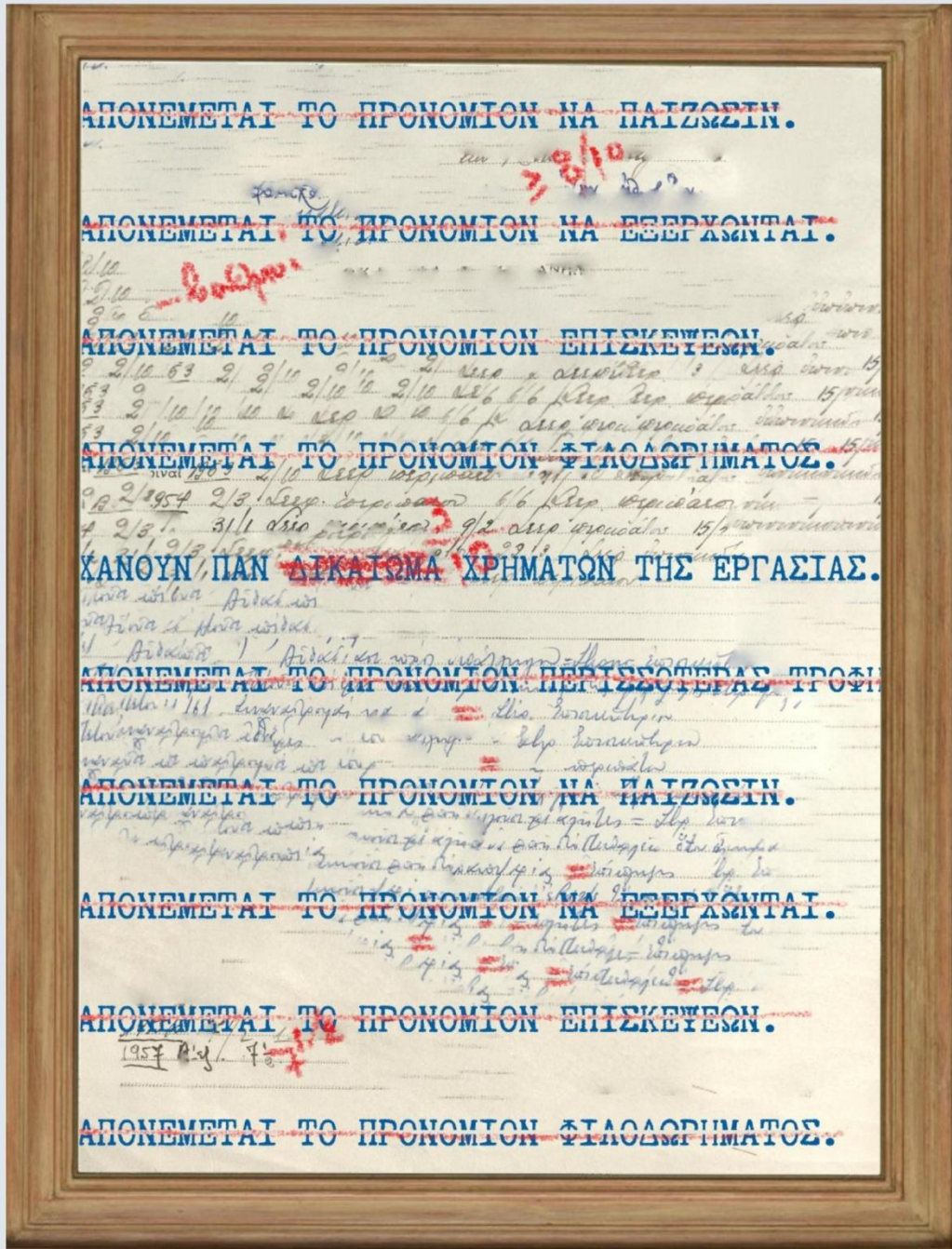
ΣΤΕΡΟΥΜΕΝΗ ΕΠΑΡΚΟΥΣ ΕΠΙΒΛΕΨΕΩΣ,  
ΠΑΡΕΚΚΛΙΝΕΙ ΤΑΣ ΕΥΘΕΙΑΣ ΟΔΟΥ.

ΣΥΝΕΛΗΦΘΗ ΝΑ ΕΤΑΙΡΙΖΕΤΑΙ  
ΜΕΤΑ ΔΙΑΦΟΡΩΝ ΑΝΔΡΩΝ.

ΑΤΟΜΟ ΜΕΙΩΜΕΝΗΣ ΑΝΤΙΣΤΑΣΗΣ.



Αι βαθμοί αφαιρούνται, αι ποιναί επιβάλλονται





## Πιθανή αιτία διαφυγής

Συγκεντρωθείσούν πληροφοριών έκ τής ενεργηθείσης εξετάσεως διά τήν διαφυγήν τής ανηλίκου :

I) Ηλικία ανηλίκου; I7 (1946)

2) Τάξις εἰς τήν ανήκειν; Κοινήν ηθικὴν

3) Ἰρόνος παραμονῆς τῆς ἐν τῷ Καταστήματι; 4 μῆνας

4) Πότε ἐλάβεν χώρα τῆς διαφυγῆς;

5) Πότε ἐλάβεν χώρα ἡ διαφυγή; I7/I/1964

6) Διέφυγεν ἄλλοτε, ποσάκις καὶ πότε; Ὅχι

7) Κατὰ τὸ πρόγραμμα πού ἔδει νά εὐρίσκεται τήν ὥραν τῆς διαφυγῆς τῆς ἡ ανήλικος; Ἐἰς τὸ καλαθοπλεκτήριον

8) Ποῖος ἢ ποῖοι τῶν υπαλλήλων εἶχον τήν εὐθύνην τῆς ἀσασχολήσεως τῆς ἐν λόγῳ ανηλίκου κατὰ τήν ὥσ ἄνω ὥραν; Κατὰ τὴν ὥραν ταύτην I" μ.μ. ἀπαντα αἱ ανήλικοι ἦσαν ε/εὐ θ ερο ) προετοιμάζοντο διά τήν τραπεζαρίαν

9) Ἐκ ποίου μέρους τοῦ Κατ/τος ἐλάβεν χώραν ἡ διαφυγή; Ἐκ τοῦ κεντρικοῦ προσαλλοῦ τοῦ Κατ/τος

10) Ποῖος τῶν υπαλλήλων ἦτο τεταγμένος διά τήν ἐπίβλεψιν τοῦ μέρους αὐτοῦ; Ἡ ἐκτελοῦσα καθήκοντα θυρωροῦ φύλαξ

II) Πού πιθανῶς κατέφυγεν ἡ διαφυγούσα; Ἄγνωστον πού κατέφυγεν

I2) Ποῖαι ἐνέργειαι ἐγένοντο δι' α τήν ἀνεύρεσιν καὶ ἐπαναφορὰν τῆς εἰς τὸ Κατάστημα; Ἀμέσως εἰδοποιήθη ἡ Ἄμεσος Ὁράσις

Συγκεντρωθείσούν πληροφοριών έκ τής ενεργηθείσης εξετάσεως διά τήν ἀπόδρασιν τῆς ανηλίκου :

4) Ηλικία ανηλίκου;

4) Τάξις εἰς τήν ανήκειν;

4) Ἰρόνος παραμονῆς τῆς ἐν τῷ Καταστήματι;

4) Πότε ἐλάβεν χώρα ἡ ἀπόδρασις;

4) Ἀπέδρασεν ἄλλοτε, ποσάκις καὶ πότε;

4) Κατὰ τὸ πρόγραμμα πού ἔδει νά εὐρίσκεται τήν ὥραν τῆς ἀπόδρασίς τῆς ἡ ανήλικος;

4) Ποῖος ἢ ποῖοι τῶν υπαλλήλων εἶχον τήν εὐθύνην τῆς ἀσασχολήσεως τῆς ἐν λόγῳ ανηλίκου κατὰ τήν ὥσ ἄνω ὥραν;

4) Ἐκ ποίου μέρους τοῦ Κατ/τος ἐλάβεν χώραν ἡ ἀπόδρασις;

4) Ποῖος τῶν υπαλλήλων ἦτο τεταγμένος διά τήν ἐπίβλεψιν τοῦ μέρους αὐτοῦ;

4) Πού πιθανῶς κατέφυγεν ἡ ἀποδράσουσα;

4) Ποῖαι ἐνέργειαι ἐγένοντο δι' α τήν ἀνεύρεσιν καὶ ἐπαναφορὰν τῆς εἰς τὸ Κατάστημα;

# Τα λόγια τους, εγώ και η Αρλέτ Φαρζ στο αρχείο

